

monografieën volkstelling 1971

11

huishoudenssamenstelling en samenlevingsvormen

een analyse op basis van
de volkstelling 1971

c. m. van 't klooster-van wingerden
m.m.v. c. de hoog
l. th. van leeuwen
l. g. maas

vakgroep westerse sociologie — landbouwhogeschool wageningen

centraal bureau
voor de
statistiek

stichting interuniversitair
instituut voor sociaal-
wetenschappelijk
onderzoek

's-gravenhage, staatsuitgeverij 1979

monografieën volkstelling 1971

centraal bureau voor de statistiek

voorborg:
prinses beatrixlaan 428
2270 AZ voorburg
telefoon: 070-694341

heerlen:
kloosterweg 1
6401 CZ heerlen
telefoon: 045-736666

stichting interuniversitair instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek

amsterdam:
o.z. achterburgwal 128
1012 DT amsterdam
telefoon: 020-240075

Kengetal: VTM/1971-11

Key figure: VTM/1971-11

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Het herdrukken van de inhoud van deze publikatie is niet toegestaan, noch geheel, noch gedeeltelijk, noch in de oorspronkelijke, noch in bewerkte vorm, tenzij met schriftelijke machtiging van de Directeur-Generaal van de Statistiek. Het gebruiken van de inhoud van deze publikatie als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Verkrijgbaar bij de Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage en de boekhandel.

Obtainable from the Staatsuitgeverij, the Hague and from booksellers.

Prijs: f 22,50 (incl. B.T.W.)

Bestelnummer: 840-071-11

COPYRIGHT RESERVED

Price: f 22,50 (Tax on value added incl.)

Quote nr.: 840-071-11

Ten geleide

De opkomst ná de Tweede Wereldoorlog van nationale en regionale planingsinstituten in ons land heeft ertoe geleid, dat de uitkomsten van periodieke Volkstellingen in toenemende mate van betekenis zijn geworden voor het toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Te denken valt hierbij met name aan het beleidsvoorbereidend onderzoek op de terreinen van ruimtelijke ordening, sociaal-economische en sociaal-culturele planning.

Daarentegen heeft tot voor een tiental jaren het gebruik van Volkstellingsuitkomsten voor meer algemene sociaal-wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden een overwegend incidenteel karakter gedragen. Dit is wellicht mede het gevolg geweest van het ontbreken van een direct samenwerkingsverband tussen de universitaire onderzoekcentra en het CBS. Weliswaar zijn reeds ter gelegenheid van de Volkstelling 1960 plannen beraamd om te komen tot een meer intensief gebruik van Volkstellingsuitkomsten door de beoefenaren van de sociale wetenschappen, doch door gebrek aan mankracht en middelen konden deze niet worden verwezenlijkt.

Teneinde in deze situatie verandering te brengen heeft in het kader van de voorbereidingsfase van de Volkstelling annex woningtelling 1971 hierover beraad plaats gehad tussen het CBS en vertegenwoordigers van de sociale wetenschappen. Dit heeft ertoe geleid, dat vanaf het begin de sociaal-wetenschappelijke onderzoeksinstituten zijn betrokken bij de opzet van het op basis van de uitkomsten van deze telling samen te stellen tabellenprogramma. Als resultaat van dit overleg is in 1968 door het SISWO een publikatie uitgegeven, waarin de adviezen van de bij het overleg betrokkenen zijn gebundeld. Deze publikatie is verschenen onder de titel: «De Volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata in het perspectief van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek».

Nadat door bijzondere omstandigheden de tellingsdatum was verschoven naar het jaar 1971 hebben vervolgens het CBS en SISWO gezamenlijk het initiatief genomen om met inschakeling van daarin geïnteresseerde universitaire onderzoeksinstituten een reeks Volkstellingsmonografieën te bewerken. Deze monografieën zijn bedoeld om in aanvulling op de gebruikelijke presentatie door het CBS dieper in te gaan op Volkstellingsuitkomsten, daarbij eventueel complementair gebruik makend van andere informatiebronnen.

Bij de opzet van deze reeks kon worden aangesloten op een al eerder voorgenomen samenhangende serie publikaties over gezinssociologische onderwerpen. De voor sociaal onderzoek in Nederland ongebruikelijk grote schaal van het nagestreefde geheel vergde een goede organisatorische voorbereiding, nadrukkelijke en continue aandacht voor de coördinatie en omvangrijke financiële steun.

Voor de organisatie, coördinatie en administratie kon een centraal punt worden gevonden bij SISWO, waar drs. C. J. M. Corver met de projectleiding werd belast. Nadat reeds in een vroeger stadium subsidiëring van de gezinssociologische monografieën werd verkregen van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, van Sociale Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, werd in 1971 financiering van de gehele reeks verkregen uit de zo geheten «beleidsruimte», een overheidsfonds voor onderzoek onder verantwoordelijkheid van het Interdepartementaal Overleg Wetenschapsbeleid (IOW). Naast de aldus genoten steun van regeringszijde (ruim vier miljoen gulden) was ook de bijdrage van de participerende onder-

zoekinstellingen aanzienlijk in de vorm van de beschikbaarstelling van onderzoekerstijd en faciliteiten. Van de zijde van het CBS is een team van medewerkers van de Hoofdafdeling Algemene Tellingen betrokken geweest bij het verstrekken van statistisch-inhoudelijke adviezen aan de auteurs, terwijl de Hoofdafdeling Centrale Bewerking technische ondersteuning heeft verleend bij het ontwikkelen van een standaard tabelleerprogramma. Daarnaast is door het CBS een belangrijke bijdrage verleend in de kosten van de publikatie van de monografieën.

De voorliggende publikatie is er een uit een reeks van achttien. De reeks is niet zonder aanzienlijke vertraging voltooid. De oorzaken liggen in belangrijke mate bij moeilijkheden ondervonden bij de verzameling van de gegevens van de Volkstelling 1971 en de bewerking daarvan. De resultaten van het geheel blijven desondanks van belang voor wetenschap en beleid. Voor de grote energie en het doorzettingsvermogen waarmee in de loop der jaren aan het onderzoek is gewerkt, zijn het CBS en SISWO de diverse betrokkenen erkentelijk.

De auteur van het rapport draagt de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke analyse en de op de basis daarvan getrokken conclusies. Voor de cijfers als zodanig is het CBS verantwoordelijk.

Een tweetal commissies hebben de voortgang en afronding van het hele project begeleid. Allereerst de door de Minister van Wetenschapsbeleid ingestelde Interdepartementale Begeleidingscommissie. Daarnaast opereerde voor de gezinssociologische monografieën (de nummers 1 t/m 11 en 18 uit deze reeks) de Begeleidingscommissie Gezinsociologische Censusmonografieën onder voorzitterschap van prof. dr. G. A. Kooy. De commissie had in het bijzonder tot taak de onderlinge afstemming van deze monografieën tot een coherent geheel te bewerkstelligen. De concrete werkzaamheden in dit kader werden verricht door een coördinatie-team bestaande uit drs. C. J. M. Corver van SISWO, drs. A. M. van der Heiden van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht en drs. C. de Hoog en dr. ir. L. Th. van Leeuwen, beiden medewerkers van de vakgroep westerse sociologie van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Zijn de vele inspanningen van alle betrokkenen gerechtvaardigd door het eindresultaat? Deze vraag is thans niet te beantwoorden. In reacties die daarover een meer gefundeerd oordeel mogelijk maken, zijn ondergetekenden sterk geïnteresseerd. Intussen hopen wij op een veelvuldig en intensief gebruik van deze monografie.

Prof. dr. P. Thoenes,
Voorzitter Interdepartementale Begeleidingscommissie

Dr. J. G. M. Sterk,
Directeur-Secretaris SISWO

Prof. dr. W. Begeer,
Directeur-Generaal van de Statistiek

Monografieën Volkstelling 1971

1.	Huisvestingssituatie in Nederland	W. van der Windt	verschenen
2.	Geboorte-intervallen	B. W. Frijling R. Zandanel	verschenen
3.	Gescheidenen en verweduwd	A. Olde Daalhuis	verschenen
4.	Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners	C. de Hoog	verschenen
5.	Laagstgeklasseerden in Nederland	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	verschenen
6.	Een sociaal-demografische analyse van de huwelijkssluiting in Nederland	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	verschenen
7.	Beroepsarbeid door vrouwen in Nederland	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	verschenen
8.	Vergrijzing	Th. A. M. Vis	2de kwartaal 1980
9.	Ontwikkelingsfasen van het gezin	L. Th. van Leeuwen	1ste kwartaal 1980
10.	Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	verschenen
11.	Huishoudenssamenstelling en samenlevingsvormen	C. M. van 't Klooster-van Wingerden	verschenen
12.	Onderwijs in Nederland	J. M. Vliegen	2de kwartaal 1980
13.	Kerkelijke gezindten	M. M. J. van Hemert	verschenen
14.	Groeiende en kwijnende plattelandskernen	J. P. Groot H. Schotanus	1ste kwartaal 1980
15 A.	Typologieën van Nederlandse gemeenten naar bevolkingsgroei	Th. M. Guffens J. J. Latten	verschenen
15 B.	Typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf	1ste kwartaal 1980
16.	Regionale arbeidsmarkten	F. Schuurmans	2de kwartaal 1980
17.	Opleiding, beroepen- en werkgelegenheidsstructuur	G. J. M. Conen	2de kwartaal 1980
18.	Huishouden, huwelijk en gezin	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	verschenen

Voorwoord

De titel van dit rapport «Huishoudenssamenstelling en samenlevingsvormen» geeft reeds aan welke onderwerpen zullen worden behandeld. Dit betekent echter niet dat alle samenlevingsvormen evenveel aandacht krijgen. Zo zal het gezin, zoals dat in het normale spraakgebruik wordt opgevat als bestaande uit een echtpaar met een of meer kinderen relatief weinig aan de orde komen. De oorzaak ligt niet in het feit dat deze samenlevingsvorm relatief van minder betekenis zou zijn. In 1971 maakt het volledig gezin met kinderen nog altijd $\pm$ 48% van alle huishoudens uit (def. 1947 incl. alleenstaanden). Door verschuivingen en veranderingen in de huidige maatschappijstructuur zal dit percentage in de toekomst zeker dalen. Andere rapporten in de serie «Gezinssociologische Censusmonografieën» gaan gedetailleerd in op de verschijnselen die hiermee samenhangen. Ook de structuur van de gezinnen anno 1971 komt daarbij voldoende ter sprake.

De tendens in diverse publiciteitsmedia tot een zekere «onderwaardering» van het gezin, mede op grond van deze cijfers, is naar het oordeel van de auteur niet terecht. Diverse andere samenlevingsvormen kunnen vrijwel alleen bestaan via het kerngezin, samengesteld, uitgebreid of ingekrompen. Wanneer we nagaan, in welke verbanden de Nederlandse populatie anno 1971 leeft, dan zien we dat 11 628 265 personen in gezinsverband leven. Van de 1 436 790 mannen en vrouwen die als «niet in gezinsverband levend» zijn aangemerkt, verblijft nog een aantal als inwonend familielid in een gezin, of leeft als ongehuwde partner samen met een één-oudergezin. Op deze wijze benaderd blijkt, dat het gezin als leefverband veruit de belangrijkste plaats inneemt onder de samenlevingsvormen.

Hoe nu de andere huishoudensvormen in elkaar zitten en welke kenmerkende verschillen er bestaan met het kerngezin wordt behandeld in dit rapport, voor zover de gegevens van Volkstelling 1971 daartoe reiken.

Bij de samenstelling van dit rapport is het voorbereidende en begeleidend werk van drs. C. de Hoog en dr. ir. L. Th. van Leeuwen een grote steun geweest. Voor basisgegevens en literatuurstudie is voortdurend teruggesproken op het interimrapport van ir. M. Beuckens-Vries.

Zonder ir. L. C. Maas was dit rapport wellicht niet meer tot stand gekomen. In de periode dat door persoonlijke omstandigheden van de hoofd-auteur het werk dreigde te stagneren heeft zij een deel van de rapportage van hoofdstuk 3 en 4 voor haar rekening genomen.

Rekenen, tekenen en typen vereisen specifieke vaardigheden, die bekwaam en met zorg werden uitgevoerd door respectievelijk M. van Schaijck, P. Holleman en Corry Rothuizen.

Naar hen allen gaat mijn bijzondere dank uit.

Meer in het algemeen dank ik alle medewerkers van de Vakgroep, die er aan hebben bijgedragen, dat mijn verblijf als gastmedewerkster – ook gedurende mijn ziekte – als een prettige periode in mijn herinnering zal blijven.

C. M. van 't Klooster-van Wingerden

Mei 1979

Inhoud

Summary	XIX
1. Inleiding	1
1.1. Algemeen	1
1.2. Voortzetting van Verschijningsvormen van het gezin	1
1.3. Probleemstellingen	1
1.4. Definities en begrippen	2
1.5. De aard van het materiaal	5
1.6. Betrouwbaarheid	6
2. Huishoudens; een vergelijking tussen de uitkomsten van de Volkstellingen 1960 en 1971	7
2.1. Vormen van huishoudens	7
2.2. Samenstelling van huishoudens	13
3. Samenlevingsvormen en hun verscheidenheid	21
3.1. Inleiding	21
3.2. Enkelvoudige huishoudens	23
3.2.1. Leeftijd, burgerlijke staat en kerkelijke gezindte	24
3.2.2. Regionale spreiding	26
3.2.3. Sociale groep en inkomen	27
3.3. Huishoudens met andere personen	28
3.3.1. Vormen van huishoudens met anderen	30
3.3.2. Anderen naar hun relatie tot het huishouden	40
3.3.3. Anderen, regionaal en naar verwantschapsrelaties	41
3.4. Alleenstaanden	43
3.5. Samengestelde huishoudens en hun onderlinge relaties	44
3.6. Kenmerken van gezinnen in enkelvoudige en samengestelde huishoudens	51
3.6.1. Leeftijd en burgerlijke staat	52
3.6.2. Regionale spreiding en kerkelijke gezindte	53
3.6.3. Sociale groep en inkomen	54
3.6.4. Ontwikkelingsfase van het gezin	55
4. De woonsituatie van gezinnen en alleenstaanden	59
4.1. Inleiding	59
4.2. Leeftijd en burgerlijke staat	60
4.3. Regionale spreiding	61
4.4. Sociale groep en inkomen	62
5. Samenvatting en conclusies	65
5.1. Toekomstperspectief	66
Bijlagen	69
Geraadpleegde literatuur	81

Tabellen

1. Vergelijking van het aantal huishoudens en alleenstaanden op 31 mei 1960 en 28 februari 1971 volgens de definities 1947 en 1960	8	24. Echtparen met kinderen en anderen naar relatie van de andere persoon tot het hoofd van het huishouden	32
2. Verband tussen de aantallen huishoudens volgens def. 1960 en 1947 per provincie in 1960 en 1971	12	25. Niet-ongehuwde thuiswonende zoons en dochters bij echtparen met kinderen	32
3. Alleenstaanden volgens de def. 1960 en 1947 per provincie in 1960 en 1971	13	26. Vergelijking van Echtparen met kinderen en anderen met Echtparen met anderen naar leeftijd	33
4. Huishoudens naar hun samenstelling in 1960 en 1971	14	27. Echtparen met inwonende andere personen naar relatie van de andere persoon tot het hoofd van het huishouden	34
5. Huishoudens naar hun samenstelling in 1960 en 1971 exclusief de alleenstaanden (def. 1960)	15	28. Relatie van anderen tot het hoofd van één-oudergezin met mannelijk hoofd	35
6. De samenlevingsvormen in 1960 en 1971 (Huishoudens en alleenstaanden def. 1960)	16	29. Relatie van anderen tot het hoofd van één-oudergezin met vrouwelijk hoofd	35
7. De samenlevingsvormen in 1960 en 1971 exclusief alleenstaanden def. 1960	16	30. Eén-oudergezinnen met anderen naar sexe en leeftijd van het hoofd VT 1971	36
8. Samenstelling van enkelvoudige huishoudens in 1960 en 1971	17	31. Niet-gezinshuishoudens met anderen naar sexe van het hoofd en relatie tot de anderen VT 1971	37
9. Gezinnen (volledig en onvolledig) met anderen in 1960 en 1971 in percentages van de enkelvoudige huishoudens	17	32. Niet-gezinshuishoudens met anderen naar sexe en leeftijd van het hoofd VT 1971	39
10. Samengestelde huishoudens (def. 1947) in 1960 en 1971	18	33. Anderen naar sexe en naar relatie met het huishouden waarin zij zijn opgenomen	40
11. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden, en niet-gezinshuishoudens naar leeftijd van het hoofd	24	34. Anderen naar sexe inwonend bij één-oudergezinnen en niet-gezinshuishoudens naar sexe van het hoofd en per provincie VT 1971	43
12. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar burgerlijke staat van het hoofd	25	35. Relatie tussen secundaire gezinnen en het hoofd van het huishouden waarin ze zijn opgenomen per provincie in 1960 en 1971	44
13. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar kerkelijke gezindte van het hoofd	25	36. Relatie tussen secundaire gezinnen en het hoofd van het huishouden waarin ze zijn opgenomen per provincie in 1960 en 1971 (verfijnd)	45
14. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar urbanisatiegraad	26	37. Overige combinaties betreffende de relatie van 1e secundaire gezin met hoofd van het huishouden waarin zij zijn opgenomen per provincie 1971	46
15. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar provincie	26	38. Samenstelling van samengestelde huishoudens waar tussen primaire en secundaire eenheid geen verwantschap bestaat 1971	47
16. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar sociale groep van het hoofd (verkorte indeling aan de hand van beroepsgroep)	27	39. Aantal inwonende gezinnen per provincie 1971	50
17. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar bron van inkomen van het hoofd	27	40. Echtparen zonder kinderen in het totaal van de secundaire gezinnen in samengestelde meer-gezinshuishoudens per provincie 1971	51
18. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar opleidingsniveau van het hoofd	28	41. Woonsituatie en behoefte aan eigen woonruimte naar vorm van het huishouden VT 1971	59
19. Aantal andere personen in enkelvoudige-huishoudens, 1971	29	42. Aantal inwonende huishoudens (def. 1947) en alleenstaanden (def. 1947) per 1000 woningen in Nederland in 1960 en 1971	60
20. Andere personen per 1000 hoofden van huishoudens (def. 1947) per provincie in 1960 en 1971	30	43. Woonsituatie van inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar leeftijd van het gezinshoofd of van de alleenstaande VT 1971	60
21. Vormen van enkelvoudige-huishoudens met anderen. Aantallen en percentages VT 1971	30	44. Inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en urbanisatiegraad VT 1971	61
22. Anderen in enkelvoudige-huishoudens naar vorm van het huishouden 1971	31	45. Inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en sociale groep (verkorte indeling naar beroepsgroep) VT 1971	62
23. Echtparen met kinderen en anderen naar leeftijd (enkelvoudige-huishoudens) VT 1971	31		

Figuren

1. Veranderingen in de huishoudens en de alleenstaanden (def. 1960) op basis van de Volkstelling 1960 en 1971 (1960 = 100)	9
1a. Veranderingen in de gezinnen op basis van de Volkstelling 1960 en 1971 (1960 = 100)	10
2. De toename van het aantal alleenstaanden (def. 1947) op basis van de Volkstellingen '47, '60 en '71 (1947 = 100)	11
3. De toename van het aantal huishoudens (def. 1947) op basis van de Volkstellingen '47, '60 en '71 (1947 = 100)	11
4. Variatie in verwantschap van anderen opgenomen in enkelvoudige-huishoudens naar provincie VT 1971	41
5. Variatie in verwantschap van anderen opgenomen in enkelvoudige-huishoudens naar agglomeratie VT 1971	42
6. Variatie in verwantschap van anderen opgenomen in enkelvoudige-huishoudens naar grote steden VT 1971	42
7. Variatie in verwantschap van secundaire gezinnen per provincie VT 1971	48
8. Variatie in verwantschap van secundaire gezinnen naar agglomeratie VT 1971	48
9. Variatie in verwantschap van secundaire gezinnen naar grote steden VT 1971	49

Bijlagen

1. Gezinnen in huishoudens naar leeftijd van het hoofd van het gezin, VT 1971	71
2. Gezinnen in huishoudens naar burgerlijke staat van het hoofd van het gezin, VT 1971	71
3. Echtparen in huishoudens naar huwelijks-situatie, VT 1971	71
4. Gezinnen in huishoudens naar provincie, VT 1971	72
5. Gezinnen in huishoudens naar urbanisatiegraad, VT 1971	72
6. Gezinnen in huishoudens naar kerkelijke gezindte van het hoofd van het gezin, VT 1971	72
7. Gezinnen in huishoudens naar sociale groep van het hoofd van het gezin, VT 1971	73
8. Gezinnen in huishoudens naar sociale groep van het hoofd van het gezin. Verkorte indeling aan de hand van het beroep, VT 1971	74
9. Gezinnen in huishoudens naar (voornaamste) bron van inkomen van het hoofd van het gezin, VT 1971.	74
10. Gezinnen in huishoudens naar opleidingsniveau van het hoofd van het gezin, VT 1971	75
11A. Gezinnen in huishoudens naar ontwikkelingsfase van het gezin (beknopte tabel) VT 1971	76
11B. Gezinnen in huishoudens naar ontwikkelingsfase van het gezin, VT 1971	76
12. Gezinnen in huishoudens naar aantal thuiswonende kinderen onder de 30 jaar, VT 1971	77
13. Inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en burgerlijke staat, VT 1971	77
14. Inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en provincie, VT 1971	77
15. Inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en naar sociale groep, VT 1971	78
16. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar sociale groep van het hoofd, VT 1971	79

Monographs Census 1971

1. Housing situation in the Netherlands	W. van der Windt	appeared
2. Rate of fertility	B. W. Frijling R. Zandanel	appeared
3. Divorced and widowed persons	A. Olde Daalhuis	appeared
4. Mutual characteristics of married persons	C. de Hoog	appeared
5. Households with low incomes	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	appeared
6. Nuptiality in the Netherlands	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	appeared
7. Economic activity of women in the Netherlands	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	appeared
8. Aging in the Netherlands	Th. A. M. Vis	2nd quarter 1980
9. Family life-cycle	L. Th. van Leeuwen	1st quarter 1980
10. Preadults in relation to their families	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	appeared
11. Various compositions of households	C. M. van 't Klooster- van Wingerden	appeared
12. Education in the Netherlands	J. M. Vliegen	2nd quarter 1980
13. Religious denomination	M. M. J. van Hemert	appeared
14. Growing and declining villages in the Netherlands	J. P. Groot H. Schotanus	1st quarter 1980
15A. Typologies of municipalities based on growth of population	Th. M. Guffens J. J. Latten	appeared
15B. Typologies of municipalities based on degree of urbanization	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf	1st quarter 1980
16. Regional labour markets	F. Schuurmans	2nd quarter 1980
17. Education, occupation and employment	G. J. M. Conen	2nd quarter 1980
18. Households, marriages and families	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	appeared

Contents

Summary	XIX
1. Introduction	1
1.1. General remarks	1
1.2. Continuation of «Verschijningsvormen van het gezin»	1
1.3. Problem statement	1
1.4. Definitions and concepts	2
1.5. Kind of available data	5
1.6. Reliability	6
2. Households. A comparison between the data from the Census in 1960 and in 1971 censuses	7
2.1. Types of households	7
2.2. Composition of households	13
3. Types of households and their variation	21
3.1. Introduction	21
3.2. Simple households	23
3.2.1. Age, marital status and religious denomination	24
3.2.2. Residential area	26
3.2.3. Socio-economic group and income	27
3.3. Households with other persons (no members of a family nucleus)	28
3.3.1. Types of households living with other persons	30
3.3.2. Other persons by their relationship to the head of the household	40
3.3.3. Other persons by residential area and by family relationship	41
3.4. One person households	43
3.5. Complex households and family relationship	44
3.6. Characteristics of families in simple and complex households	51
3.6.1. Age and marital status	52
3.6.2. Residential area and religious denomination	53
3.6.3. Socio-economic group and income	54
3.6.4. Phase of family development	55
4. Dwelling situation of families and one-person households	59
4.1. Introduction	59
4.2. Age and marital status	60
4.3. Residential area	61
4.4. Socio-economic group and income	62
5. Summary and conclusions	65
5.1. A view to the future	66
Appendix	69
Bibliography	81

Tables

1. Number of multi- and one person households on 31-5-1960 and on 28-2-1971 according to the definitions of 1947 and 1960	8	18. Nuclear families, families living together with other persons, one-person households and non-family households by level of education of the head of the household	28
2. Relation between the number of households according to definitions of 1960 and 1947 per province in 1960 and 1971	12	19. Number of other persons living in households	29
3. One-person households according to the definitions of 1960 and 1947 per province in 1960 and 1971	13	20. Other persons per 1000 heads of households (def 1947) per province in 1960 and 1971	30
4. Composition of households in 1960 and 1971	14	21. Various compositions of simple households with other persons. Numbers and percentages	30
5. Composition of households in 1960 and 1971 with exclusion of one-person households according to the definition of 1960	15	22. Other persons living together with simple households by structure of the household	31
6. Types of households in 1960 and 1971 according to the definition of 1960	16	23. Couples with children and other persons by age of the head of the household (simple households)	31
7. Types of households in 1960 and 1971 according to the definition of 1960 of one-person households	16	24. Couples with children and other persons by relationship of the other person to the head of the household	32
8. Composition of simple households in 1960 and 1971	17	25. Not-unmarried sons and daughters living at home with their family	32
9. Families (with one and two parents) living together with «other» persons in 1960 and 1971 as a percentage of the simple households. (Other persons are no members of the family nucleus)	17	26. Couples with children and other persons compared to couples with other persons, by age	33
10. Complex households (def 1947) in 1960 and 1971	18	27. Couples with other persons by relationship of the other person to the head of the household	34
11. Nuclear families, families living together with other persons, one-person households and non-family households by age of the head of the household	25	28. Relationship of other persons living together with one-parent families with male head	35
12. Nuclear families, families living together with other persons, one-person households and non-family households by marital status of the head of the household	25	29. Relationship of other persons living together with one-parent families with female head	35
13. Nuclear families, families living together with other persons, one-person households and non-family households by religious denomination of the head of the household	25	30. One-parent families living with other persons by sex and age of the head of the household	36
14. Nuclear families, families living together with other persons, one-person households and non-family households by degree of urbanization of the residence of the head of the household	26	31. Non-family households living together with other persons by sex and relationship to the head of the household	37
15. Nuclear families, families living together with other persons, one-person households and non-family households by province of residence of the head of the household	26	32. Non-family households living together with other persons by sex and age of the head of the household	39
16. Nuclear families, families living together with other persons, one-person household and non-family households by socio-economic group of the head of the household. (specified by the occupation).	27	33. Other persons in households by sex and relationship	40
17. Nuclear families, families living together with other persons, one-person households and non-family households by main source of income, of the head of the household	27	34. Other persons living together with one-parent families and non-family households by sex and per province	43
		35. Relationship between secondary families and the head of the household per province in 1960 and 1971	44
		36. Relationship between secondary families and the head of the household (revised table)	45
		37. Other combinations concerning the relationship of the secondary families to the head of the household per province	46
		38. Structure of complex households without family-relationship between primary units and secondary families	47
		39. Number of families living independently in the same house with others	50
		40. Couples without children in the total of secondary families in complex multi-family households per province	51

41. Dwelling-situation and needs by structure of the household	59	11b. idem by phase of family development (comprehensive table)	76
42. Number of multi and one person households (def 1947) living independently in the same house with others per 1000 dwellings in 1960 and 1971	60	12. idem by number of children under the age of thirty living at home	77
43. Dwelling-situation of complete families and one-person households living independently in the same house with others by age	60	13. One-person households living independently in the same house with others by dwelling-situation and marital status	77
44. Complete families and one person households living independently in the same house with others by dwelling-situation and degree of urbanization of the residence	61	14. Complete families and one-person households by dwelling-situation and province of residence	77
45. Complete families and one-person households living independently in the same house with others by dwelling-situation and socio-economic group (specified by occupation)	62	15. Complete families and one-person households by dwelling-situation and socio-economic group	78
		16. Nuclear families, families living together with other persons, one-person households and non-family households by socio-economic group of the head of the household	79

Graphs

1. Changes in multi- and one-person households (def 1960) based on the Censuses of 1960 and 1971 (1960 = 100)	9
2. Changes in the number of families based on the Censuses of 1960 and 1971 (1960 = 100)	10
3. Growth of the number of one-person households (def 1947) based on the Censuses of 1947, 1960 and 1971 (1947 = 100)	11
3. Growth of the number of households (def 1947) based on the Censuses of 1947, 1960 and 1971 (1947 = 100)	11
4. Variation in family-relationship of other persons living with simple households by province	41
5. Variation in family-relationship of other persons living with simple households by agglomeration	42
6. Variation in family-relationship of other persons living with simple households by several big cities	42
7. Variation in family-relationship of secondary families to the head of the household by province	48
8. Variation in family-relationship of secondary families to the head of the household by agglomeration	48
9. Variation in family-relationship of secondary families to the head of the household by several big cities	49

Appendix

1. Nuclear families in various households by age of the head of the family	71
2. idem by marital status	71
3. idem by marriage situation	71
4. idem by province of residence	72
5. idem by degree of urbanization	72
6. idem by religious denomination	72
7. idem by socio-economic group	73
8. idem by socio-economic group (specified by occupation)	74
9. idem by main source of income	74
10. idem by level of education	75
11a. idem by phase of family development (short table)	76

Summary

Based on the results of the «1971 Population and housing census» a number of monographs have been compiled in co-operation between the Netherlands Central Bureau of Statistics and socio-scientific staff members of a number of Dutch universities. The project was co-ordinated by the Netherlands Universities' Joint Social Research Centre (SISWO) and financed by the Government from an interdepartmental fund for scientific research.

The present publication is one out of a serie of 18 monographs. This monograph concerns some aspects of the various compositions of households.

The first chapter contains a general introduction to the Census-data of 1971. The main subject is the complex material of the different definitions used in the Censuses of 1947 and 1960. The classification of households in the Census of 1971 is based on the definitions of 1960, but it is much more elaborated.

Chapter 2 gives an insight into the changes in type and composition of the households between the Census of 1960 and 1971.

Chapter 3 and 4 are completely based on the data of 1971.

The various types of households are related to several variables such as age, marital status, religious denomination, residential area and socio-economic group. The same is done in relation to the dwelling situation.

As a general conclusion can be stated, that there is a minor change from complex households to simple types of households. These simple types are more and more households without other persons; specially we see a diminishing number of family members living together with a nuclear family.

The largest proportion of households is composed of couples with and without children.

There is a growing number of one-person households, mainly formed by youngsters, female widows and foreign members of our labour force.

In the future we expect a further growth of one- and two-person households because of a.o. the rise of the divorce rate, a relatively lower marriage rate and the practise of a growing number of youngsters who leave their home early to live independently.

Family-relationship will not any longer be a basis for living together in complex households.

1. Inleiding

1.1. Algemeen

Bij de planning van de Volkstelling 1971 is veel meer dan voorheen rekening gehouden met wensen die vanuit de sociale wetenschappen naar voren werden gebracht.

De verzameling van de gegevens omtrent de vormen en de samenstelling van huishoudens maakt het mogelijk een duidelijker beeld te schetsen van de wijze waarop mensen met elkaar samen leven en wonen. In het volgende zullen we de belangrijkste ontwikkelingen aangeven en analyseren. Het feit dat het gegevens betreft van een algemene Volkstelling heeft het grote voordeel van een breed overzicht over een bepaalde periode. Niettemin kent dit statistische materiaal ook zijn beperkingen. Het is statisch materiaal, geeft de stand van een moment aan. Voor het ontdekken van trends is steeds vergelijking in de tijd noodzakelijk. Hierin schuilt meteen een nieuw probleem, nl. dat de statistische categorieën waarin de te tellen eenheden worden ondergebracht in de loop van de tijd inhoudelijk niet hetzelfde blijven betekenen. Het voorliggende rapport behelst deels een moment-opname anno 1971 betreffende de geregistreeerde samenlevingsvormen, deels een analyse van de ontwikkelingen sinds 1960; slechts incidenteel wordt teruggerepen op gegevens van 1947.

1.2. Voortzetting van Verschijningsvormen van het gezin

Het Interimrapport Verschijningsvormen van het gezin door Beuckens-Vries kan beschouwd worden als de basis voor deze beschouwingen¹. Dankbaar wordt gebruik gemaakt van de door haar bestudeerde literatuur en analyse van oudere Censusgegevens. Er kan worden voortgebouwd op de reeds door haar geformuleerde probleemstellingen en we kunnen ons direct gaan bezighouden met de statistische data van Volkstelling 1971, zoals deze voorhanden zijn.

1.3. Probleemstellingen

De globale probleemstelling van Beuckens-Vries kan onverkort worden gehandhaafd: «Proberen zicht te krijgen op de veelheid aan samenlevingsvormen, die er naast het gezin bestaat. Het betreft zowel de varianten op het gezin als andere samenlevingsvormen».

Deze probleemstelling is uiteengelegd in vier elementen:

1. Welke samenlevingsvormen zijn er naast het gezin, die met behulp van statistisch materiaal kunnen worden opgespoord?
2. Hoe groot zijn de samenlevingsvormen die er naast gezin bestaan in kwantitatief opzicht?
3. Hoe verloopt de ontwikkeling in de tijd van de varianten op het gezin en van de andere samenlevingsvormen?
4. Welke maatschappelijke factoren hangen samen met de varianten op het gezin en met de andere samenlevingsvormen?

De eerste drie vragen worden beantwoord met behulp van data uit de Volkstelling 1971.

Wat betreft punt 4 wordt voornamelijk gezien:

- hoe gezinsindividualisering sterker of zwakker naar voren komt bij diverse sociale categorieën;
- hoe de diverse samenlevingsvormen zijn gestructureerd;
- hoe de aard van de relatie is, al of niet verwant, van andere personen die in gezinnen zijn opgenomen of van secundaire gezinnen ten opzichte van de primaire eenheden waartoe zij behoren;
- hoe de huisvestingssituatie is van de diverse soorten huishoudens.

1.4. Definities en Begrippen

Men mag niet verwachten, dat vragen omtrent het functioneren van andere samenlevingsvormen dan het gezin met statistische data kunnen worden beantwoord. Niettemin zal het tekort aan informatie omtrent deze huishoudensvormen aanzienlijk kunnen worden aangevuld met gegevens over omvang en wijze van voorkomen van de diverse vormen.

De betekenis van «gezin» is noch in de wetenschappelijke literatuur noch in de pers en andere media steeds hetzelfde. Zo kan degene die beweert, dat het gezin kwantitatief steeds minder te betekenen heeft evenzeer gelijk hebben als degene, die zegt dat het gezin «de hoeksteen» van de samenleving is. In het ene geval bedoelt men met gezin een echtpaar met kinderen, in het andere elke vorm van huishouden waarbij een huwelijks- of ouder-kindrelatie de grondslag vormt. In 1971 gaat het in het eerste geval om 48% van het totaal aantal huishoudens (incl. alleenstaanden) in het andere geval om ruim 80%.

Het gezin in sociologische betekenis wordt door Kooy² omschreven als: «Een door huwelijk tot stand gekomen sociale eenheid met specifieke structuur en functie, hoogstens omvattend een echtpaar en een aantal ongehuwde jongeren, jegens wie dit echtpaar de ouderlijke rol vervult; de leden van deze sociale eenheid zijn veelal op dezelfde plaats gehuisvest». Belangrijke aspecten hierin zijn: 1) een gezin omvat een echtpaar met kinderen; dit kunnen zijn eigen kinderen, adoptief- en pleegkinderen. Er is sprake van huwelijk én ouderschap; 2) de leden van het gezin behoeven niet noodzakelijkerwijs bij elkaar te wonen.

Vormen waarbij:

- andere personen dan echtgenoten en kinderen bij het gezin wonen;
- kinderen (nog) niet (meer) in het gezin aanwezig zijn;
- het huwelijk ontbonden is;
- er geen huwelijk beoogd wordt en er wel kinderen aanwezig zijn kunnen worden beschouwd als *varianten op het gezin*.

In twijfelgevallen is het (willen) vervullen van de socialisatiefunctie doorslaggevend.

De in de statistiek gebezigde definities wijken af van de sociologische³. Hier wordt onderscheid gemaakt in de begrippen huishouden, gezin en alleenstaande. In de loop der jaren is de inhoud van deze begrippen bij de verschillende tellingen gewijzigd. Als gevolg hiervan is het niet goed mogelijk de uitkomsten met betrekking tot gezinnen en huishoudens van de verschillende Volkstellingen onderling te vergelijken. Oorspronkelijk was bij Volkstellingen alleen het begrip gezin, in de betekenis van huisgezin, relevant.

In 1930 was het feit dat men huiselijk verkeer (meer dan onder goede buren gebruikelijk is) onderhield, bepalend om al dan niet tot een gezin gerekend te worden. In 1947 werd het begrip huishouden ingevoerd. Tot huishouden werden gerekend «alle groepen van twee of meer personen, die in huiselijk verkeer met elkaar samenwonen, ongeacht de aard van de onderlinge relatie tussen de samenwonende personen». Binnen dit ruime begrip huishouden viel het gezin: «Het gezin omvat de groep van twee of meer samenwonende personen, waarbij tussen de leden sprake is van bloedverwantschap of verwantschap door huwelijk of adoptie». De criteria voor gezin waren dus de huwelijksrelatie en de ouder-kindrelatie.

Vergelijken we deze statistische definitie van gezin met de sociologische dan vallen twee dingen op:

- het hebben van kinderen wordt in de statistische definitie niet als voorwaarde gesteld om tot een gezin gerekend te worden;
- elders verblijvende kinderen (bij voorbeeld studerende) worden statistisch gezien niet tot het gezin gerekend.

Als *alleenstaande* werd in 1947 beschouwd «een ieder die niet met een of meer anderen in huiselijk verkeer samenwoont».

Het gebruik van de definities van 1947 had nadelen wanneer het ging om het registreren van meer ingewikkelde huishoudens. Het samenleven van meerdere gezinnen werd niet tot uitdrukking gebracht, doordat alle primaire

eenheden bestaande uit twee of meer personen en ook alle secundaire gezinnen als afzonderlijke huishoudens werden geteld. De alleenstaanden uit primaire eenheden werden als echte alleenstaanden beschouwd, ongeacht of zij in feite met een of meer gezinnen samenwoonden. Beuckens-Vries geeft er voorbeelden van aan. Bij de Volkstelling 1960 werd getracht aan deze bezwaren tegemoet te komen.

De definities die in 1960 werden gehanteerd luiden achtereenvolgens:

- Huishouden: «elke groep van twee of meer personen, die in huiselijk verkeer met elkaar samenwonen en een gemeenschappelijke huishouding voeren (onder één dak wonen, gezamenlijk de hoofdmaaltijd gebruiken en een gezamenlijke woonkamer hebben).
- Alleenstaande: «een bijzondere vorm van een huishouden bestaande uit één persoon».
- Gezin: «elk paar van bijeenwonende echtelieden zonder kinderen of met in huiselijk verkeer met hen samenwonende ongehuwde eigen en/of stiefkinderen en voorts elke vader of moeder, die met één of meer ongehuwde eigen en/of stiefkinderen in huiselijk verkeer samenwoont».

Het begrip gezin was in 1960 analoog aan 1947, het week in dezelfde opzichten af van de sociologische opvatting van een gezin. De definities van huishoudens en alleenstaanden werden in 1960 op andere wijze gehanteerd. Bij de telling werd uitgegaan van het begrip huishouden en er werd nagegaan hoe dit huishouden was samengesteld. Dit gaf meer inzicht in de diverse samenlevingsvormen. Voor de enkelvoudige ééngezinshuishoudens en voor de niet-gezinshuishoudens maakte dit geen verschil uit. De ingewikkelde vormen werden meer doorzichtig. Door het gebruik van de begrippen huishouden en gezin zoals in 1960 kwam een reeks verschijningsvormen van huishoudens aan het licht. De volgende categorieën werden onderscheiden.

I.	Eéngezinshuishoudens hh waarin slechts één gezin voorkwam	a). enkelvoudige gezinshuishoudens; hierin was het hoofd van het huishouden tevens gezinshoofd; van dit huishouden konden andere personen, die geen gezinslid waren deel uitmaken;
II.	Meergezinshuishoudens hh waarin twee of meer gezinnen voorkwamen	b). samengestelde ééngezinshuis- houdens; hierbij was het hoofd van het huishouden niet tevens gezinshoofd. Het gezin had hier een ondergeschikte positie en werd aangeduid als secundair gezin.
III.	Niet gezinshuishoudens hh van twee of meer personen, waartus- sen geen echtelijke of ouder-kindrelatie	Deze werden onderscheiden in: a). meergezinshuishoudens waar- van het hoofd van het huishou- den tevens hoofd van één der gezinnen was – de primaire eenheid;
IV.	Alleenstaanden.	b). meergezinshuishoudens waarvan het hoofd van het huishouden geen gezinshoofd was – de pri- maire eenheid was dan geen gezin;

Om de relatie tussen de gegevens van de Volkstellingen van 1947 en 1960 duidelijk voor te stellen, maken we gebruik van de door het CBS weergegeven formules:

1. $H47 = H60 + S - Pa$
 2. $A47 = A60 + Pa$
 Hierin is $H47$ = het aantal huishoudens volgens de definitie 1947
 $A47$ = het aantal alleenstaanden volgens de definitie 1947
 $H60$ = het aantal huishoudens volgens de definitie 1960
 $A60$ = het aantal alleenstaanden volgens de definitie 1960
 S = het aantal bij het hanteren van de definitie 1960 onderscheiden
 secundaire gezinnen
 Pa = het aantal bij het hanteren van de definitie 1960 onderscheiden
 primaire eenheden van één persoon.

Binnen de op statistische gronden ingedeelde categorieën bestond een grote verscheidenheid in samenlevingsvormen in sociologisch opzicht. Er was geen zicht te krijgen op verschillen tussen volledige – onvolledige en kinderloze gezinnen en de aard van de relaties tussen personen, die bij een gezin inwoonden. Ook de categorie niet-gezinshuishoudens bleef volstrekt duister. Bij gelegenheid van de Volkstelling 1971 bestond de mogelijkheid om binnen de verschillende huishoudenscategorieën differentiaties aan te brengen. Uitgaande van de huishoudensdefinitie van 1960 werd een indeling gemaakt naar gezinshuishoudens, niet-gezinshuishoudens en alleenstaanden (volgens def. 1947) met betrekking tot hun samenstelling en positie in het huishouden waartoe zij behoorden. Dit leidde tot een volgende indeling van de huishoudens.

Enkelvoudige huishoudens

- a) — enkelvoudige ééngezinshuishoudens
— volledige gezinnen	1 E	= echtpaar
	2 E + k	= echtpaar met kinderen
	3 E + k + a	= echtp. + kinderen + andere
	4 E + a +	= echtpaar + anderen
— onvolledige gezinnen	5 M + k	= man met kinderen
	6 M + k + a	= man + kinderen + anderen
	7 V + k	= vrouw met kinderen
	8 V + k + a	= vrouw + kinderen + anderen
- b) — niet-gezinshuishoudens
	9 M + a	= man met kinderen
	10 V + a	= vrouw met anderen
- c) — alleenstaanden
	11 M	= alleenstaande man
	12 V	= alleenstaande vrouw

Samengestelde huishoudens

- onderscheiden in:
primaire eenheden — volledige gezinnen	13 E
	14 E + k
	15 E + k + a
	16 E + a
— onvolledige gezinnen	17 M + k
	18 M + k + a
	19 V + k
	20 V + k + a
— niet gezinnen	21 M + a
	22 V + a
	23 M
	24 V

secundaire eenheden, behorende tot de categorie

- a) samengestelde ééngezinshuishoudens, in dat geval is de primaire eenheid een niet-gezin; de secundaire eenheid kan zijn

een volledig gezin	25 E
	26 E + k
een onvolledig gezin	27 M + k
	28 V + k

- b) meergezinshuishoudens; de primaire eenheid is een niet-gezin, dat samen met meerdere secundaire gezinnen een huishouden vormt; de primaire

eenheid is een volledig of onvolledig gezin samen met één of meer secundaire gezinnen. De secundaire gezinnen kunnen zijn

een volledig gezin	29 E
	30 E + k
een onvolledig gezin	31 M + k
	32 V + k

Deze categorie-indeling geeft derhalve 32 mogelijke posities weer. Bij het berekenen van het totaal aantal huishoudens en alleenstaanden hebben we te maken met het aantal enkelvoudige huishoudens (de eerste 12 categorieën) en het aantal primaire eenheden van de samengestelde huishoudens (de categorieën 13 t/m 24). De secundaire eenheden worden niet vervat in het totaal, omdat zij al in de huishoudens van de primaire eenheden begrepen zijn.

Met behulp van bovenstaande indeling is het mogelijk duidelijker zicht te krijgen op de enkelvoudige eengezinshuishoudens. Zo wordt het mogelijk echtparen met en zonder kinderen en onvolledige gezinnen naar sexe van het gezinshoofd te onderscheiden. Ook wordt geregistreerd of er anderen naast gezinsleden in een huishouden voorkomen en wanneer er sprake is van echte alleenstaanden. Bij de samengestelde huishoudens is wel onderscheiden naar primaire en secundaire eenheden en hun samenstelling, maar deze afzonderlijke eenheden zijn niet volledig terug te voeren naar het huishouden waartoe zij behoren. Zo is niet duidelijk hoeveel secundaire gezinnen bij één primaire eenheid behoren. Versluitend werkt ook, dat andere personen die behoren tot de secundaire eenheid van het huishouden worden toegerekend tot de primaire eenheid. De werkelijkheid wordt hierdoor soms geweld aan gedaan.

Ook andere sociologisch relevante vragen blijven na de verwerking van de statistische gegevens bestaan. Beuckens-Vries noemt o.a.

- Reden van afwezigheid van de echtgenoot (c.q. echtgenote). Zo kan het huishouden, dat bestaat uit een gehuwde vrouw met kinderen, verschillende leefsituaties weergeven. Het kan zijn dat de man vrouw en kinderen verlaten heeft, maar ook dat de man langdurig buitenslands of bij voorbeeld in een psychiatrische inrichting verblijft.
- Reden van afwezigheid van kinderen. Hierbij is niet bekend of het gaat om gezinnen waar (nog) geen kinderen zijn of waar zij reeds uit huis zijn wegens studie of volwassenheid. Wanneer we de verdeling naar leeftijd bekijken is er natuurlijk wel iets uit af te leiden.
- De differentiatie van de niet-gezinshuishoudens. Deze zijn onderscheiden naar de sexe van het hoofd. Wanneer hierbij de sexe van eventuele partners wordt bekeken en de verwantschapsrelatie, kunnen enige uitspraken worden gedaan omtrent het voorkomen van homofiele paren of concubinatens. Meer dan maxima kunnen echter niet worden aangegeven, daar de werkelijk aard van de relaties niet kan worden vastgesteld.

1.5. De aard van het materiaal

Het feit, dat in de komende beschouwingen met gegevens uit Volkstelling 1971 gewerkt wordt, betekent niet zonder meer dat het gaat om integrale aantallen. Bewerkingen zoals nu door het CBS zijn uitgevoerd voor het samenstellen van speciale tabellen, zouden te veel tijd en geld vergen, wanneer daarbij het gehele bestand van gegevens betrokken zou moeten worden. Er is daarom gekozen voor een steekproef, waarbij de woning met zijn bewoners als eenheid van trekking geldt. Uit woningen met minder dan 10 bewoners is een steekproef van 1 op 10 getrokken, terwijl woningen met tien of meer personen – veelal inrichtingen en tehuizen – alle zijn geteld.

De steekproef is gestratificeerd naar aantal bewoners per woning, d.w.z. er is een steekproef 1 op 10 getrokken uit alle woningen met 1, met 2, enz. tot 10 bewoners, en eveneens uit alle leegstaande woningen. Verder is de trekking zodanig uitgevoerd, dat iedere gemeente, wijk en buurt evenredig in de steekproef is vertegenwoordigd. Op deze wijze is de steekproef beter, dan wanneer eenvoudig a-select wordt getrokken. De keuze van de woning als

trekkingseenheid maakt het mogelijk om relaties te analyseren tussen mensen die behoren tot één gezin of huishoudens.

1.6. Betrouwbaarheid

De uitkomsten van een telling gebaseerd op een steekproef wijken in het algemeen af van de werkelijkheid. Hoe meer de steekproef lijkt op de werkelijkheid, d.w.z. hoe beter gestratificeerd en hoe groter de aantallen, des te waarschijnlijker zijn de uitkomsten. De steekproef waarom het hier gaat geeft enerzijds uitkomsten betreffende aantallen woningen met een of meer kenmerken en anderzijds betreffende personen met een of meer kenmerken. Het bijeenwonen van personen in een woning maakt dat tussen sommige kenmerken een sterke relatie bestaat, andere kenmerken daarentegen staan geheel los van elkaar en betreffen louter individuele personen. De aard van de relatie tussen teleenheid en soort kenmerk bepaalt de grootte van het betrouwbaarheidsinterval⁴. Bij de presentatie van gegevens uit de Volkstelling 1971 zullen wij incidenteel aangeven waar significante verschillen optreden.

2. Huishoudens; een vergelijking tussen de uitkomsten van de volkstellingen 1960 en 1971

2.1. Vormen van huishoudens

In dit hoofdstuk wordt de harde kern van het materiaal gevormd door de resultaten van Volkstelling 1971 met betrekking tot de vormen van huishoudens die kunnen worden onderscheiden en de samenstelling ervan. Deze telling is een moment-opname van de Nederlandse samenleving. Dynamische ontwikkelingen zijn pas waar te nemen, wanneer onderling vergelijkbare eenheden in de tijd met elkaar worden vergeleken. De definities die in de diverse Volkstellingen gebruikt zijn komen – zoals we eerder zagen – niet overeen. Om te kunnen vergelijken moeten de gegevens volgens dezelfde definities worden gepresenteerd. Naargelang het gebruik kan zowel de definitie van 1960 of van 1971 het meest duidelijk zijn. De verschillen bestaan hierin, dat een man of vrouw, die een primaire eenheid vormt in een samengesteld één- of meer gezinshuishoudens volgens definitie 1947 tot de categorie alleenstaanden gerekend wordt en volgens definitie 1960 tot de categorie huishoudens. Omgekeerd behoren de secundaire gezinnen uit één- of meer gezinshuishoudens volgens definitie 1947 wél tot de huishoudens en volgens definitie 1960 niet.

De indeling van huishoudens in ééngezinshuishoudens en meergezinshuishoudens wordt voor het eerst in 1960 toegepast. Voor de Volkstelling van 1971 is deze indeling als uitgangspunt genomen en zover uitgewerkt, dat de gegevens zowel naar definitie 1947 als naar 1960 te herleiden zijn.

In tabel 1 worden de aantallen huishoudens, gezinnen en alleenstaanden van de census 1960 en 1971 vermeld volgens de definities van 1960 en 1947. We zien dan een toename van het aantal eengezinshuishoudens, bestaande uit enkel een gezin, van 2 587 268 tot 3 130 418 een toename van 21%. In kolom 3 is een afname en in kolom 4 een kleine toename van het aantal primaire eenheden te constateren. Hierbij dient vermeld, dat voor de indeling in categorieën voor 1971 geen onderscheid is gemaakt in primaire eenheden behorende bij één- en meergezinshuishoudens. Voor een vergelijking tussen de aantallen van 1960 en 1971 kunnen we de kolommen 3, 4, 7 en 8 optellen. In 1960 geeft dit een totaal van 19 861 en in 1971 19 339 derhalve in totaliteit een lichte daling van het aantal primaire eenheden, die bestaan uit niet-gezinnen nl. een daling van 2,6%.

In kolom 6 vinden we het aantal primaire eenheden die bestaan uit een gezin, per definitie behorend tot de categorie meergezinshuishoudens. We constateren hier een afname van 52 530 tot 46 798 d.w.z. 11%. Voegen we de primaire eenheden van beide categorieën samen, dan komt dit op een totale teruggang van 8,6%.

Ook het aantal secundaire eenheden loopt terug. In de categorie eengezinshuishoudens is er een afname van 19 573 tot 19 169 d.w.z. 2%; in de categorie meergezinshuishoudens van 54 410 tot 47 773 een afname dus van 12,2%. Het valt hierbij op dat de afname onder de secundaire eenheden groter is (12,2%) dan bij de primaire eenheden behorende tot de categorie meergezinshuishoudens (11%). De verschillen zijn weliswaar gering, maar het lijkt een aanwijzing te zijn, dat de huishoudensverdunning het sterkst aan de dag treedt bij de meer ingewikkelde vormen van meergezinshuishoudens.

Vergelijken we het aantal secundaire gezinnen per primaire eenheid in 1960 en 1971 dan zien we het volgende: in samengestelde eengezinshuishoudens komt per definitie slechts een secundaire eenheid voor per primaire eenheid. In 1971 vinden we een overschot van 170 primaire eenheden.

Noten

¹ Beuckens-Vries, M., Verschijningsvormen van het gezin. Amsterdam, 1976.
² Kooy, G. A., Het modern-westers gezin. Hilversum, 1970.

³ CBS, 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 5, Huishoudens, gezinnen en woningen. A en B.

⁴ CBS, Uitgebreide technische toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de 14e Algemene Volkstelling van 28 februari 1971.

Tabel 1. Vergelijking van het aantal huishoudens en alleenstaanden op 31 mei 1960 en 28 febr. 1971, volgens de definities 1947 en 1960

		Huishoudens (def. 1960)																				
		Eengezinshuishoudens								Meergezinshuishoudens												
		Samengesteld uit twee eenheden																				
		De primaire eenheid bestaat uit				Secundaire eenheden				De primaire eenheid bestaat uit				Secundaire eenheden								
		een man of vrouw met anderen		een man of vrouw		een man of vrouw met anderen		een man of vrouw met anderen		een man of vrouw met anderen		een man of vrouw met anderen		een man of vrouw met anderen		Niet-gezinshuish.		Alleenstaanden (def. 1960)		Totaal		
		Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹	Bestaande uit een gezin ¹
		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16						
Huishoudens (1947)																						
1960	2 587 268	2 529	19 573	52 530	48	54 410	96 391	2 812 749														
1971	3 130 418	1 850	19 169	46 798	2 ¹	47 773	101 068	3 347 076														
Alleenstaanden (1947)																						
1960	17 044	240	373 520	681 000				390 804														
1971	17 489	2 ²	681 000					698 489														
Huishoudens (1960)																						
1960	2 587 268	2 529	17 044	52 530	48	54 410	96 391	2 756 050														
1971	3 130 418	1 850	17 489	46 798	2 ¹	47 773	101 068	3 297 623														
Alleenstaanden (1960)																						
1960	373 520	681 000						373 520														
1971	681 000							681 000														
Gezinnen																						
1960	2 587 268	19 573	52 530	54 410				2 713 781														
1971	3 130 418	19 169	46 798	47 773				3 244 158														

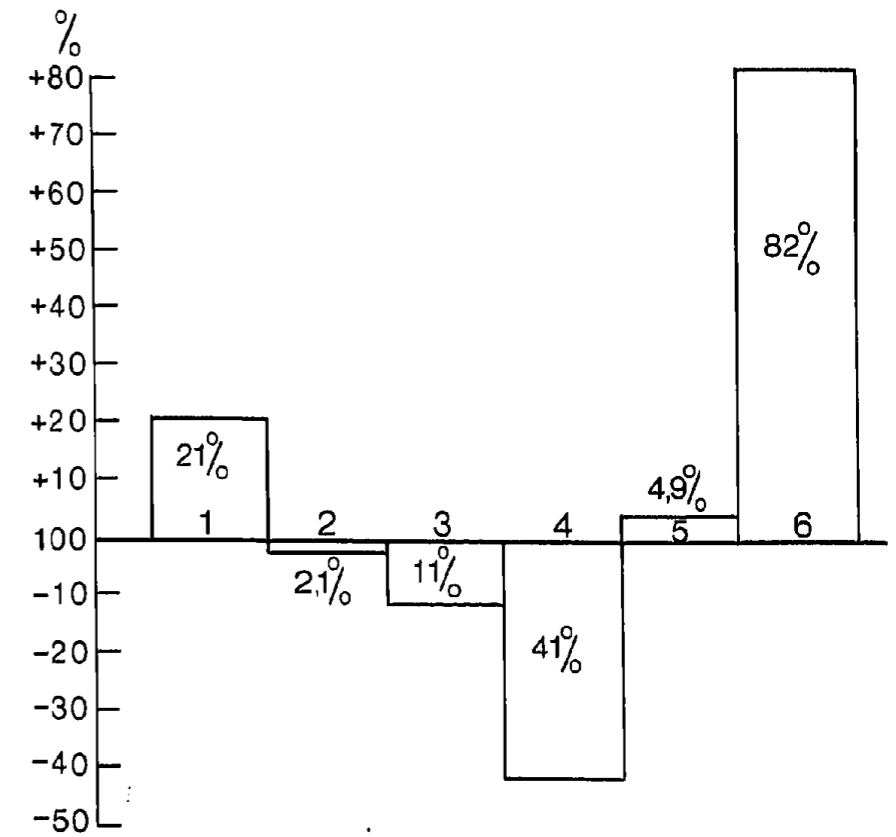
¹ Eventueel niet in het huishouden van het gezin opgenomen (niet met elkaar gehuwde) verwanten, kostgangers en/of personeel.

² Voor 1971 zijn de primaire eenheden uit kolom 7 en 8 begrepen in kolom 3 en 4.

Hieruit berekenen we een aantal van 635 huishoudens van 3 of meer gezinnen¹. Dit aantal bedraagt voor 1960 nog 1592 (verschil tussen primaire en secundaire eenheden). Dit wijst eveneens in de richting van een sterkere afname bij de meer ingewikkelde huishoudensvorm. De categorie niet-gezinshuishoudens vertoont een stijging van 96 391 naar 101 068, een toename van 4,85%. Deze groei is niet zonder betekenis, maar blijft relatief wel sterk achter bij de toename van de gezinshuishoudens. Het aantal alleenstaanden geeft in de periode 1960-1971 een explosieve groei te zien van 373 520 tot 681 000, een toename van 82%.

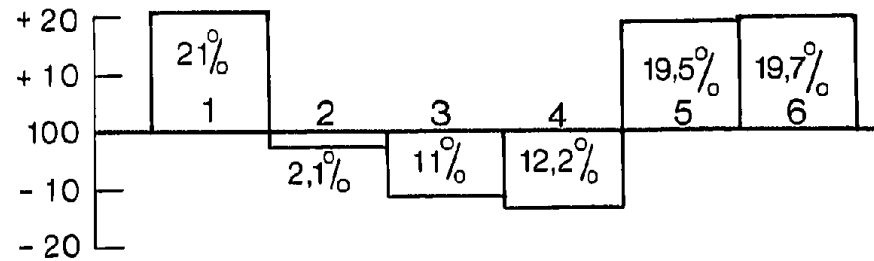
Het bovenstaande wordt in figuur 1 in beeld gebracht, door de toe- of afname van 1971 t.o.v. 1960 uit te zetten in kolommen, waarbij de situatie van 1960 op 100 wordt gesteld. Voor gemakkelijker vergelijkbaarheid zijn de primaire eenheden bestaande uit man of vrouw met en zonder anderen samen geteld. Het overschot van 170 primaire eenheden in de categorie samengestelde eengezinshuishoudens is toegerekend aan de primaire eenheden van de categorie samengestelde meergezinshuishoudens.

Figuur 1. Veranderingen in de huishoudens en de alleenstaanden (def. 1960) op basis van de volkstelling 1960 en 1971 (1960 = 100)

- 1 = Eengezinshuishoudens (enkelvoudig) bestaande uit een gezin
- 2 = Eengezinshuishoudens (samengesteld) primaire eenheid is een niet-gezin
- 3 = Meergezinshuishoudens primaire eenheid is een gezin
- 4 = Meergezinshuishoudens primaire eenheid is niet-gezin
- 5 = Niet-gezinshuishoudens
- 6 = Alleenstaanden

Figuur 1a. Veranderingen in de gezinnen op basis van de volkstelling 1960 en 1971 (1960 = 100)

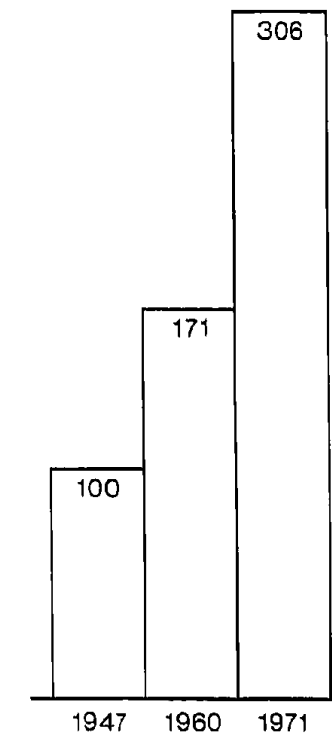
- 1 = Gezinnen: enkelvoudige eengezinshuishoudens
- 2 = Secundaire gezinnen in samengestelde eengezinshuishoudens
- 3 = Gezinnen als primaire eenheden in samengestelde meergezinshuishoudens
- 4 = Secundaire gezinnen in meergezinshuishoudens
- 5 = Totaal gezinnen
- 6 = Totaal huishoudens (def. 1960) (excl. alleenstaanden)

Gezinnen zijn los van de huishoudens apart in beeld gebracht in figuur 1a. We zien hierbij een relatieve afname in alle gevallen waarbij gezinnen deel uit maken van grotere eenheden. Het gezin «sec» of zo men wil het verzelfstandigde gezin neemt relatief sterker toe dan de huishoudens, 21% tegen 19,7%. Bezien we van tabel 1 de totaalkolommen 12 t/m 16 dan valt op dat het verschil in de definities van 1947 en 1960 niet alleen van invloed is op nominale aantallen maar ook op de relatieve groei. De diverse subgroepen in de categorieën huishoudens en alleenstaanden vertonen een verschillend patroon van toe- en afname. Het aantal huishoudens (def. 1960) neemt toe van 2 756 050 tot 3 297 623 een toename van 19,7%. Het aantal alleenstaanden van 373 520 tot 681 000 een toename van 82%. Bij gebruik van de definitie van 1947 is de groei van huishoudens en alleenstaanden wat minder: huishoudens 2 812 749 wordt 3 347 076 een toename van 19%; alleenstaanden 390 804 wordt 698 489 een toename van 79%. In deze opstelling is het voornamelijk de afname van het aantal secundaire gezinnen dat het groeipercentage van de huishoudens beïnvloedt. Bij de alleenstaanden is de slechts geringe toename van het aantal alleenstaanden als primaire eenheid verantwoordelijk voor een iets verminderde groei van de gehele groep. Vergelijken we de ontwikkeling van huishoudens en alleenstaanden sinds de Volkstelling van 1947 aan de hand van definitie 1947:

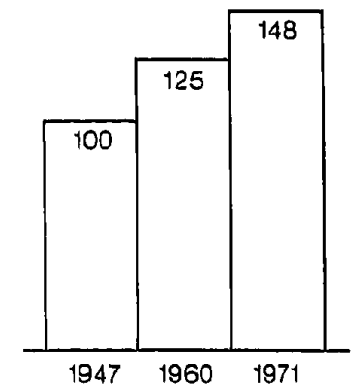
	Alleenstaanden (figuur 2)		Huishoudens (figuur 3)	
1947	228 619	100	2 254 436	100
1960	390 804	171	2 812 749	125
1971	698 489	306	3 347 076	148

De verschillen tussen de definities van 1947 en 1960 zijn door het CBS² voor 1960 met nadruk behandeld in een staat waarin het verband tussen de aantallen huishoudens volgens beide definities per provincie wordt aangegeven. Deze vorm van presentatie nemen we hier over. Het geeft inzicht in de grootte van de verschillen tussen beide definities, terwijl tegelijk een in-

Figuur 2. De toename van het aantal alleenstaanden (def. 1947) op basis van de volkstellingen '47, '60 en '71 (1947 = 100)

Figuur 3. De toename van het aantal huishoudens (def. 1947) op basis van de volkstellingen '47, '60 en '71 (1947 = 100)

druk wordt gegeven van de regionale verschillen in de samenstelling van huishoudens.

De afwijkingen van beide definities hebben betrekking op de samengestelde huishoudens, zoals te zien is in de berekeningswijze van het aantal huishoudens volgens def. 1947, door het aantal huishoudens def. 1960 te verminderen met het aantal alleenstaande mannen of vrouwen, die een primaire eenheid vormen in een samengesteld een of meergezinshuishouden en te verhogen met het aantal secundaire gezinnen behorende tot samengestelde huishoudens. Bezien we de absolute cijfers in tabel 2, dan valt het op dat de aantallen huishoudens (def. 1960) per provincie in 1971 over de gehele lijn zijn toegenomen, gemiddeld met 19,7%, maar veel sterker in de provincies Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg, terwijl ook Utrecht iets boven het gemiddelde zit. Voor een deel is deze extra toename te verklaren uit een verzelfstandiging van huishoudens als gevolg van een afname van samengestelde huishoudens en een afname van het aantal secundaire gezinnen. Een uitzondering hierop vormen de provincies Noord-Brabant en Limburg, waar zowel het aantal samengestelde huishoudens als het aantal secundaire gezinnen sinds 1960 is toegenomen. Relatief is hier ook sprake van een procentuele afname; het patroon wordt dus wel gevolgd, zij het in minder sterke mate. Niettemin blijkt uit de verhoudingscijfers in de tabel duidelijk, dat het percentage samengestelde huishoudens en secundaire gezinnen ook in 1971 in de provincies Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg ver uitgaat boven het landelijk gemiddelde ondanks een sterke afname in de voorgaande periode.

De verschillen in definities van 1960 en 1947 met betrekking tot alleenstaanden zijn niet te negeren. In 1960 varieerde de afwijking per provincie van 3,4 tot 12,6% met een gemiddelde van 4,6% (kolom 4) in 1971 is de af-

Tabel 2. Verband tussen de aantallen huishoudens volgens def. 1960 en 1947 per provincie in 1960 en 1971

Provincie	Aantal huishoudens (def. 1960)	Aantal huishoudens volgens def. 1960 en 1947 per provincie in 1960 en 1971		Aantal huishoudens (def. 1947)		K2 - k4 + k5					
		Waarder samengesteld uit 2 of meer eenheden		Aantal 2e en volgende eenheden) in samengestelde huishoudens							
		tootaal									
1	2	3		4		5		6			
		absoluut	% toename	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
Groningen	123 327	136 564	10,7	2 344	1 722	667	523	2 381	1 724	125 041	137 765
Friesland	118 254	133 556	12,9	1 702	1 380	528	421	1 733	1 391	119 459	134 526
Drenthe	74 580	94 864	27,2	2 769	2 458	482	432	2 804	2 480	76 902	96 912
Overijssel	179 089	227 427	27,0	10 028	7 475	1 737	1 345	10 209	7 522	187 561	233 604
Gelderland	291 544	369 949	26,9	13 100	11 968	2 216	2 430	13 378	12 173	302 706	379 692
Utrecht	161 113	198 561	23,2	3 866	3 511	978	938	4 008	3 544	164 143	201 167
Noord-Holland	525 871	585 119	11,3	10 320	7 832	3 802	3 098	10 620	7 906	532 689	589 927
Zuid-Holland	688 846	786 885	14,2	11 838	10 335	4 012	4 133	12 093	10 430	696 927	793 182
Zeeland	74 141	83 351	12,4	1 478	1 098	544	470	1 516	1 110	75 113	83 991
Noord-Brabant	318 457	432 355	35,8	8 295	10 606	1 376	2 314	8 445	10 819	325 526	440 860
Limburg	193 454	244 815	26,5	6 566	7 752	897	1 385	6 710	7 843	199 267	251 273
Nederland ¹	2 756 050	3 297 623		72 391	66 137	17 284	17 489	73 983	66 942	2 812 749	3 347 076
Per 1000 huishoudens (def. 1960)											
Groningen	1000	19,0	12,6	5,4	3,8	5,4	3,8	19,3	12,6	101,9	100,8
Friesland	1000	14,4	10,3	4,5	3,2	4,5	3,2	14,7	10,4	101,2	100,3
Drenthe	1000	37,1	25,9	6,5	4,6	6,5	4,6	37,6	26,1	103,1	102,1,6
Overijssel	1000	56,0	32,9	9,7	5,9	9,7	5,9	57,0	33,1	104,7,3	102,7,2
Gelderland	1000	44,9	32,4	7,6	6,6	7,6	6,6	45,9	32,9	103,8,3	102,6,3
Utrecht	1000	24,0	17,7	6,1	4,7	6,1	4,7	24,9	17,8	101,8,8	101,3,1
Noord-Holland	1000	19,6	13,4	7,2	5,3	7,2	5,3	20,2	13,5	101,3,0	100,8,2
Zuid-Holland	1000	17,2	13,1	5,8	5,3	5,8	5,3	17,6	13,3	101,1,7	100,8,0
Zeeland	1000	19,9	13,2	7,3	5,6	7,3	5,6	20,4	13,3	101,3,1	100,7,7
Noord-Brabant	1000	26,0	24,5	4,3	5,4	4,3	5,4	26,5	25,0	102,2,2	101,9,7
Limburg	1000	33,9	31,7	4,6	5,7	4,6	5,7	34,7	32,0	103,0,0	102,6,4
Nederland ¹	1000	26,3	20,1	6,3	5,3	6,3	5,3	26,8	20,3	102,0,6	101,5,0

¹ Inclusief IJsselmeerpolders en Centraal

2.2. Samenstelling van huishoudens

wijking verminderd tot een variatie van 1,5 tot 4,8% met een gemiddelde van 2,6% (kolom 7). Het is dus erg belangrijk in het oog te houden met welke definitie men te maken heeft.

Al eerder is opgemerkt, dat de categorie alleenstaanden in de periode 1960-1971 een explosieve groei heeft doorgemaakt. In tabel 3 is te zien, dat deze groei niet in alle provincies even sterk is geweest; Zeeland, Friesland en Noord- en Zuid-Holland blijven in groepercentage achter bij het landelijk gemiddelde. In de toename van het aantal alleenstaanden volgens def. 1947 zien we hetzelfde patroon, echter met het dempend effect van het achterblijven van de categorie alleenstaanden die een primaire eenheid vormen in samengestelde huishoudens. Opvallend is dat de toename van alleenstaanden in de provincie Noord-Brabant procentueel bijna tweemaal zo sterk is als het landelijk gemiddelde.

De categorie-indeling van Volkstelling 1971 geeft inzicht in de structuur van de huishoudens. In tabel 4 worden de onderscheiden categorieën met de uitkomsten van 1960 en 1971 naast elkaar gezet. Exacte onderlinge vergelijking is niet zonder meer mogelijk. De cijfers betreffende 1960 - afkomstig van Beuckens-Vries - berusten ten dele op schattingen; deze zijn met een * gekenmerkt. De afwijkingen van de totalen zijn voor de diverse categorieën niet even groot³.

Voor drie gevallen is de schatting te laag, voor één geval te hoog. Aannevende dat deze afwijkingen gelijkmatig verdeeld zijn over de categorieën mag men stellen, dat de cijfers wel te gebruiken zijn voor vergelijking. De gegevens van 1971 zijn op grond van het steekproefkarakter van de telling evenmin geheel exact. Door het CBS zijn de afwijkingen aangegeven voor een betrouwbaarheid van 95%⁴.

Tabel 3. Alleenstaanden volgens de definities 1960 en 1947, per provincie in 1960 en 1971

Provincie	Alleenstaanden 1960		Kolom 3 per 1000 van kolom 2	Alleenstaanden 1971		Kolom 6 per 1000 van kolom 5	Toename in % 1960-1971	
	Def. 1960	Def. 1947		Def. 1960	Def. 1947		Def. 1960	Def. 1971
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Groningen	18 640	19 307	1 036	35 024	35 547	1 015	88	84
Friesland	14 478	15 006	1 037	22 376	22 797	1 019	55	52
Drenthe	5 566	6 048	1 087	10 584	11 016	1 041	90	82
Overijssel	13 752	15 489	1 126	31 875	33 220	1 042	132	114
Gelderland	30 614	32 830	1 072	61 234	63 664	1 040	100	94
Utrecht	27 087	28 065	1 036	56 298	57 236	1 017	108	104
Noord-Holland	98 132	101 934	1 039	169 946	173 044	1 018	73	70
Zuid-Holland	119 104	123 116	1 034	194 029	198 162	1 021	63	61
Zeeland	9 187	9 731	1 059	13 856	14 326	1 034	51	47
Noord-Brabant	22 912	24 288	1 060	56 906	59 220	1 041	148	144
Limburg	13 434	14 331	1 067	28 764	30 149	1 048	114	110
Nederland ¹	373 520	390 804	1 046	681 000	698 489	1 026	82	79

¹ Incl. IJsselmeerpolders en Centraal Bevolkings Register. Voor 1971: 108 alleenstaanden.

N.B. De aanduiding procentuele toe- of afname is aangebracht met inachtneming van schattingsafwijkingen van 1960 en steekproefafwijkingen van 1971. De conclusie uit bovenstaande gegevens mag zijn, dat in het totaal van huishoudens en alleenstaanden het aandeel van de alleenstaanden, zowel mannen als vrouwen, sterk is toegenomen; tevens is er een toename te constateren van echtparen zonder kinderen in de categorie enkelvoudige eengezinshuishoudens. Binnen de enkelvoudige huishoudens is het procentuele aandeel van alle andere vormen van huishoudens afgenomen. In de categorie

Tabel 4. Huishoudens naar hun samenstelling in 1960 en 1971

		Absoluut 1960	%	Absoluut 1971	%	Toe/afn. significant
I. Enkelvoudige huishoudens						
a) — enkelvoudige eengezinshh.						
— volledige gezinnen	E	627 000 ¹	19,57 ¹	830 569	20,53	+
	E + K	1 567 500 ¹	48,93 ¹	1 938 043	47,91	—
	E + K + A	156 750 ¹	4,89 ¹	115 386	2,85	—
	E + A	62 700 ¹	1,96 ¹	52 922	1,31	—
— onvolledige gezinnen	M + K	28 000 ¹	0,87 ¹	29 137	0,72	—
	M + K + A	8 000 ¹	0,25 ¹	5 344	0,11	—
	V + K	117 212 ¹	3,65 ¹	141 393	3,49	—
	V + K + A	19 535 ¹	0,61 ¹	17 624	0,44	—
b) — niet gezinshuishoudens						
	M + A	42 494	1,33	44 187	1,09	—
	V + A	53 897	1,69	56 881	1,41	—
c) — alleenstaanden						
	M	117 047	3,65	256 440	6,34	+
	V	256 473	8,01	424 560	10,49	+
II. Samengestelde huishoudens						
A. — Primaire eenheden						
— in samengestelde meergezinshuishoudens						
	E	12 000 ¹	0,37 ¹	14 700	0,36	≠
	E + K	30 000 ¹	0,94 ¹	21 877	0,54	—
— volledige gezinnen	E + K + A	3 000 ¹	0,09 ¹	2 466	0,06	—
	E + A	1 200 ¹	0,04 ¹	1 572	0,04	≠
— onvolledige gezinnen	M + K	800 ¹	0,02 ¹	2 000	0,04	+
	M + K + A	200 ¹	0,01 ¹	129	0,00	—
	V + K	3 723 ¹	0,11 ¹	3 486	0,09	—
— in samengestelde één- of meergezinshuish.	V + K + A	620 ¹	0,02 ¹	568	0,01	—
— niet gezinshuish.	M + A	1 389	0,04	969	0,02	—
	V + A	1 188	0,04	881	0,02	—
— alleenstaanden	M	9 799	0,31	9 380	0,23	—
	V	7 485	0,23	8 109	0,20	—
B. — Secundaire eenheden						
— in samengestelde eengezinshuishoudens						
	E + K	6 350 ¹	0,20 ¹	6 210	0,15	—
	E	7 050 ¹	0,22 ¹	5 054	0,12	—
	M + K	965 ¹	0,03 ¹	740	0,02	≠
	V + K	4 100 ¹	0,13 ¹	7 165	0,18	≠
— in samengestelde meergezinshuishoudens	E + K	21 225 ¹	0,66 ¹	15 820	0,39	—
	E	19 150 ¹	0,60 ¹	20 353	0,50	—
	M + K	2 870 ¹	0,09 ¹	2 106	0,05	—
	V + K	12 262 ¹	0,38 ¹	9 494	0,23	—
Totaal Huishoudens + Alleenstaanden (def. 47)		3 203 553	99,9%	4 045 565	99,9%	

¹ Schattingen 1960 van Beuckens-Vries.

rie samengestelde huishoudens vinden we enkel een toename van onvolledige gezinnen met mannelijk hoofd, die de primaire eenheid vormen van een meergezinshuishoudens. Verder zijn er enkele groepen, die qua aandeel gelijk blijven, zoals echtparen zonder kinderen als primaire eenheid en onvolledige gezinnen met mannelijk en vrouwelijk hoofd in samengestelde ééngezinshuishoudens. Van alle andere groepen vermindert hun aandeel in het totaal van huishoudens en alleenstaanden. Het geheel overziende is de conclusie dat de sterke verschuiving in de categorie alleenstaanden (def. 1960) het beeld eenzijdig beïnvloedt. We bekijken dezelfde tabel opnieuw, nu zonder de échte alleenstaanden erin op te nemen (tabel 5).

Tabel 5. Huishoudens naar hun samenstelling in 1960 en 1971. Exclusief alleenstaanden (def. 1960)

		Absoluut 1960	%	Absoluut 1971	%	Toe/afn. significant
I. Enkelvoudige huishoudens						
a) — enkelvoudige eengezinshh.						
— volledige gezinnen	E	627 000 ¹	22,15 ¹	830 569	24,69	+
	E + K	1 567 500 ¹	55,39 ¹	1 938 043	57,60	+
	E + K + A	156 750 ¹	5,54 ¹	115 386	3,43	—
	E + A	62 700 ¹	2,22 ¹	52 922	1,57	—
— onvolledige gezinnen	M + K	2 8000 ¹	0,99 ¹	29 137	0,87	—
	M + K + A	8 000 ¹	0,28 ¹	5 344	0,16	—
	V + K	117 212 ¹	4,14 ¹	141 393	4,20	≠
	V + K + A	19 535 ¹	0,69 ¹	17 624	0,52	—
b) — niet gezinshuishoudens						
	M + A	42 494	1,50	44 187	1,31	—
	V + A	53 897	1,90	56 881	1,69	—
II. Samengestelde huishoudens						
A. — Primaire eenheden						
— in samengestelde meergezinshuishoudens						
	E	12 000 ¹	0,42 ¹	14 700	0,44	≠
	E + K	30 000 ¹	1,06 ¹	21 877	0,65	—
— volledige gezinnen	E + K + A	3 000 ¹	0,11 ¹	2 466	0,07	—
	E + A	1 200 ¹	0,04 ¹	1 572	0,05	≠
— onvolledige gezinnen	M + K	800 ¹	0,02 ¹	2 000	0,06	+
	M + K + A	200 ¹	0,01 ¹	129	0,00	—
	V + K	3 723 ¹	0,13 ¹	3 486	0,10	—
— in samengestelde één- of meergezinshuish.	V + K + A	620 ¹	0,02 ¹	568	0,02	≠
— niet gezinshuish.	M + A	1 389	0,05	969	0,03	—
	V + A	1 188	0,04	881	0,03	≠
— alleenstaanden	M	9 799	0,34	9 380	0,28	—
	V	7 485	0,26	8 109	0,24	≠
B. — Secundaire eenheden						
— in samengestelde ééngezinshuishoudens						
	E + K	6 350 ¹	0,22 ¹	6 210	0,18	—
	E	7 050 ¹	0,25 ¹	5 054	0,15	—
	M + K	965 ¹	0,03 ¹	740	0,02	≠
	V + K	4 100 ¹	0,14 ¹	7 165	0,21	+
— in samengestelde meergezinshuishoudens	E + K	21 225 ¹	0,75 ¹	15 820	0,47	—
	E	19 150 ¹	0,68 ¹	20 353	0,60	—
	M + K	2 870 ¹	0,10 ¹	2 106	0,06	—
	V + K	12 262 ¹	0,43 ¹	9 494	0,28	—
Totaal huishoudens		2 830 033	99,9%	3 364 565	99,9%	

¹ Schattingen 1960 van Beuckens-Vries.

Van de enkelvoudige huishoudens neemt het aandeel van echtparen (E) en echtparen met kinderen (E + k) duidelijk toe. Bij de één-oudergezinnen blijft de groep met kinderen en vrouwelijk hoofd (V + k) qua aandeel gelijk. De overige vormen van huishoudens vertonen een dalend aandeel in het totaal van de enkelvoudige huishoudens. Opvallend hierbij is, dat de categorie niet-gezinshuishoudens wel in absolute aantallen is toegenomen, maar relatief toch een daling vertoont.

Bij de primaire eenheden behorend tot samengestelde huishoudens is het beeld wisselend. Bij de volledige gezinnen blijven echtparen zonder kinderen en echtparen met anderen hun aandeel behouden, echtparen met kinderen en eventueel met anderen nemen relatief af in deze categorie. Bij de onvolledige gezinnen stijgt het aandeel van de één-oudergezinnen met mannelijk hoofd (M + k). De categorie M + k + anderen daalt tot een percentage van 0,00. Ook de onvolledige gezinnen met vrouwelijk hoofd zijn procentueel

afgenomen, terwijl er geen verandering te constateren is, wanneer ook anderen deel uitmaken van het onvolledige gezin.

In de categorie niet-gezinshuishoudens als primaire eenheid is het aandeel van de mannen, alléén en met een ander, verminderd, terwijl het aandeel van de vrouwen in beide gevallen gelijk blijft. De groep secundaire eenheden – per definitie alle volledige en onvolledige gezinnen – neemt over de gehele lijn af, behalve waar het gaat om één-oudergezinnen met mannelijk of vrouwelijk hoofd in samengestelde één-gezinshuishoudens. Het aandeel van de categorie M+k blijft hierin vrijwel gelijk, terwijl het aandeel van de V+k een duidelijke stijging vertoont.

Bij de meergezinshuishoudens nemen alle vier vormen van secundaire eenheden E, E+k, M+k, V+k, procentueel af.

De totale categorie samengestelde huishoudens wordt relatief van steeds minder belang. We zien dit in tabel 6.

Tabel 6. De samenlevingsvormen in 1960 en 1971 (huishoudens en alleenstaanden def. 1960)

	1960		1971	
	absoluut	%	absoluut	%
Eengezinshuishoudens				
– totaal	2 606 841	83,3	3 149 757	79,2
– enkelvoudig	2 587 268	82,7	3 130 418	78,7
– samengesteld	19 573	0,6	19 339	0,5
Meergezinshuishoudens				
– totaal	52 818	1,69	46 798	1,2
– primaire eenheid is gezin	52 530	1,68	46 628	1,2
– primaire eenheid is niet-gezin	288	0,01	170	0,0
Niet-gezinshuishoudens	96 391	3,1	101 068	2,5
Alleenstaanden	373 520	11,9	681 000	17,1
Totaal Huishoudens en Alleenstaanden	3 129 570		3 978 623	

De invloed van de toename van het aantal alleenstaanden is ook hier duidelijk zichtbaar. Ten opzichte van het totaal vertonen alle categorieën een procentuele daling, terwijl alleen de samengestelde één- en meergezins-huishoudens absoluut zijn afgenomen. Bezien we dezelfde tabel nogmaals, echter nu met uitsluiting van de alleenstaanden (tabel 7).

Tabel 7. De samenlevingsvormen in 1960 en 1971. Huishoudens (1960) exclusief alleenstaanden

	1960		1971	
	absoluut	%	absoluut	%
Eengezinshuishoudens				
– totaal	2 606 841	94,59	3 149 757	95,52
– enkelvoudig	2 587 268	93,88	3 130 418	94,93
– samengesteld	19 573	0,71	19 339	0,59
Meergezinshuishoudens				
– totaal	52 818	1,92	46 798	1,42
– primaire eenheid is gezin	52 530	1,91	46 628	1,41
– primaire eenheid is niet-gezin	288	0,01	170	0,01
Niet-gezinshuishoudens	96 391	3,50	101 068	3,06
Totaal Huishoudens (def. 1960)	2 756 050		3 297 623	

NB: Toe- of afname is in alle gevallen significant.

Er is dan een stijging te zien in het aandeel van de één-gezinshuishoudens, voortkomend uit een toename van de enkelvoudige één-gezinshuishoudens. De samengestelde huishoudens, zowel met één als met meer gezinnen, vertonen absoluut en relatief een daling. In 1971 is het totaal van de samengestelde huishoudens niet meer dan 2% van alle huishoudens.

De categorie niet-gezinshuishoudens is sinds 1960 in absolute getallen wel toegenomen, maar het procentuele aandeel in het totaal vertoont een daling. Deze groep overtreft de categorie samengestelde huishoudens in omvang echter aanzienlijk.

Tabel 8. Samenstelling van enkelvoudige huishoudens in 1960 en 1971

	1960		1971		Toe-/afname	
	Absoluut	%	Absoluut	%		
Volledige gezinnen	E + K	1 567 500	58,42	1 938 043	59,97	+
	E + k + a	156 750	5,84	115 386	3,57	–
– varianten op het gezin	E	627 000	23,37	830 569	25,70	+
	E + a	62 700	2,34	52 922	1,64	–
– éénoudergezinnen	V + k	117 212	4,37	141 393	4,38	±
	V + k + a	19 535	0,73	17 624	0,55	–
	M + k	28 000	1,04	29 137	0,90	–
	M + k + a	8 000	0,30	5 344	0,17	–
– niet-gezinshuish.	V + a	53 897	2,01	56 881	1,76	–
	M + a	42 494	1,58	44 187	1,37	–
		2 683 088		3 231 486		

In tabel 8 is na te gaan welke subgroepen binnen de enkelvoudige huishoudens speciaal bijdragen tot de groei van deze categorie. Voor een zuiver beeld zijn ook hier de alleenstaanden buiten beschouwing gelaten. De gegevens voor 1960 berusten op een schatting, maar de afwijkingen zijn te verwaarlozen. Het is duidelijk, dat de groei in deze categorie veroorzaakt wordt door de toename van echtparen met en zonder kinderen. Van de overige subgroepen is het aantal van de éénoudergezinnen met vrouwelijk hoofd gelijk gebleven, alle anderen zijn relatief in belangrijkheid afgenomen. Met name is het aantal gezinnen waarin anderen zijn opgenomen zowel absoluut als relatief sterk afgenomen.

Tabel 9. Gezinnen (volledig en onvolledig) met anderen in 1960 en 1971 in percentages van de enkelvoudige huishoudens

	1960	%	1971	%
E + K + A	156 750	5,84	115 386	3,57
E + A	62 700	2,34	52 922	1,64
V + K + A	19 535	0,73	17 624	0,55
M + K + A	8 000	0,30	5 344	0,17
Totaal	246 985	9,21	191 276	5,93

De niet-gezinshuishoudens in deze categorie, dat wil zeggen mannen of vrouwen bij wie anderen in het huishouden zijn opgenomen, vertonen qua absolute aantallen wel enige toename.

	1960	1971	% toename
V + A	53 897	56 881	5,5
M + A	42 494	44 187	4,0

Gezien tegen de ontwikkeling van de totale categorie enkelvoudige huishoudens – een groei van ca. 20% – mag men stellen dat deze groep sterk achter blijft. De Hoog⁵ noemt als demografische factoren, die van invloed zijn op de toename van niet-gezinshuishoudens (en alleenstaanden):

- de niet gelijke sterftekanalen voor mannen en vrouwen,
- een hoge echtscheidingsfrequentie.

Vermindering van het aantal niet-gezinshuishoudens wordt veroorzaakt door verlaging van de huwelijksleeftijd en een hoge huwelijksfrequentie. De niet-gezinshuishoudens vormen een weinig homogene groep. Zo behoren naast de zgn. rest-gezinnen van broers en zusters ook concubinen en homofiele paren tot deze groep. Het spreekt vanzelf, dat genoemde demografische factoren op elk van deze groepen een niet gelijksoortige uitwerking hebben.

Werden in het voorgaande de enkelvoudige huishoudens nader bekeken, hierna wordt nagegaan of zich bij de samengestelde huishoudens parallele ontwikkelingen hebben voorgedaan. De omvang van deze groep wordt van steeds geringere betekenis. In de periode 1960–1971 is er een daling van bijna 10%.

Tabel 10. Samengestelde huishoudens (def. 1947) in 1960 en 1971

	1960		1971		Toe- of afname 1971 t.o.v. '60
	Absoluut	%	Absoluut	%	
E + K	57 575	44,95	43 907	37,99	-23,74
E + K + A	3 000	2,34	2 466	2,13	-17,80
E	38 200	29,82	40 107	34,70	+4,99
E + A	1 200	0,94	1 572	1,36	+31,00
V + K	20 085	15,68	20 145	17,43	+0,30
V + K + A	620	0,48	568	0,49	-8,39
M + K	4 635	3,62	4 846	4,19	+4,55
M + K + A	200	0,16	129	0,11	-35,50
V + A	1 188	0,93	881	0,76	-25,84
M + A	1 389	1,08	969	0,84	-30,24
	128 092	100	115 590	100	-9,76

Het relatieve aandeel van echtparen met kinderen binnen deze categorie is sterk afgenomen, terwijl echtparen zonder kinderen en één-oudergezinnen een groter deel gaan uitmaken van het totaal. Hierbij valt op, dat de groep één-oudergezinnen met een vrouw aan het hoofd ruim viermaal zo groot is als met een man aan het hoofd. Dit verschijnsel komt trouwens ook voor bij de enkelvoudige huishoudens⁶.

Schattingsfouten over 1960 en steekproefafwijkingen in 1971 interfereren sterk bij de overige groepen van geringe omvang. Niet-gezinshuishoudens, per definitie behorend tot de primaire eenheden van samengestelde huishoudens, vertonen de neiging absoluut en relatief af te nemen.

De opname van anderen in de gezinnen is, waar het gaat om samengestelde huishoudens, bij de Volkstelling 1971 niet adequaat geregistreerd. Statistisch zijn zij toegerekend tot de primaire eenheden, waardoor vreemde constructies kunnen ontstaan, die geweld doen aan de werkelijkheid. Zo wordt een gescheiden vrouw met kinderen en vriend, die inwonen bij haar ouders geregistreerd als: E + A als primaire eenheid en V + K als secundair gezin. Heeft de betreffende vrouw geen kinderen, dan wordt men geteld als een enkelvoudige huishouden: E + A, in dit geval dus twee anderen. Hieruit blijkt wel, dat zeker waar het gaat om kleine aantallen er geen conclusies getrokken kunnen worden uit de sub-groepen met anderen in de samengestelde huishoudens.

Het geheel aan vormen van huishoudens tussen 1960 en 1971 overziende, mag men stellen, dat er een duidelijke verschuiving is naar enkelvoudige huishoudens ten koste van de samengestelde huishoudens. Er is een tendens naar een stijgend aandeel van echtparen zonder kinderen en in mindere mate van echtparen met kinderen. De aanwezigheid van anderen in deze huishoudens neemt sterk af. In absolute cijfers is er sprake van toename van de niet-gezinshuishoudens en de één-oudergezinnen, maar relatief is hun aandeel verminderd. De categorie alleenstaanden vertoont een sterke mate van groei, wellicht ten dele veroorzaakt door de toename van het aantal buitenlandse werknemers, maar zeker niet in zijn algemeenheid hieruit te verklaren.

Noten

- ¹ Berekening aantal samengestelde huishoudens bestaande uit
a) 3 of meer gezinnen
b) niet-gezin als primaire eenheid met 2 of meer gezinnen

Eén-gezinshuishoudens:

Verschil primaire eenheden	19 339
sec. eenheden	19 169

170

dit zijn primaire eenheden (niet-gezinnen) die minstens 2 secundaire gezinnen in huis hebben, derhalve 340 secundaire gezinnen.

Meer-gezinshuishoudens:

Verschil primaire eenheden	46 798
sec. eenheden	47 773

975

secundaire gezinnen «teveel». Hiervan zijn er minstens 340 opgenomen in huis bij een pri-

maire eenheid, die niet uit een gezin bestaat. Derhalve resteren 975-340= 635 secundaire gezinnen die in verbanden van 3 of meer eenheden samenwonen.
² CBS, 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 5, Huishoudens, gezinnen en woningen. B. voornaamste cijfers per gemeente.
³ Berekende afwijkingen van de schattingen van Beuckens-Vries.

⁴ CBS, Uitgebreide technische toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de 14e Algemene Volkstelling 28 februari 1971.
⁵ De Hoog, C., Huishoudens, huwelijk en gezin. Amsterdam, 1976.
⁶ Zie hiervoor: A. Olde Daalhuis e.s. Gescheidenen en Verweduwden, Monografieën Volkstelling 1971, 's-Gravenhage, 1978.

Totaal aantal enkelvoudige-huishoudens bestaande uit een gezin	CBS	2 587 268
	B-V	2 586 697
	afwijking	0,02%
Totaal gezinnen als primaire eenheid in samengestelde huishoudens	CBS	52 530
	B-V	51 543
	afwijking	1,90%
Totaal secundaire eenheden in samengestelde één-gezinshuishoudens	CBS	19 573
	B-V	18 465
	afwijking	5,70%
Totaal secundaire eenheden in samengestelde meer-gezinshuishoudens	CBS	54 410
	B-V	55 507
	afwijking	2,00%

3. Samenlevingsvormen en hun verscheidenheid

3.1. Inleiding

In het voorafgaande hoofdstuk is duidelijk gebleken, welke verscheidenheid in samenlevingsvormen bestaat. Daarbij komt nog dat deze indeling hier berust op een tevoren vastgesteld statistisch kader. De werkelijkheid in sociologische zin vertoont ongetwijfeld nog een veelvoud aan variaties. De veranderingen die optreden in het tijdsbestek tussen twee Volkstellingen i.c. 1960 en 1971 betekenen geen revolutionaire omwenteling. Er is sprake van een lichte verschuiving in de huishoudenssfeer en een veel sterkere wijziging bij de categorie alleenstaanden.

Bij de beschouwing van de vormen van huishoudens die in 1971 worden onderscheiden, komt in vergelijking met 1960 naar voren:

- een toename van het aandeel van enkelvoudige huishoudens ten koste van de samengestelde vormen van huishoudens;
- binnen de categorie enkelvoudige huishoudens met name een versterking van het percentage echtparen en echtparen met kinderen;
- in alle categorieën een procentuele afname van de huishoudens waarin anderen zijn opgenomen;
- een explosieve groei van het aantal alleenstaanden.

Deze verschijnselen zijn in overeenstemming met een individualiseringsproces dat al voor het begin van deze eeuw in gang gekomen is. Elders is reeds uitvoerig ingegaan op sociologische theorieën omtrent de gezinsindividualisering, een verschijnsel waarbij het gezin zich los maakt van de sociale verbanden van familie, kerk en buurt¹. Daarnaast is ons inziens te constateren dat het verbreken van sociale verbanden zich niet alleen afspeelt op het niveau van gezinnen maar ook in de sfeer van individuele personen. Met name het verdwijnen van anderen als lid van een huishouden wordt door beide individualiseringstendenzen beïnvloed. Bij voorbeeld de animo om als kostganger in een gezin te worden opgenomen is niet meer zo groot als vroeger; beide partijen willen meer vrijheid in hun persoonlijke levenssfeer. Ook het verschijnsel van het ongetrouwde familielid dat in het gezin wordt opgenomen bij voorbeeld van broers of zusters is onderhevig aan de wens tot meer vrijheid, zowel van de kant van het gezin als van «de andere».

Het is aannemelijk dat deze individualiseringstendenzen een aspect vormen van een meer algemene drang van de mens tot emancipatie, van een zich losmaken van een waarden- en normenpatroon dat niet meer in overeenstemming is met eigen opvattingen en daardoor als dwingend wordt ervaren.

De realisering van het individualiseringsproces is ons inziens gebonden aan randvoorwaarden op sociaal-economisch gebied. De mogelijkheid tot een voldoende hoog inkomen en tot zelfstandige huisvesting moeten allereerst aanwezig zijn, ook al zal men misschien met minimumvoorzieningen genoegen nemen. Wellicht, maar dat is niet met zekerheid te zeggen, vormt ook een zekere morele verplichting tot ondersteuning van familieleden in financiële maar ook in sociale zin een beperkende factor in het streven naar gezinsindividualisering. Ongetwijfeld speelt de traditie op dit gebied nog een rol. De discussie over de vraag of familiale samenwoningen te zien zijn als een rudimentair verschijnsel in de overgang van grote familiehuishoudens naar het geïndividualiseerde gezin, of dat zij een sociaal-economische oplossing betekenen voor problemen van arbeidsbehoefte, woningnood of sociale en materiële deprivatie is nog steeds niet afgesloten met een bevredigend ant-

woord. De gegevens van Volkstelling 1971 bieden evenmin voldoende informatie om er zonder meer conclusies aan te verbinden. We kunnen ons echter niet aan de indruk onttrekken, dat het proces van gezinsindividualisering in al zijn facetten langzaam voortgaat bij de huidige sociaal-economische ontwikkeling en het gevoerde beleid.

Recent onderzoek in Spanje (Ettema c.s. 1976)² toont aan, dat in een veranderde sociaal-economische situatie sprake kan zijn van een toename van familiale samenwoningen. De Spaanse situatie is in zijn totaliteit qua welvaartsniveau niet vergelijkbaar met de Nederlandse; er zijn duidelijk andere randvoorwaarden voor het individualiseringsproces aanwezig.

Een kenmerk van een moderne zich ontwikkelende maatschappij is volgens René König o.a. dat er vele typen huishoudens en gezinnen naast elkaar voorkomen. Uit eigen onderzoek komt hij tot de conclusie, dat de samenlevingsvormen in nauwe relatie staan met de sociaal-economische positie van de groep waartoe men behoort³. In zekere zin had de eerste «gezins-socioloog» Le Play⁴ ook reeds deze mening. Naar zijn idee was de fysische omgeving van groot belang voor de ontwikkeling van een bepaalde wijze van levensonderhoud. In samenhang daarmee bestudeerde hij de samenlevingsvormen van de bevolking in verschillende delen van de wereld. Generaliserend kwam hij tot de volgende «Ideaaltypen»:

1 - De patriarchale familie, een vorm waarbij het gezinshoofd/familiehoofd het gezag bekleedde t.o.v. de kinderen en hun verdere nakomelingen en het personeel. Men voorzag als groep doorgaans in eigen behoeften. Bij «overbevolking» stichtte men elders een complete nieuwe nederzetting. Deze vorm kwam vooral voor in Azië, Europees Rusland en de Donaulanden. In onze tijd vertonen sommige Zigeunerfamilies er wel trekken van.

2 - Het onstabiele gezin. In de ogen van Le Play was deze gezinsvorm verwerpelijk. Wanneer de kinderen volwassen waren gingen zij hun eigen weg en verlieten het ouderlijk huis. Familiebanden waren van weinig betekenis. Deze vorm is vergelijkbaar met wat wij noemen het Modern Westerse type, het geïndividualiseerde gezin in zijn geïsoleerde vorm.

3 - De stam-familie, «la famille souche». Dit type kwam bij uitstek voor onder de kleine boeren en middenstand, waarbij een van de kinderen erfgenaam werd van het bedrijf en de familie-traditie in stand hield. De overige kinderen bleven doorgaans in de nabijheid van het ouderlijk huis wonen en onderhielden geregelde contacten.

Deze vorm wordt tegenwoordig vaak aangeduid met «extended family». Vergelijkbare vormen hiermee vinden we nog in de familiale samenwoningen op het platteland vnl. in Oost en Zuid-Nederland, maar ook wel in oudere stadsgebieden waar de familiebanden soms zeer hecht zijn en frequent contacten worden onderhouden.

Wat Le Play beschreef zijn duidelijk «Ideaaltypen», die in hun zuivere vorm zelden voorkomen.

Dat individualisering niet tot isolement van de gezinnen behoeft te leiden, blijkt wel uit een onderzoek van Van Doorn-Jansen⁶ die constateert, dat binnen grenzen van fysieke bereikbaarheid een uitgebreid netwerk van onderlinge hulpverlening van familieleden bestaat, met name tussen de gezinnen van ouders en kinderen. Het onderzoek had betrekking op een stedelijk gebied. Ook op het platteland zijn aanwijzingen te vinden, dat isolement van gezinnen ten opzichte van hun familie niet gewenst wordt. Het argument voor de uitbreiding van kleine kernen dat steeds wordt gehanteerd is, dat men de natuurlijke aanwas van de bevolking in de eigen plaats moet kunnen opvangen. Men wil daardoor bereiken, dat het hulpverleningsnetwerk onderling van familie en kennissen kan blijven functioneren. Beuckens-Vries⁷ ontwikkelt een typologie van relaties tussen gezin en familie, die meer op onze tijd van toepassing is dan de typologie van Le Play:

- het familiehuishouden. Ouders wonen samen met gehuwde en ongehuwde kinderen en kleinkinderen, soms ook nog een ongehuwde broer of zuster van een der ouders;
- het weinig geïndividualiseerde gezin. Onder deze categorie vallen de ver-

schillende gezinnen uit het vorige type, maar komen nu voor als afzonderlijke huishoudens, hetzij in één woning hetzij in aparte woningen dicht bij elkaar. Met de gehele familie worden relaties onderhouden, er is sprake van onderlinge hulpverlening en hoge bezoekfrequentie;

- het geïndividualiseerde gezin. Dit gezinstype bestaat uit man, vrouw en kinderen, het onderhoudt contacten met familieleden voor zover deze passen in het eigen leefpatroon. Er is sprake van hulpverlening vaak op basis van wederkerigheid;
- het geïndividualiseerde en geïsoleerde gezin. In deze categorie is er weinig sprake van contacten met familieleden. Alle interacties zijn geconcentreerd op de leden van het eigen gezin en eventuele vriendschappen.

Helaas bieden statistische gegevens slechts de mogelijkheid een indeling aan te brengen naar de concrete samenlevingsvorm nl. die huishoudensvormen, waarbij sprake is van een familiehuishouden, van geïndividualiseerde gezinnen en van huishoudens waarvan «anderen», al of niet familieleden, deel uit maken. De term «familiehuishouden» wordt daarbij ruimer gehanteerd dan in de voorgaande typologie, nl. in alle gevallen waarbij verwantschap een voorwaarde is voor de samenwoning.

Onderscheid wordt gemaakt tussen huishoudens waarbij:

- de oudste generatie hoofd is van het huishouden met een inwonend gezin van één of meer kinderen, of kinderen die geteld zijn als een inwonende «ander»;
- de jonge generatie hoofd is van het huishouden met inwonend de ouder(s), hetzij als gezin hetzij als een «ander»;
- er sprake is van een huishouden met inwonende andere familieleden, als secundair gezin of als andere(n);
- het huishouden gevormd wordt door broers en zusters eventueel met schoonzusters of zwagers in de vorm van zogenaamde restgezinnen.

Tot nu toe heeft in de literatuur de bestudering van het gezin de meeste ruimte opgeëist. Vormen van niet-gezinshuishoudens zoals samenwonende broers en zusters, homo en hetero paarrelaties en zuiver economische eenheden van meerdere mensen, hebben nog weinig aandacht gekregen. Een uitzondering vormen hier de groepssamenlevingen: de communes. Ook de alleenstaanden zijn lange tijd vrijwel verwaarloosd, wellicht bij gebrek aan inzicht in de samenstelling van deze groep. Oudere ongehuwden zijn wel onderwerp van studie geweest⁸.

Voor een verdere bespreking van de huishoudensvormen anno 1971 zullen we de indeling van de tabellen 4 en 5 aanhouden om het overzicht over het geheel niet te verliezen.

3.2. Enkelvoudige huishoudens

In deze statistische categorie behoren voornamelijk wat wij in het gangbare spraakgebruik noemen «gewone» gezinnen, zoals echtparen met en zonder kinderen, ook de één-oudergezinnen en ook samenwonende en alleenstaande mannen en vrouwen. Bij de gezinnen kunnen een of meer personen inwonen, voor wie of met wie samen een gemeenschappelijke huishouding wordt gevoerd. In deze situatie is het gezinshoofd altijd hoofd van het huishouden. In tabel 4 en 5 is te zien, hoe aantal en procentuele verdeling van deze categorieën tussen 1960 en 1971 zijn gewijzigd.

Geïndividualiseerde gezinnen en echtparen zonder kinderen zijn in deze periode absoluut en relatief toegenomen. Deze huishoudensvormen zijn echter verstedelijkingsverschijnselen volgens Pfeil⁹, naar aanleiding van een door haar verricht onderzoek in Hamburg. Bij een onderzoek onder 23-jarigen, ook door Pfeil¹⁰, komt zij tot de conclusie dat in de zestiger jaren in Duitsland het huwelijk nog steeds populair is. Op grond van bovengenoemde cijfers kunnen we dit voor deze periode ook voor Nederland bevestigen. Desondanks zijn we van mening, dat deze tendens zich niet op hetzelfde niveau zal handhaven. De verhouding in aantal tussen kerngezinnen, niet-gezinnen en alleenstaanden zal zich stellig wijzigen. Aan de ene kant zien we het «opschonen» van gezinnen, doordat minder vaak andere personen, althans familieleden,

in huis worden opgenomen, waardoor meer kerngezinnen ontstaan. Aan de andere kant wordt er in sommige groepen van de bevolking minder snel getrouwd, in het algemeen is de echtscheidingsfrequentie groter dan vroeger en is er een groter aandeel van verweduwden te verwachten.

In het volgende zullen we zien, waarin kerngezinnen, gezinnen waarin andere personen zijn opgenomen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens van elkaar verschillen. Bij de kerngezinnen gaat het om echtparen zonder kinderen plus gezinnen bestaande uit één of twee ouders met eigen, stief- of adoptiekinderen. De gezinnen met andere personen zijn hier niet gesplitst naar bloedverwantschap.

De met elkaar te vergelijken categorieën zullen in het vervolg worden aangeduid als: gezinnen, gezinnen met anderen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens. Hierbij moet opgemerkt worden, dat van alle alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens samen 87% uitgemaakt wordt door de alleenstaanden en slechts 13% door de niet-gezinshuishoudens. De niet-gezinshuishoudens zijn derhalve niet zo interessant wat aantal betreft, maar wel wat betreft hun aard.

De kenmerken, waarnaar de categorieën vergeleken zullen worden, kunnen in drie groepen onderscheiden worden:

- leeftijd, burgerlijke staat en kerkelijke gezindte
- regionale spreiding
- sociale groep en inkomen.

De verdeling van de gezinnen, gezinnen met anderen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar leeftijd en burgerlijke staat geeft al een vrij duidelijk beeld van de verschillen tussen de onderscheiden categorieën.

Tabel 11. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar leeftijd van het hoofd

Leeftijd	Kerngezinnen	Gezinnen met anderen	Alleenstaanden	Niet-gezins-huishoudens
Jonger dan 25 jaar	5,0	1,9	14,7	3,5
25-34 jaar	21,8	12,7	13,5	6,3
35-44 jaar	21,7	21,1	8,1	8,0
45-64 jaar	37,1	52,0	24,1	39,6
65-74 jaar	10,3	9,5	23,4	27,6
75 jaar en ouder	4,1	2,9	16,1	15,0
Kolomtotaal = 100%	2 939 142	191 276	681 000	101 068

Het grootste deel van de hoofden van kerngezinnen is tussen de 35 en 65 jaar oud. Slechts ongeveer 15% is 65 jaar of ouder. Bij gezinnen waarin andere personen zijn opgenomen, is meer dan de helft van de gezinshoofden tussen 45 en 65 jaar. De alleenstaanden en de hoofden van niet-gezinshuishoudens zijn gemiddeld ouder dan de gezinshoofden: omstreeks 40% is 65 jaar of ouder, waarbij opvalt, dat een relatief hoog percentage zelfs ouder is dan 75 jaar (ruim 15%).

Dat de alleenstaanden en vooral de hoofden van niet-gezinshuishoudens gemiddeld ouder zijn dan de gezinshoofden ligt overigens in de lijn der verwachting gezien de verweduwden en - zij het in mindere mate - de gescheidenen, beiden zonder thuiswonende kinderen, die in de twee eerstgenoemde categorieën voorkomen.

Anderzijds valt een niet te verwaarlozen percentage van de alleenstaanden in de leeftijdsklasse van jonger dan 25 jaar. Dit is verklaarbaar wanneer men bedenkt, dat de op kamers wonende scholieren en studenten en werkende jongeren als alleenstaanden zijn geregistreerd.

De verdeling van de alleenstaanden in enerzijds een groep jong-volwasse-

nen en anderzijds een groep gepensioneerd, vindt zijn weerspiegeling eveneens in de verdeling naar burgerlijke staat.

Enerzijds blijkt meer dan 40% van de alleenstaanden ongehuwd te zijn, anderzijds is een bijna even groot percentage verweduwd. Van de hoofden van de niet-gezinshuishoudens is een nog groter percentage ongehuwd. Dit zijn echter, volgens tabel 11, vnl. mensen van middelbare leeftijd en daarboven, dus «vrijgezellen», in de zin van nooit-gehuwd. Verder is een groot deel van de hoofden van de niet-gezinshuishoudens verweduwd, nl. 33%. Uit het feit, dat het overeenkomstige percentage onder de alleenstaanden groter is, en dat de alleenstaanden 87% uitmaken van de groep alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens samen, kan afgeleid worden, dat verreweg de meeste verweduwden in de letterlijke zin van het woord «alleen staan», d.w.z. een éénpersoons-huishouden vormen.

Tabel 12. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden, en niet-gezinshuishoudens naar burgerlijke staat van het hoofd

	Kerngezinnen	Gezinnen met anderen	Alleenstaanden	Niet-gezins-huishoudens
Ongehuwd	0,2	0,7	44,1	53,9
Gehuwd	94,6	88,9	8,1	3,5
Gesch. v.t.e.b.	0,2	9,5	1,6	2,2
Gesch. van echt	0,9	2,4	6,0	7,3
Weduwstaat	4,1	7,5	40,2	33,1
Kolomtotaal = 100%	2 939 142	191 276	681 000	101 068

Bij vergelijking van kerngezinnen en de gezinnen met anderen valt het hogere percentage verweduwd en gescheiden gezinshoofden op onder de tweede categorie. In sommige gevallen zal de andere persoon hier een nieuwe partner kunnen zijn.

Het relatief hoge percentage gehuwde alleenstaanden (8%) moet waarschijnlijk verklaard worden door het grote aantal in ons land verblijvende gehuwde buitenlandse arbeiders, wier gezin in het land van herkomst is achtergebleven. Deze groep is ook bij de verdeling naar kerkelijke gezindte terug te vinden (zie tabel 13) en wel onder de «andere kerkelijke gezindten». Het in verhouding tot de gezinnen hoge percentage alleenstaanden, dat daaronder valt, zal waarschijnlijk grotendeels veroorzaakt zijn door de buitenlandse arbeiders, die tot de Islam behoren.

Tabel 13. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar kerkelijke gezindte van het hoofd

	Kerngezinnen	Gezinnen met anderen	Alleenstaanden	Niet-gezins-huishoudens
R.K.	37,1	46,5	29,5	36,3
Ned. Hervormd	25,0	24,5	26,3	28,3
Gereformeerd	9,0	7,1	8,3	8,9
Andere kerkelijke gez.	2,8	2,7	10,3	4,3
Geen	26,1	19,2	25,6	22,3
Kolomtotaal = 100%	2 939 142	191 276	681 000	101 068

Verder valt op, dat de Rooms-Katholieken onder de alleenstaanden duidelijk minder sterk vertegenwoordigd zijn dan onder de gezinnen en vooral de gezinnen met andere personen, in tegenstelling tot de Nederlands Hervormden, de Gereformeerden en de buitenkerkelijken, die in beide categorieën ongeveer even sterk vertegenwoordigd zijn. Dit is vermoedelijk voor een

3.2.1. Leeftijd, burgerlijke staat en kerkelijke gezindte

deel te herleiden tot een demografische factor: zoals bekend, zijn de Rooms-Katholieke gezinnen gemiddeld groter dan de gezinnen, die tot een andere kerkelijke gezindte behoren (uitgezonderd misschien de Gereformeerden, die echter een relatief kleine groep vormen). Dit heeft tot gevolg, dat een Rooms-Katholiek gezin gemiddeld langer zal bestaan, aangenomen dat het patroon van verweduwing en de leeftijd, waarop de kinderen de deur uitgaan, onder alle gezindten ongeveer gelijk is. Overigens is het heel goed mogelijk, dat kinderen uit Rooms-Katholieke gezinnen in het algemeen minder snel het ouderlijk huis verlaten dan dit bij de overige kerkelijke gezindten het geval is. Dat zou dan een verklaring te meer zijn voor het feit, dat de Rooms-Katholieken, in tegenstelling tot de overige kerkelijke gezindten, veel sterker vertegenwoordigd zijn onder de gezinnen met en zonder andere personen dan onder de alleenstaanden.

3.2.2. Regionale spreiding

In de volgende tabellen is te zien hoe de verschillende categorieën naar urbanisatiegraad en naar provincie zijn gespreid.

Tabel 14. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar urbanisatiegraad

	Kerngezinnen	Gezinnen met anderen	Alleenstaanden	Niet-gezins-huishoudens
Plattelandsgemeenten	10,2	12,3	5,1	9,6
Verstedelijkt platteland	19,2	24,6	9,3	15,8
Forensen gemeenten	13,7	11,5	9,3	11,8
Plattel. stadjes + kleine steden	9,1	8,4	6,7	7,9
Middelgrote steden	16,7	15,5	16,7	16,1
Grote steden	31,1	27,8	52,9	38,8
Kolomtotaal = 100%	2 939 142	191 276	681 000	101 068

Uit tabel 14 blijkt, dat de alleenstaande een typisch «grote-stads-verschijnsel» is, wat vermoedelijk te maken zal hebben met factoren als werkgelegenheid (ziekenhuizen e.d.) en onderwijsvoorzieningen (studenten!).

Ook niet-gezinshuishoudens komen relatief wat vaker voor in de grote steden, terwijl juist de gezinnen en de gezinnen met inwonende andere personen meer voorkomen op het platteland en in de verstedelijkte plattelandsgemeenten.

Tabel 15. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar provincie

Provincie	Kerngezinnen	Gezinnen met anderen	Alleenstaanden	Niet-gezins-huishoudens
Groningen	4,2	3,2	5,1	4,0
Friesland	4,1	3,0	3,3	4,6
Drenthe	2,9	3,1	1,6	2,3
Overijssel	6,7	9,0	4,7	6,2
Gelderland	10,9	14,5	9,0	9,6
Utrecht	6,0	5,7	8,3	6,3
Noord-Holland	18,0	13,9	25,0	20,9
Zuid-Holland	24,3	18,3	28,4	25,8
Zeeland	2,6	2,1	2,0	3,0
Noord-Brabant	13,0	15,2	8,4	10,6
Limburg	7,2	11,9	4,2	6,6
Z-IJ-Polders	0,1	0,1	—	0,1
Kolomtotaal = 100%	2 939 142	191 276	681 000	101 068

3.2.3. Sociale groep en inkomen

meenten. Ook naar indeling per provincie is te zien, dat alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens sterk in Noord- en Zuid-Holland zijn geconcentreerd, terwijl ook in Noord-Brabant een wat hoger percentage niet-gezinshuishoudens voorkomt. Overigens zijn de hogere percentages gezinnen met andere personen duidelijk waarneembaar in de provincies Overijssel, Gelderland Noord-Brabant en Limburg.

De verdeling van de gezinnen, gezinnen waarbij andere personen inwonen, alleenstaanden en niet-gezinnen naar sociale groep op grond van beroep en inkomen is opgenomen in Bijlage 16. Uit de verdeling naar beroeps-groep alleen (tabel 16) blijkt, dat er een duidelijk verschil bestaat. Verreweg de meeste gezinshoofden vallen in de categorieën arbeiders en employé's. De gezinnen met andere personen in huis opgenomen zijn oververtegenwoordigd bij de zelfstandigen zowel in als buiten de landbouw. Daarentegen is het grootste deel van de alleenstaanden en de hoofden van niet-gezinshuishoudens gepensioneerd, al zijn er daarnaast nog relatief velen als arbeider of employé werkzaam.

Tabel 16. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar sociale groep (verkorte indeling aan de hand van beroepsgroep)

Beroepsgroep	Kerngezinnen	Gezinnen met anderen	Alleenstaanden	Niet-gezins-huishoudens
Zelfst. in wetensch. vrije beroepen	0,5	0,5	0,2	0,2
Overige zelfst. buiten landb.	8,2	9,6	2,5	5,6
Zelfst. in landb.	3,6	8,9	0,5	4,2
Employé's	30,0	20,9	18,7	19,0
Arbeiders buiten landb.	31,6	32,9	14,4	11,5
Landarbeiders	1,3	1,6	0,3	0,7
Onbekend	4,2	6,6	9,6	9,2
Tijdelijk niet werkend	0,7	1,0	0,7	0,7
Zonder beroep (scholier/student)	4,0	0,3	7,6	1,2
Gepensioneerd	15,8	17,5	45,5	47,8
Kolomtotaal = 100%	2 939 142	191 276	681 000	101 068

Tabel 17. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar bron van inkomen van het hoofd

Bron van inkomen	Kerngezinnen	Gezinnen met anderen	Alleenstaanden	Niet-gezins-huishoudens
Inkomen uit arbeid	76,3	72,3	30,4	38,1
Inkomen uit vermogen	0,7	0,7	2,2	3,5
Inkomen uit pensioen e.d.	15,7	17,1	42,0	45,9
Sociale uitkering	3,1	5,0	4,1	4,3
Onderhoud door ouders/verzorgers	0,5	0,5	4,8	1,7
Onderhoud door (voormalige) echtgenoot	0,2	0,4	0,3	0,4
Onbekend	3,4	4,0	16,4	6,1
Kolomtotaal = 100%	2 939 142	191 276	681 000	101 068

De verdeling naar bron van inkomsten (tabel 17) stemt hiermee overeen: meer dan driekwart van de gezinshoofden ontvangt inkomen uit arbeid, bij de gezinnen met anderen ruim 72% terwijl dit bij resp. 30% en 38% van de alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens het geval is. Van deze laatste twee categorieën geniet resp. 42% en 46% inkomsten uit pensioenen e.d. Als detail kan opgemerkt worden, dat de alleenstaanden en de hoofden van niet-gezinshuishoudens procentueel nauwelijks vaker een sociale uitkering ontvangen dan de gezinshoofden, en dat dit percentage voor alle drie de categorieën vrij klein is (3 à 4%).

Overigens blijkt t.a.v. vele alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens onvoldoende informatie te zijn verkregen. Dit geldt niet alleen m.b.t. bron van inkomsten, maar ook m.b.t. opleidingsniveau.

Desondanks kan uit tabel 18 worden geconcludeerd, dat hoofden van gezinnen met andere personen, alleenstaanden en vooral de hoofden van niet-gezinshuishoudens relatief vaker dan de gezinshoofden gekenmerkt worden door een laag opleidingsniveau. Dit is echter wel begrijpelijk, gezien het feit dat zij gemiddeld ouder zijn dan de gezinshoofden (vgl. tabel 11).

Tabel 18. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens naar opleidingsniveau van het hoofd

Opleidingsniveau	Kerngezinnen	Gezinnen met anderen	Alleenstaanden	Niet-gezinshuishoudens
Basis	31,9	41,8	35,4	43,0
Lager	6,8	6,1	3,1	4,7
Uitgebr. lager niv.	27,9	22,5	9,8	13,5
Middelb. niv.	8,4	5,5	7,2	7,1
Semi-hoger niv.	5,1	2,9	5,1	6,3
Niet-univ. hoger	0,7	0,3	0,3	0,3
Acad. niv.	2,3	1,4	1,3	1,3
Niv. onbekend	16,1	18,9	29,1	22,1
Nog dagonderwijs volgend	0,8	0,5	8,6	1,7
Kolomtotaal = 100%	2 939 142	191 276	681 000	101 068

Echter ook bij de categorie gezinnen met andere personen is het gezinshoofd slecht opgeleid. Hier is waarschijnlijk de oorzaak mede, dat men te maken heeft met een relatief groot aantal plattelanders uit de agrarische sector. Over de hele linie is het opleidingsniveau in deze groep lager. Over het geheel kan geconcludeerd worden, dat de categorie alleenstaanden in vergelijking met de gezinnen voor een groot deel bestaat uit ouderen – waaronder veel verweduwden – die vooral in de steden wonen, en die, qua opleidingsniveau, beroepsgroep en inkomen, in het algemeen lager geclassificeerd zijn dan de gezinshoofden. Dit laatste geldt eveneens voor de hoofden van niet-gezinshuishoudens onder wie overigens veel oudere nooit-gehuwden voorkomen. Gezinnen met anderen worden eveneens gekenmerkt door een lagere sociale positie. Weliswaar komen zij meer voor onder de zelfstandigen in en buiten de landbouw, maar dan voornamelijk op het platteland en in de lagere inkomensgroepen.

Tot nu toe hebben we ons beziggehouden met verschillen tussen de vormen van enkelvoudige huishoudens. In het volgende zullen we ingaan op een aspect van individualisering, nl. het verdwijnen van «anderen» uit gezinnen en huishoudens, bezien naar hun onderlinge verwantschap.

Bij de Volkstelling van 1971 werden tot «andere personen» gerekend familieleden, niet verwante personen als dienstbode of knecht, een pleegkind, een kostganger, niet-ongehuwde kinderen en partners met wie geen huwelijk is gesloten. Zij werden toegerekend aan de enkelvoudige huishoudens

en aan de primaire eenheden in samengestelde huishoudens. Bij de enkelvoudige huishoudens levert dat geen moeilijkheden op; de registratie is daar veelal in overeenstemming met de werkelijkheid, hoewel het onderscheid tussen een alleenstaande en een andere persoon opgenomen in het huishouden soms moeilijk te maken is.

Wat betreft de samengestelde huishoudens ligt de zaak ingewikkelder. Vooral ten aanzien van de niet verwante personen kunnen zich allerlei situaties voordoen, waarbij de telling geen recht doet aan de werkelijkheid. Nemen we het geval, dat:

- een ouder echtpaar een gescheiden dochter in huis heeft genomen (dan wordt deze situatie geteld als een enkelvoudige huishouden E + A (echtpaar met een andere persoon));
- heeft datzelfde echtpaar deze dochter samen met haar vriend in huis opgenomen, dan is er eveneens sprake van E + A. Er wordt dan geen informatie gegeven over het aantal anderen per huishouden;
- wanneer de dochter met deze vriend trouwt, dan wordt de situatie voor de telling beschouwd als een primaire eenheid, en een secundaire eenheid, dus een samengesteld huishouden.

Weer anders ligt het geval wanneer de dochter kinderen heeft; er is dan steeds sprake van een samengesteld huishouden. In situatie a) wordt de toestand geregistreerd als E primaire eenheid en V + K als secundair gezin. In die omstandigheden wordt situatie b) beoordeeld als: E + A als primaire eenheid en V + K als secundair gezin. We zien dan het irrealisme van deze indeling, nl. dat de vriend van de vrouw wordt toegerekend aan het gezin van haar ouders.

In het geval c) met kinderen zijn er geen problemen. We krijgen dan E als primaire eenheid en E + K als secundair gezin. Zo zijn er talloze situaties te bedenken, die ingewikkelder worden naarmate er meer verschillende personen bij betrokken zijn, bijvoorbeeld wanneer genoemd echtpaar zelf al een kostganger had, of een inwonende broer van man of vrouw, of wanneer betreffende dochter ongehuwd is en een kind heeft.

Uit deze voorbeelden blijkt wel, dat bij de analysering van het cijfermateriaal omtrent «anderen» niets voor 100% zeker kan worden aangenomen. Ondanks deze beperkingen lijkt het toch zinvol om een aantal gevolgtrekkingen te maken uit de beschikbare gegevens.

We vinden totaal 292 344 enkelvoudige huishoudens, waarin anderen zijn opgenomen¹⁾. Onbekend is om hoeveel personen het precies gaat. Een glo-

Tabel 19. Aantal andere personen in enkelvoudige huishoudens

	Enkelvoudige huishoudens					
	E + k + a	E + a	M + k + a	V + k + a	M + a	V + a
Gem. aantal personen per huish.	5,55	3,16	4,11	4,12	2,27	2,19
Echtp. of M of V	2	2	1	1	1	1
Thuisw. kinderen	2,45	—	1,78	1,79	—	—
Gem. aantal anderen per huish.	1,10	1,16	1,33	1,33	1,27	1,19
Aantal huish. met anderen	115 386	52 922	5 344	17 624	44 187	56 881
Totaal anderen			342 668			
Totaal huish. met anderen			292 344			

3.3. Huishoudens met andere personen

bale indicatie kunnen we krijgen uit het aantal personen per huishouden, wanneer bekend is hoeveel personen ertoe behoren buiten de anderen. In tabel 19 wordt vermeld het aantal personen in enkelvoudige huishoudens en het aantal thuiswonende kinderen beneden 30 jaar. Uit het verschil is het aantal anderen per huishouden te berekenen.

We kunnen derhalve constateren, dat het aantal anderen beduidend hoger ligt dan het aantal huishoudens met anderen nl. 342 668 personen in 292 344 enkelvoudige huishoudens. In deze berekening zijn de thuiswonende kinderen boven 30 jaar niet opgenomen. De invloed hiervan is niet zo groot; het gaat om 5 350 huishoudens met thuiswonende kinderen boven 30 jaar. Er moeten derhalve andere verklaringen zijn voor de aanwezigheid van meerdere andere personen per huishouden. Het aantal huishoudens met meer dan één andere persoon, die daarin is opgenomen, is relatief het sterkst onder de categorie onvolledige gezinnen en de niet-gezinshuishoudens. Bij de onvolledige gezinnen is het mogelijk, dat zowel een familielid als een partner in het gezin zijn opgenomen. Evenals trouwens bij de niet-gezinshuishoudens. In deze categorie zijn we evenwel geneigd met name te denken aan de zgn. rest-gezinnen, bekend onder de aanduiding: de kinderen N.... Deze categorieën vormen maar een gedeeltelijke verklaring. Een beperking voor verdere analyse ligt in het feit, dat zoals boven reeds gezegd, slechts de relatie met één andere persoon nader wordt omschreven. Het volgende handelt derhalve over 292 344 andere personen in enkelvoudige huishoudens. Hoe sterk het aantal andere personen die in huishoudens onderdak vinden is afgenomen in het laatste decennium zien we in tabel 20. De gegevens over 1960¹² vermelden nog afzonderlijk het inwonende dienstpersoneel per provincie. Voor 1971 heeft dit geen zin, voor Nederland als geheel is dit afgenomen tot ± 1 per 1 000 hoofden van huishoudens. Geteld werden 615 mannelijke en 3 795 vrouwelijke inwonende personeelsleden¹³.

Tabel 20. Andere personen per 1 000 hoofden van huishoudens (def. '47) per provincie

	1960		1971
	dienstpersioneel	overige leden	overige leden
Groningen	16	112	85
Friesland	22	114	90
Drenthe	14	112	99
Overijssel	19	159	118
Gelderland	20	155	116
Utrecht	19	142	101
Noord-Holland	14	130	95
Zuid-Holland	11	123	90
Zeeland	12	121	98
Noord-Brabant	15	135	105
Limburg	17	157	137
Zijp	—	—	68
Nederland	15	134	102

Tabel 21. Vormen van enkelvoudige huishoudens met anderen. Aantallen en percentages VT 1971

	Abs.	%
E + k + a	115 386	39,5
E + a	52 922	18,1
M + k + a	5 344	1,8
V + k + a	17 624	6,0
M + a	44 187	15,1
V + a	56 881	19,5
Totaal	292 344	100,0

3.3.1. Vormen van huishoudens met anderen

We zien derhalve duidelijk, dat de grootste groep, bijna 40%, inwoont bij volledige gezinnen en eveneens een groot aantal bij kinderloze echtparen. Daarna komen mannen en vrouwen bij wie anderen inwonen met resp. 15,1 en 19,5%. Van de anderen woont relatief het kleinste aantal bij onvolledige gezinnen. Door bovenstaande cijferopstelling krijgen we enkel zicht op de verdeling van de andere personen over de verschillende vormen van huishoudens. Hoe groot de relatieve aantrekkingskracht is van anderen tot een bepaalde huishoudensvorm zien we in tabel 22. We gaan hierbij uit van het aantal huishoudens per categorie bij enkelvoudige huishoudens.

Tabel 22. Anderen in enkelvoudige huishoudens naar vorm van het huishouden

Vorm huishouden	Zonder anderen (a)	Mét anderen (b)	Totaal (a + b)	b als % v (a + b)
E + k	1 938 043	115 386	2 053 429	5,6
E	830 569	52 922	883 491	6,0
M + k	29 137	5 344	34 481	15,5
V + k	141 393	17 624	159 017	11,1
M	256 440	44 187	300 627	14,7
V	424 560	56 881	481 441	11,8

In tabel 22 is duidelijk te zien, dat onvolledige gezinnen en alleenstaanden eerder een *ander* persoon in hun huishouden opnemen, met name één-oudergezinnen met een man aan het hoofd en alleenstaande mannen. Wie zijn die anderen die in bepaalde huishoudensvormen worden opgenomen? Zijn er voorkeuren en zo ja, welke?

In het volgende zullen we per huishoudensvorm nagaan, wie de anderen zijn, die erin worden opgenomen.

Echtparen met kinderen en andere personen

Bij de echtparen met kinderen treffen we totaal 115 386 andere personen. Hiervan zijn resp. 8 294 en 10 557 vader of moeder van de man en 8 040 en 14 071 vader of moeder van de vrouw. Dit is in volgorde uitgedrukt in percentages van het totaal: 7,2%, 9,1%, 7,0%, 12,2%; samen 35,5%. Het gaat hier per definitie om verweduwd of gescheiden ouders, aangezien zij inwonend als ouderpaar tot de secundaire gezinnen zouden zijn gerekend. Zij wonen in bij hun kinderen als de derde generatie.

De echtparen met kinderen, bij wie anderen inwonen zijn naar leeftijd als volgt verdeeld (tabel 23):

Tabel 23. Echtparen met kinderen en anderen naar leeftijd (enkelv. huish.)

Leeftijdsklasse	Aantal	Per klasse van 5 jr.
< 19 jaar	30	30
20-24 jaar	1 913	1 913
25-29 jaar	6 603	6 603
30-34 jaar	10 936	10 936
35-44 jaar	30 945	15 473
45-64 jaar	59 221	14 805
65-74 jaar	5 041	2 521
> 75 jaar	697	697

Er is derhalve een concentratie te constateren tussen 35 en 65 jaar. We veronderstellen dat het bij de jongste groep in deze klassen gaat om inwoning van een ouder bij de kinderen en bij de oudere leeftijdsgroepen om inwoning van een kind bij de ouders.

Tabel 24. Echtparen met kinderen en anderen naar relatie van de andere persoon tot het hoofd van het huishouden

Ouders/schoon-ouders	vader man	8 294		7,2	
	moeder man	10 557		9,1	
	vader vrouw	8 040		7,0	
	moeder vrouw	14 071		12,2	
			40 962		35,5
Kinderen	zoon	8 045		7,0	
	dochter	7 743		6,7	
	schoonzoon				
	schoondochter	178		0,2	
			15 966		13,9
Broers/zusters	broer man	5 942		5,1	
	zuster man	2 074		1,8	
	broer vrouw	5 407		4,7	
	zuster vrouw	2 798		2,4	
			16 221		14,0
Overige verwanten	mannen	2 436		2,1	
	vrouwen	2 159		1,9	
			4 595		4,0
Niet-verwanten	mannen	22 130		19,2	
	vrouwen	15 512		13,4	
			37 642		32,6
Totaal			115 386		100%

Het aantal kinderen, dat inwoont bij het gezin van de ouders, waarbij het dan gaat om kinderen die gehuwd, gescheiden of verweduwd zijn, bedraagt 15 966. Meer dan de helft hiervan zijn zoons en iets minder in aantal zijn de dochters. Schoonzonen komen in deze categorie niet voor en het aantal schoondochters is te verwaarlozen. Welke burgerlijke staat zij hebben is niet bekend. Opvallend is te zien, hoe eigen kinderen in het gezin van de ouders worden opgenomen. Hetzelfde geldt ongetwijfeld voor de aangetrouwde kinderen, die op hun beurt in het eigen gezin worden opgenomen. Hoe hun positie is in het ouderlijk gezin bij voorbeeld getrouwd kind dat nog niet is gaan samenwonen met de partner of een kind, dat na scheiding of verwedding is teruggekeerd naar het gezin van oorsprong is op basis van deze gegevens niet te zeggen.

Bekijken we het percentage niet-ongehuwde zoons/dochter ten opzichte van alle anderen in volledige gezinnen met kinderen, dan zien we een vrij hoog percentage in de provincies Noord-Brabant en Limburg. Rekening houdend met het verschijnsel, dat juist in deze provincies eerst voor de wet en pas later voor de kerk wordt getrouwd, terwijl men intussen nog niet gaat samenwonen, lijkt het niet te boud te veronderstellen, dat inderdaad de kinderen nog niet eerder het ouderlijk huis verlaten hebben een groot aandeel hebben in deze groep.

Tabel 25. Niet-ongehuwde thuiswonende zoons en dochter bij E + k

Provincies	Totaal	Totaal	%
	zoons/dochter	anderen bij E + k	
Groningen	253	3 256	7,8
Friesland	170	3 459	4,9
Drenthe	221	3 847	5,7
Overijssel	826	11 742	7,0
Gelderland	1 589	18 215	8,7
Utrecht	837	6 385	13,1
Noord-Holland	1 844	13 426	13,7
Zuid-Holland	2 098	18 588	11,3
Zeeland	203	2 016	10,1
Noord-Brabant	3 844	19 547	19,7
Limburg	3 903	14 762	26,4

Bij echtparen met kinderen, waarbij de inwonende «anderen» verder verwant zijn, zien we slechts betrekkelijk kleine aantallen. Hier valt niet veel over te zeggen, al lijkt het dat eerder broers van de echtgenoten worden opgenomen dan zusters. Waarschijnlijk speelt ook hier weer, dat mannen alleen zich in het algemeen slechter weten te redden dan vrouwen wat betreft de dagelijkse verzorging. Inwoning bij een verwant gezin is voor hen eerder een oplossing. Bij de categorie overige verwanten is er weinig verschil tussen mannen en vrouwen, al lijkt ook hier de tendens aanwezig dat mannen eerder inwoning zoeken dan vrouwen nl. 2 436 mannen tegen 2 159 vrouwen.

Bij echtparen met kinderen treffen we respectievelijk 22 130 en 13 512 niet-verwante mannen en vrouwen aan, eveneens dus meer mannen dan vrouwen. Omdat we van de anderen niet meer weten dan hun relatie tot het hoofd van het huishouden blijft het gissen om welke soort personen het hier gaat. We veronderstellen dat naast kostgangers en pensioengasten ook pleegkinderen of eventueel partners van eigen kinderen tot deze categorie gerekend moeten worden. Hoe groot elk van deze subgroepen is valt moeilijk te zeggen.

In CBS-statistieken¹⁴ zijn wel gegevens te vinden over adoptiefkinderen en onder toezicht staande kinderen die tijdelijk in pleeggezinnen worden ondergebracht. Adoptiefkinderen worden bij Volkstellingen gerekend tot de eigen kinderen. Het aantal kinderen van 0-20 jaar, dat onder voogdij staat van rechtspersonen en is ondergebracht in pleeggezinnen of in interne betrekking bedraagt per 1 januari 1971 9 674. Het gaat hier om kinderen van ouders die van de ouderlijke macht zijn ontheven of ontzet. Daarnaast bestaan er nog andere groepen justitiële voogdijpupillen zoals wezen bij voorbeeld. Weterings (1977) schat voor dat moment het aantal pupillen op 28 000, waarvan vermoedelijk ongeveer de helft in pleeggezinnen zou verblijven¹⁵. Hiermee zou dus minder dan 1/3 van de andere niet-verwante personen zijn geïdentificeerd.

Echtparen met andere personen

In tabel 22 hebben we laten zien, dat het percentage echtparen zonder kinderen maar met inwoning van een of meer anderen 6 bedraagt. Dit ligt nauwelijks hoger dan bij de echtparen met kinderen. Wat ons interesseert is, of er misschien toch verschillen zijn aan te geven tussen de gezinnen met en zonder kinderen, waar andere personen bij inwonen. Vergelijken we beide categorieën naar leeftijd dan zien we het volgende:

Tabel 26. Vergelijking van E + k + a en E + a naar leeftijd

Leeftijdsklasse	E + k + a		E + a	
	abs.	% per periode van 5 jr.	abs.	% per periode van 5 jr.
< 19	30	0,0	20	0,0
20-24	1 913	1,7	1 287	2,4
25-29	6 603	5,7	2 210	4,2
30-34	10 936	9,5	2 141	4,0
35-44	15 473	13,4	2 671	5,0
45-64	14 805	12,8	6 936	13,1
65-74	2 521	2,2	5 379	10,2
> 75	697	0,6	3 420	6,5
	115 386		52 922	

In het volgende zullen we nagaan wie de andere personen zijn, die in huishoudens van echtparen, bij wie geen kinderen (meer) thuis zijn, zijn opgenomen.

Wanneer er sprake is van inwonende niet-ongehuwde kinderen bij deze ca-

tegorie, kan men stellen dat deze echtparen per definitie in de zgn. empty-nest-fase verkeren, ook al wonen er nog of waer kinderen thuis in.

Tabel 27. Echtparen met inwonende andere personen naar de relatie van de ander tot het hoofd van het huishouden

Ouders/schoonouders	vader man	1 712	3,2		
	moeder man	2 331	4,4		
	vader vrouw	2 665	5,0		
	moeder vrouw	4 977	9,4		
		11 685		22,0	
Kinderen	zoon	4 692	8,9		
	dochter	3 215	6,1		
	schoonzoon	20	0,0		
	schoondochter	10	0,0		
		7 937		15,2	
Broers/zusters	broer man	2 553	4,8		
	zuster man	1 277	2,4		
	broer vrouw	2 699	5,1		
	zuster vrouw	2 345	4,4		
		8 874		16,7	
Overige verwanten	mannen	1 364	2,6		
	vrouwen	1 114	2,1		
		2 478		4,7	
Niet-verwanten	mannen	12 488	23,6		
	vrouwen	9 360	17,7		
		21 848		41,3	
Totaal		52 822		100%	

De verschillen zijn over het algemeen zeer gering met de categorie echtparen met nog meer kinderen thuis. Het aantal inwonende zoons is iets hoger, het aantal dochters ligt op vrijwel hetzelfde niveau. Evenals bij de echtparen met kinderen zijn de inwonende schoonkinderen ook hier te verwaarlozen.

Ook bij de broers en zusters van het echtpaar, die als anderen in hun huishouden zijn opgenomen zien we weinig verschillen met de categorie echtparen met kinderen. Het percentage inwonende familieleden van de vrouw is iets hoger. Vermoedelijk berusten deze kleine verschillen op toch wel trendmatige verschijnselen zoals

- een iets sterkere voorkeur voor het opnemen van familie van de vrouw in het huishouden;
- in de middelbare leeftijd een relatief sterk overschot van verweduwd vrouwen, die bij zusters die reeds in de empty-nestfase verkeren onderzoek zoeken.

Het aantal mannelijke en vrouwelijke verre verwanten respectievelijk 1 364 en 1 114, verschilt weinig van die bij de categorie echtparen met kinderen. We zien wel een behoorlijk verschil in aantal niet-verwanten zowel mannen 12 488 als vrouwen 9 360.

De aanwezigheid van een aantal pleegkinderen bij echtparen zonder (eigen)-kinderen lijkt wel plausibel. Anderzijds is het mogelijk, daar een groter percentage van de echtparen zonder kinderen tot de hogere leeftijdsklasse behoren, dat deze bij voorbeeld eerder geneigd zijn om kostgangers of pensionarissen op te nemen nadat de kinderen uit huis zijn gegaan. Wellicht treffen we juist in deze categorie het beperkte aantal inwonend dienstpersoneel, verzorgsters, verpleegsters, gezelschapsdames e.d.

Eén-oudergezinnen met andere personen

De categorie één-oudergezinnen met een man aan het hoofd en waarbij andere personen inwonen is bescheiden van omvang. Er werden 5 344 van deze enkelvoudige huishoudens geteld. Het percentage inwonende anderen is in deze categorie echter het hoogst van allen nl. 15,5% (tabel 22). De inwonende familieleden spelen hierbij geen grote rol. Van enige betekenis is het inwonen van moeder, kinderen en broers en zusters van het gezinshoofd.

Waarschijnlijk heeft een deel van deze inwoning het karakter van inwonende hulp.

Verreweg de meeste inwonende andere personen zijn niet-verwanten. Meer dan de helft zijn niet-verwante vrouwen.

Tabel 28. Relatie van anderen tot hoofd van één-oudergezin met mannelijk hoofd, VT 1971

	Aantal	Percentages
Vader	41	0,8
Moeder	213	4,0
Schoonvader	21	0,4
Schoonmoeder	50	0,9
Zoon (niet ongehuwd)	319	6,0
Dochter (niet ongehuwd)	318	6,0
Schoonzoon	—	—
Schoondochter	—	—
Broer	204	3,8
Zuster	225	4,2
Zwager	10	0,2
Schoonzuster	100	1,9
Overige mannelijke verwanten	81	1,5
Overige vrouwelijke verwanten	83	1,6
Totaal verwanten	1 665	31,3
Niet-verwante mannen	553	10,3
Niet-verwante vrouwen	3 126	58,5
Totaal niet-verwanten	3 679	68,8

Uiteraard kan men uit het simpele feit van het samenwonen geen conclusies trekken omtrent de aard van de onderlinge relaties. In potentie is echter wel de mogelijkheid aanwezig, dat het gaat om paarrelaties tussen mannen met kinderen uit een (vorig?) huwelijk en andere mannen of vrouwen. In deze categorie kunnen derhalve maximaal 553 homofiele paren en maximaal 3 126 concubinatoren voorkomen. Het zal duidelijk zijn, dat in deze situatie het opnemen van andere personen in het huishouden niet meer gezien kan worden als kenmerk van een weinig geïndividualiseerd gezin.

Vergelijkbaar met de één-oudergezinnen met een man aan het hoofd is de situatie van de één-oudergezinnen met een vrouwelijk hoofd. De omvang

Tabel 29. Relatie van anderen tot het hoofd van één-oudergezin met vrouwelijk hoofd, VT 1971

	Aantal	Percentages
Vader	493	2,8
Moeder	1 051	6,0
Schoonvader	103	0,6
Schoonmoeder	187	1,1
Zoon	1 406	8,0
Dochter	1 317	7,5
Schoonzoon	—	—
Schoondochter	21	0,1
Broer	939	5,3
Zuster	545	3,1
Zwager	240	1,4
Schoonzuster	191	1,1
Overige mannelijke verwanten	416	2,4
Overige vrouwelijke verwanten	384	2,2
Niet-verwante mannen	8 294	47,1
Niet-verwante vrouwen	2 037	11,6
	17 624	58,7

van deze laatste groep is aanmerkelijk groter dan die van de eerste. Wat betreft het opnemen van andere personen in het huishouden lijken vrouwen wat terughoudender dan de mannen nl. 11,1% tegen 15,5%. De anderen zijn verdeeld als aangegeven in tabel 29.

Over het algemeen lijkt bij vrouwelijke gezinshoofden er een verschuiving te zijn ten gunste van het opnemen van familieleden. Per afzonderlijke soort zijn de verschillen niet groot, maar in zijn totaliteit is er een verschil van 10%. Dit gaat vrijwel geheel ten koste van het opnemen van niet-verwante mannen. Vrouwen met kinderen lijken minder geneigd om een man bij zich in huis op te nemen dan in de omgekeerde situatie. Vergelijken we de groep Man met kinderen en andere personen met de groep Vrouw met kinderen en andere personen naar leeftijd dan zien we in tabel 30 het volgende:

Tabel 30. Eén-oudergezinnen met anderen naar sexe en leeftijd van het hoofd, VT 1971

Leeftijd	M + k + a		V + k + a	
	abs.	%	abs.	%
< 19 jaar	—	—	10	0,1
19-24 jaar	63	1,2	342	1,9
25-29 jaar	162	3,0	759	4,3
30-34 jaar	275	5,1	1 132	6,4
35-44 jaar	888	16,6	3 154	17,9
45-64 jaar	2 750	51,5	9 709	55,1
65-74 jaar	695	13,0	1 615	9,2
≥ 75 jaar	511	9,6	903	5,1
	5 344		17 624	

Bij een mannelijk hoofd zijn op oudere leeftijd (boven 65 jaar) relatief vaker anderen opgenomen in het huishouden, dan wanneer een vrouw hoofd is van het huishouden. Wie die anderen dan zijn, verwanten of niet-verwanten kunnen we uit de voorliggende gegevens niet te weten komen. Evenals bij de categorie mannen met kinderen kunnen de niet-verwante anderen, die inwonen bij vrouwen met kinderen deel hebben in een paarrelatie. In potentie zijn in deze groep derhalve 2 037 homofiele relaties aanwezig en 8 294 concubinaten.

Het totaal van deze relatievormen binnen de groep enkelvoudige gezinshuishoudens belooft daarmee maximaal:

homofiele relaties 2 590

concubinaten 11 420

Het zij nogmaals gezegd, het gaat hier om maximale aantallen; hoe deze zich verhouden tot de werkelijkheid is niet bekend.

Mannen en vrouwen met andere personen; niet-gezinshuishoudens

In de categorie enkelvoudige niet-gezinshuishoudens treffen we 44 187 mannen en 56 881 vrouwen die met anderen samenleven. We zetten hieronder naast elkaar welke andere personen inwonen bij beide groepen.

Als meest opvallende cijfers treffen ons hier de aantallen samenwonende broers en zusters. Aangezien we, zoals gezegd, niet weten om hoeveel inwonende anderen het per geval gaat, kunnen we ook geen indruk geven omtrent de grootte van deze zgn. restgezinnen.

Met een mannelijk hoofd van het huishouden zien we

samenwoning met broer(s)	5 450
samenwoning met zuster(s)	10 700
Met een vrouwelijk hoofd van het huishouden	
samenwoning met broer(s)	4 095
samenwoning met zuster(s)	14 174
Totaal	34 419

Tabel 31. Niet-gezinshuishoudens met anderen naar sexe van het hoofd en relatie tot de anderen, VT 1971

	Mannen (M + a)		Vrouwen (V + a)	
	abs.	%	abs.	%
Vader	711	1,6	705	1,2
Moeder	2 755	6,2	2 631	4,6
Schoonvader	—	—	40	0,1
Schoonmoeder	40	0,1	90	0,2
Zoon	333	0,8	1 774	3,1
Dochter	481	1,1	1 393	2,4
Schoonzoon	—	—	—	—
Schoondochter	10	0,0	30	0,1
Broer	5 450	12,3	4 095	7,2
Zuster	10 700	24,2	14 174	24,9
Zwager	10	0,0	342	0,6
Schoonzuster	310	0,7	542	1,0
Overige mnl. verwanten	161	0,4	709	1,2
Overige vrl. verwanten	431	1,0	914	1,6
Mannelijke niet-verwanten	4 504	10,2	16 671	29,3
Vrouwelijke niet-verwanten	18 291	41,4	12 771	22,5
Totaal	44 187		56 881	

Wellicht hebben we deze groep ten onrechte in zijn geheel gerekend tot de «restgezinnen» in zijn letterlijke betekenis: broers en zusters die bij elkaar zijn blijven wonen na het overlijden van de ouders. In deze cijfers zijn namelijk ook begrepen de anderen, die na een huwelijk gescheiden of verweduwd zijn en daarna met een broer of zuster zijn gaan samenwonen. Omdat we van de andere personen in huishoudens niets anders kennen dan de familie-relatie tot het hoofd, dus geen burgerlijke staat of leeftijd, moeten we ons tot deze constatering beperken.

Evenals bij de groep één-oudergezinnen kunnen we bij de niet-gezinshuishoudens het potentiële maximum vaststellen van homofiele paarrelaties en concubinaten. Wanneer een man hoofd is van het huishouden vinden we samenwoning met niet-verwante mannen in 4 504 gevallen en met niet-verwante vrouwen 18 291. Bij een vrouwelijk hoofd van het niet-gezinshuishouden zien we 16 671 niet-verwante mannen en 12 771 niet-verwante vrouwen. Het valt duidelijk op dat het samenwonen met een niet-verwant persoon van gelijke sexe onder vrouwen ruim twee maal zo vaak voorkomt als bij mannen. We weten niet in hoeverre in deze gevallen er sprake is van seksuele verhoudingen, erkend of latent. Vast staat wel dat het samenwonen van vrouwen maatschappelijk weinig of geen tegenstand ontmoet, terwijl samenwonende mannen minstens met enige argwaan bekeken worden. We nemen aan dat het samenwonen van vrouwen zich door deze houding gemakkelijker laat realiseren. Tevens veronderstellen we dat door de maatschappelijke intolerantie ten opzichte van mannelijke homofielen deze minder in staat zijn hun woonsituatie zodanig te kiezen dat zij als paar kunnen samenleven. Er zijn absoluut en relatief minder vrouwen bij wie een niet-verwante man inwoont dan mannen met een niet-verwante vrouw.

Daar verdere gegevens ontbreken kunnen we slechts speculeren. Wellicht kunnen alleenstaande vrouwen zich maatschappelijk beter redden dan mannen, doordat zij beter tot hun dagelijkse verzorging in staat zijn; wellicht is samenwonen voor gescheiden en verweduwd vrouwen minder aantrekkelijk door het risico van verlies van alimentatie of pensioenvoorzieningen; wellicht willen vrouwen die als hoofd van het huishouden te boek staan liever trouwen dan samenwonen. De cijfers omtrent mogelijke homoseksuele en concubane paren lijken enige hardheid te bezitten, zij moeten echter zeer argwanend bekeken worden. Het is zonder meer duidelijk, dat wat betreft de homofiele samenwoningen deze cijfers slechts in geringe mate een weergave betekenen van mannen en vrouwen met homoseksuele gerichtheid.

De oorzaken van deze discrepantie tussen statistiek en werkelijkheid liggen op verschillende terreinen. In de eerste plaats kan men er rustig van uitgaan, dat de tellers de telinstructie niet nauwkeurig hebben kunnen volgen. In veel gevallen zal het zeer onduidelijk zijn geweest of er sprake was van samenwonende mannen of vrouwen of van twee alleenstaanden. Zowel bij de teller als bij de getelden is er terughoudendheid geweest om de aard van de relatie aan de orde te stellen. Waarschijnlijk hebben de eigen normen van de ambtenaren die als teller optraden hier ook een rol gespeeld. De foute tellingen die hierdoor ontstonden zijn als voornaamste reden voor afwijkingen te noemen.

Terughoudendheid is een normale reactie in een maatschappij waar men samenleven in een homofiele relatie wel toelaatbaar vindt, maar in feite nauwelijks aanvaardt. Waar reeds een groot tekort aan woonruimte bestaat voor alleenstaanden en kleine huishoudens, zijn de drempels voor homofiele paren nog hoger. In feite zullen zij vrijwel niet in staat zijn om hun wens tot samenleven gestalte te geven.

Wellicht bestaat ook bij de homofielen zelf terughoudendheid in die zin, dat men zich voor het oog van de buitenwereld niet graag bindt aan een vaste partner. Waar het vrouwen betreft, is het samenwonen van vriendinnen altijd als normaal aanvaardbaar gezien. In cijfers is ook te zien dat veel meer vrouwen dan mannen paarsgewijs samenwonen. Door de grotere bekendheid die de laatste jaren aan homofilie wordt gegeven worden vrouwelijke paren steeds meer als suspect gezien. Het lijkt niet onmogelijk, dat hierdoor ook voor hen de kans om woonruimte te vinden wordt verkleind.

De categorie niet-gezinshuishoudens staat in nauwe verbinding met de alleenstaanden.

- niet-gezinshuishoudens ↔ alleenstaanden

Wanneer een vorm van niet-gezinshuishoudens openbreekt, blijven soms meerdere alleenstaanden over. Alleenstaanden die gaan samenwonen gaan automatisch over naar de groep niet-gezinshuishoudens.

Voor de toekomst ziet het ernaar uit, dat beide groepen sterk in aantal zullen toenemen. Bij de niet-gezinshuishoudens kan dit nog een tijd lang versluierd worden door een afname van samenwoningen op familiale basis, bij de alleenstaanden zal dit zonder meer gebeuren. We verwachten dat de niet-gezinshuishoudens, zeg samenwoningen, in aantal zullen toenemen. Ook al nemen huwelijk en gezin in onze maatschappij op sommige punten een beschermde of bevoorrechte positie in, toch zal de animo om te trouwen of te hertrouwen in de toekomst verminderen. Hierbij zijn de volgende hypothesen te formuleren:

- het aantal voor-huwelijkse samenlevingen zal toenemen.

Het aantal echtscheidingen van de laatste jaren zal de huwelijksmotivatie niet positief beïnvloeden. Meer nog dan voorheen zal men in enkele jaren samenwonen willen uitproberen of men een zodanige relatie kan opbouwen dat men een huwelijk wenst. Dank zij veilige anti-conceptiemethoden is het risico van ongewenste zwangerschap zeer klein geworden.

- het aantal nooit-gehuwde samenlevingen zal toenemen.

In omstandigheden waar, bij gedwongen ontslagen, de «kostwinner» het meest recht op arbeid of op sociale uitkeringen wordt toegekend, is het bij de huidige heersende normen voor vrouwen die buitenshuis willen werken niet aantrekkelijk om te trouwen. In het perspectief van een grotere groep zich emanciperende vrouwen past het huwelijk in zijn huidige vorm slecht. Volgens opvattingen van feministische zijde maakt de huwelijksrelatie mensen afhankelijk van elkaar, hetgeen de ontplooiing van de eigen identiteit belemmert.

- het aantal verweduwd en gescheidenen dat gaat samenleven in plaats van hertrouwen zal toenemen.

Voor oudere gescheiden of verweduwd vrouwen vormen het verlies van alimentatie, sociale uitkeringen of pensioenen een duidelijke rem op eventuele hertrouwplannen. Voor gescheiden mannen is een bestaande alimentatie verplichting soms een hinderpaal om een nieuw huwelijk aan te gaan. Voor de meeste gescheidenen zal eveneens gelden, dat men, nadat men een eerder huwelijk zag mislukken, niet zo trouwlustig meer zal zijn, wanneer men door samen te wonen eveneens een vaste relatie kan opbouwen. Voor vrouwen ligt er het keiharde feit, dat hun huwelijkskansen op gevorderde leeftijd niet groot zijn, door de scheve verhouding in aantal weduwen t.o.v. weduwnaars. Het aantal weduwen op zich zal in de komende tijd nog aanzienlijk toenemen door de grotere verschillen in sterftedans van mannen en vrouwen. De verwachte gemiddelde levensduur van vrouwen stijgt nog steeds iets, terwijl die van mannen nog daalt¹⁶.

- het aantal restgezinnen zal afnemen.

Ten gevolge van een toenemende bewegingsvrijheid van het individu, een lossen worden van familiebanden, meer mogelijkheden door opleiding, grotere ruimtelijke mobiliteit, komt het steeds minder voor, dat ongehuwde broers en zusters blijven samenwonen. Door het kleiner worden van gezinnen is de kans dat ongehuwde broers en zusters samen overblijven zonder meer al kleiner geworden.

Of deze hypothesen aan een eventueel komende nieuwe Volkstelling kunnen worden getoetst is afhankelijk van:

1. een nauwkeurig onderscheid tussen alleenstaanden en inwonende andere personen bij de telling;
2. een duidelijke scheiding tussen verwante en niet-verwante inwonende anderen;
3. volledige gegevens over de inwonende anderen, zoals leeftijd, burgerlijke staat, positie als kostganger, pleegkind e.d.

Bekijken we de verdeling van de niet-gezinshuishoudens naar leeftijd dan zien we in tabel 32:

Tabel 32. Niet-gezinshuishoudens met anderen naar sexe en leeftijd van het hoofd, VT 1971

	Mannen + a	%	Vrouwen + a	%
< 19	211	0,5	193	0,3
19-24 jaar	1 683	3,8	1 689	3,0
25-29 jaar	1 990	4,5	1 231	2,2
30-34 jaar	2 070	4,7	1 033	1,8
35-44 jaar	4 813	10,9	3 255	5,7
45-64 jaar	18 583	37,5	23 380	41,1
65-74 jaar	10 451	23,7	17 343	30,5
≥ 75	6 386	14,5	8 757	15,4
	44 187		56 881	

Er is een klein verschil tussen de oudste en de jongste categorieën. Meer jonge mannen wonen samen met een of meer anderen en meer oudere vrouwen wonen met een of meer anderen. We hebben reeds gezien dat in meer dan de helft van de gevallen die anderen niet-verwanten zijn. Of deze gelijkmatig over alle leeftijden zijn verdeeld valt echter niet te zeggen.

3.3.2. Anderen naar hun relatie tot het huishouden

Aan het eind van dit hoofdstuk willen we nog een overzicht geven van de plaats van andere personen in het huishouden gezien vanuit de familierelatie van de andere zelf. Uitgaande van het totaal aan alleengebleven mannen en vrouwen die in huishoudens zijn opgenomen zien we de volgende verdeling in tabel 33:

Tabel 33. Anderen naar sexe en naar relatie met het huishouden waarin zij zijn opgenomen

Opgenomen in het huishouden van	Mannen		Vrouwen	
	Aantal	%	Aantal	%
- eigen of aangetrouwde kinderen	22 825	16,6	38 953	25,1
- ouders of schoonouders	16 589	12,1	14 816	9,5
- broers of zusters	27 891	20,3	35 281	22,7
- verre verwanten	5 167	3,8	5 085	3,3
- niet-verwanten	64 640	47,1	61 097	39,4
	137 112		155 232	

Al eerder is uiteengezet, dat de aantallen in dit hoofdstuk betrekking hebben op de huishoudens waarin anderen zijn opgenomen en niet op de aantallen anderen zelf en beperkt tot de enkelvoudige huishoudens. Wanneer we deze afwijkingen even buiten beschouwing laten en bovenstaande gegevens vergelijken met de echte alleenstaande mannen en vrouwen, dan zien we duidelijk dat relatief meer mannen dan vrouwen in een of andere huishoudensvorm zijn opgenomen.

	Mannen		Vrouwen	
	Aantal	%	Aantal	%
In huishoudens	137 112	34,8	155 232	26,8
Alleenstaanden	256 440	65,2	424 560	73,2
	393 552		579 792	

Dit houdt ongetwijfeld verband met het feit, dat onder vrouwen de verweiding de grootste oorzaak is die leidt tot alleen blijven. Wanneer een vrouw gezond en financieel onafhankelijk is, zal zij wellicht eerder dan een man besluiten om zelf haar huishouding voort te zetten. In het voorgaande hebben we reeds gesteld, dat gezinnen waarin andere personen zijn opgenomen tot de weinig geïndividualiseerde gezinnen gerekend worden, wanneer die andere personen een familierelatie hebben tot het hoofd. Mogelijk zijn deze «gezinnen met anderen» restanten van vooreen samengestelde gezinnen waarin een van de huwelijkspartners is overleden. Anderzijds kunnen het nieuwvormingen zijn waarbij een reeds geïndividualiseerd gezin later een familielid dat alleen is komen te staan bij zich in huis heeft opgenomen. Men kan zich indenken dat de wijze waarop deze vormen tot stand zijn gekomen, te omschrijven als verdichting of verdunning, voor het individuele gezin aparte moeilijkheden met zich meebrengt. Voor de overheid heeft de al dan niet aanwezige bereidheid van gezinnen om alleenstaande familieleden bij zich in huis op te nemen, al dan niet hulpbehoevend, grote consequenties voor het beleid inzake hulpverlening zoals de gezinszorg en de wijkverpleging. Het lijkt erop dat die bereidheid aan het afnemen is. Misschien is het een interessante zaak om ook in ons land te experimenteren met betalen van een verzorgingsloon aan die huishoudens die hulpbehoevende familieleden te verzorgen hebben.

3.3.3. Anderen, regionaal en naar verwantschapsrelaties

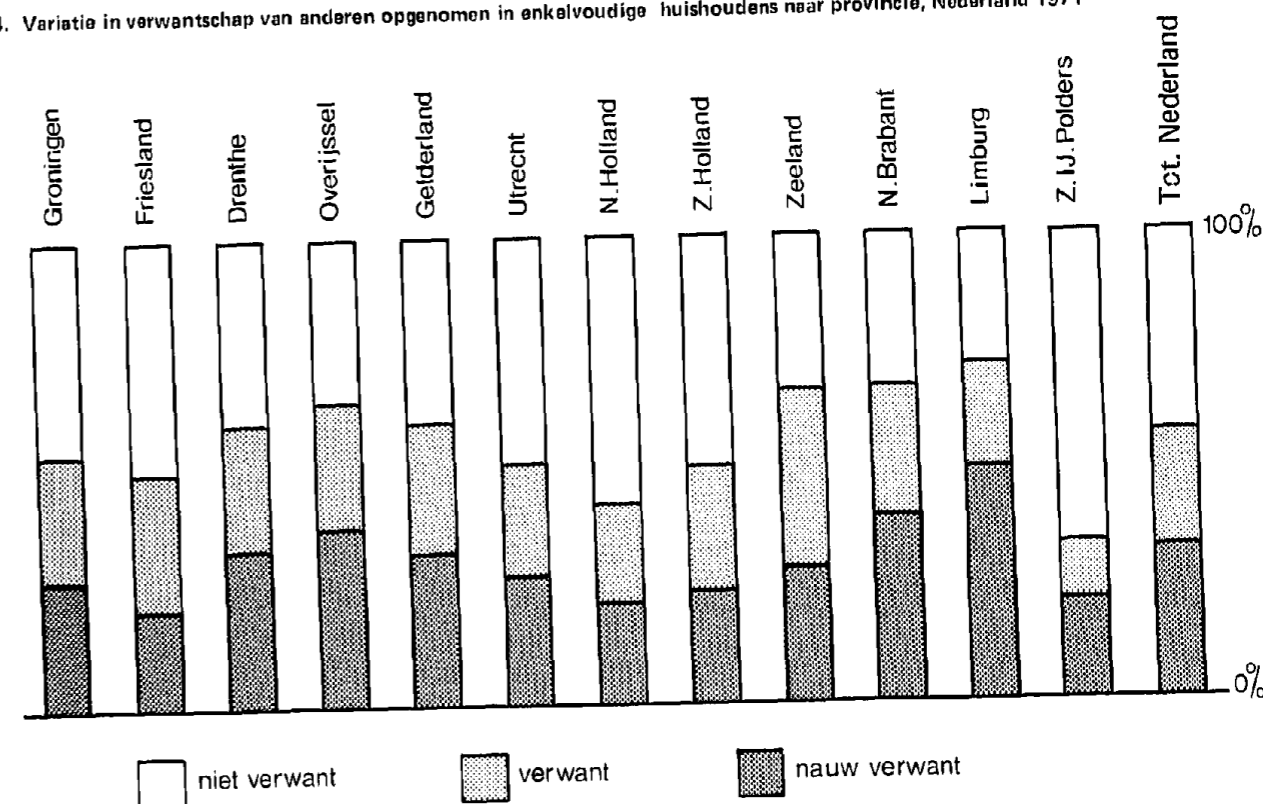
Wanneer we bekijken hoe de aanwezigheid van anderen in huishoudens regionaal is gespreid, kunnen we de volgende diagrammen formuleren. Er zijn drie categorieën samengesteld: *nauw verwanten* hiertoe behoren ouders, schoonouders, zoons en dochters en schoonzoons en schoondochters; *verwanten* dit zijn broers, zusters, schoonzusters en zwagers en verre of overige verwanten; *niet-verwanten*.

Naar provincie blijkt de verwantschap van andere personen in het huishouden de grootste rol te spelen in Drenthe, Overijssel, Gelderland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg (figuur 4).

Naar agglomeratie liggen eveneens de agglomeraties gevormd in genoemde provincies en de niet in agglomeratie ingedeelde gebieden duidelijk boven het gemiddelde. Zie figuur 5.

Wat de grote steden betreft zijn het met name Breda en Maastricht waar familierelaties een sterke rol spelen in het samenlevingspatroon. Zie figuur 6.

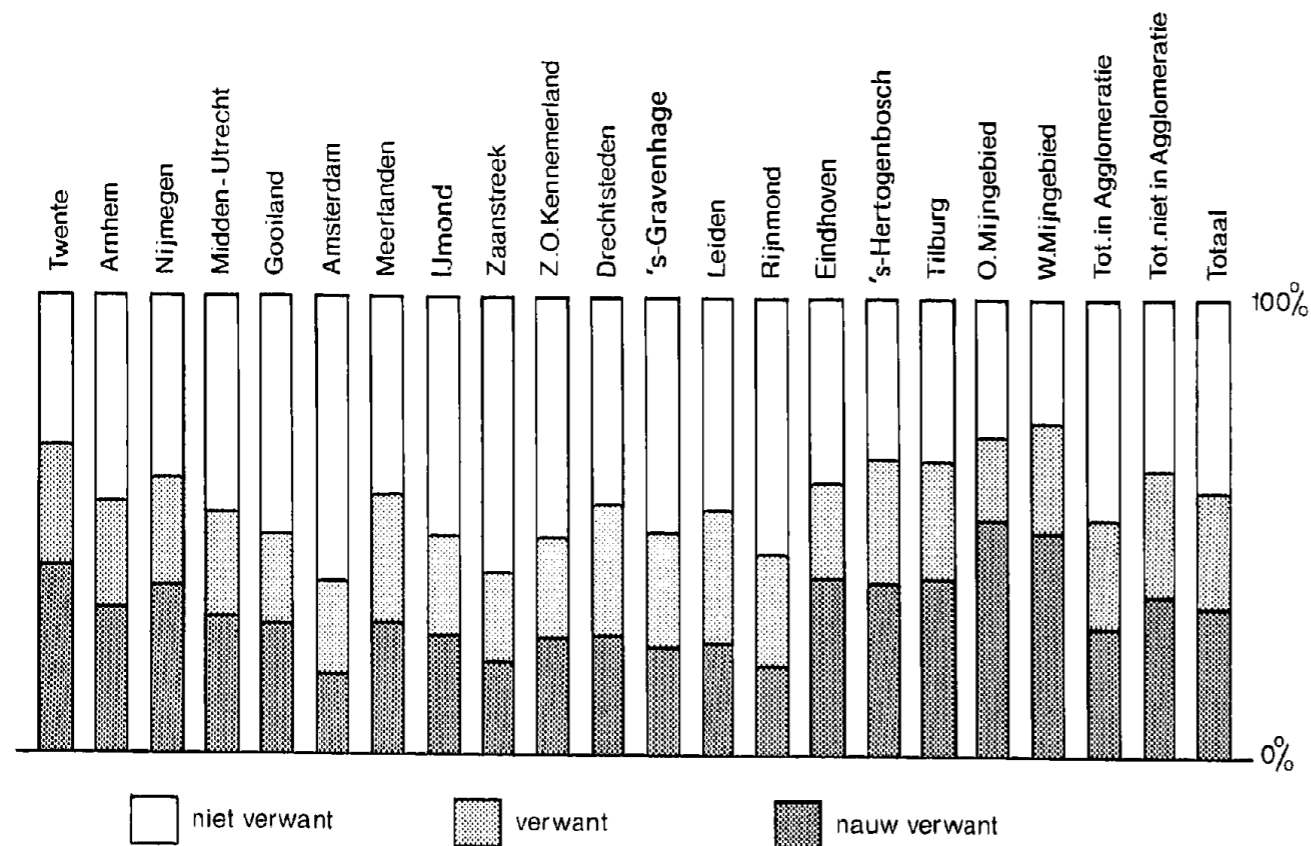
Figuur 4. Variatie in verwantschap van anderen opgenomen in enkelvoudige huishoudens naar provincie, Nederland 1971

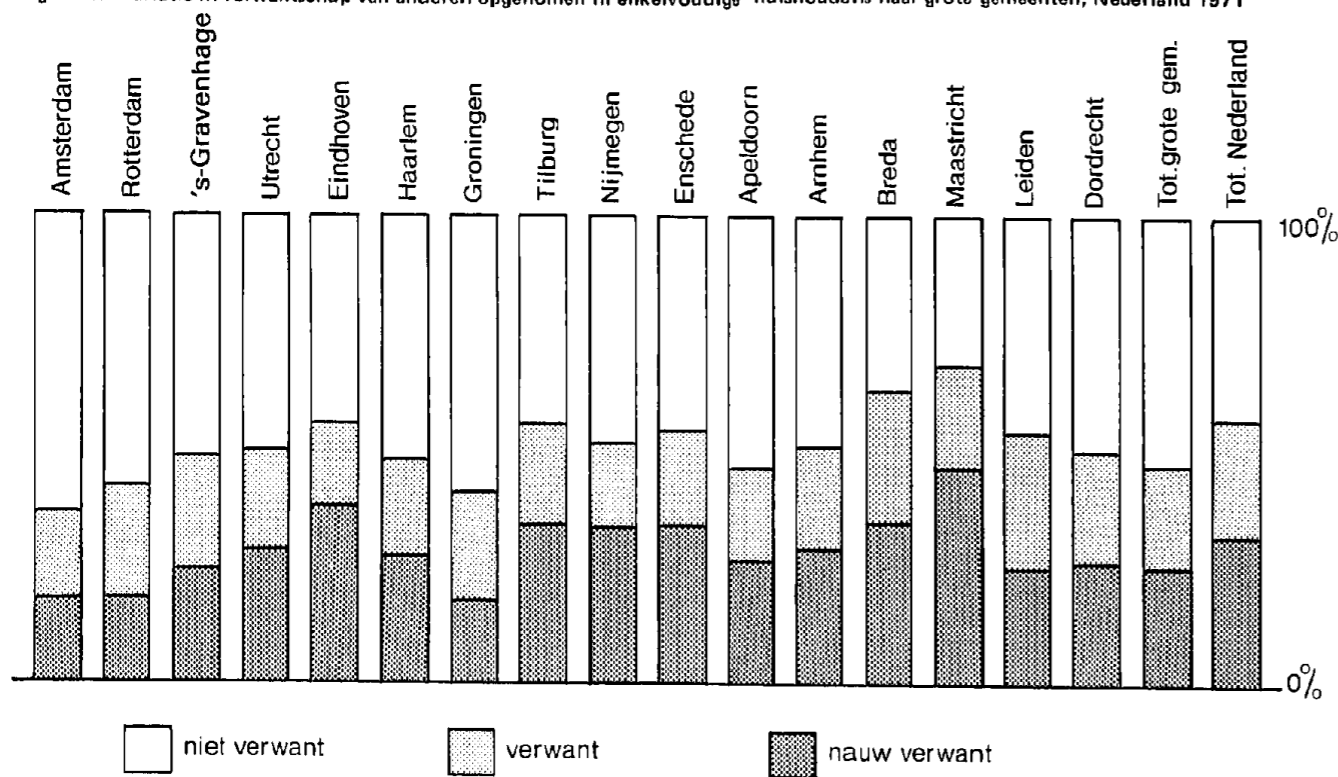
In tabel 34 (pag. 43) volgt een overzicht van vier soorten niet-verwante samenwoningen per provincie.

De aantallen per categorie per provincie zijn niet erg groot, zodat een aantal toevallige factoren een grote invloed kunnen hebben zoals bij voorbeeld de aanwezigheid van specifieke onderwijsinstellingen of verpleeginrichtingen. Er is geen duidelijke lijn in het geheel te ontdekken.

Figuur 5. Variatie in verwantschap van anderen opgenomen in enkelvoudige huishoudens in agglomeraties, Nederland 1971

Figuur 6. Variatie in verwantschap van anderen opgenomen in enkelvoudige huishoudens naar grote gemeenten, Nederland 1971

Tabel 34. Anderen naar sexe inwonend bij één-oudergezinnen en niet-gezinshuishoudens naar sexe van het hoofd en per provincie

	Man inwonend bij M of M+k		Vrouw inwonend bij V of V+k		Man inwonend bij V of V+k		Vrouw inwonend bij M of M+k		Totaal
Groningen	164	6,2	503	19,2	933	35,5	1 025	39,0	2 625
Friesland	134	4,6	770	26,2	914	31,1	1 122	38,2	2 940
Drenthe	131	9,0	380	24,7	434	29,8	532	36,5	1 457
Overijssel	353	9,6	684	18,5	1 587	43,0	1 066	28,9	3 690
Gelderland	430	7,2	1 536	25,7	1 907	31,9	2 098	35,1	5 971
Utrecht	296	7,3	1 160	28,7	1 452	35,9	1 135	28,1	4 043
Noord-Holland	1 170	6,9	3 446	20,4	6 665	39,5	5 603	33,2	16 884
Zuid-Holland	1 433	7,9	3 861	21,3	7 615	42,0	5 233	28,8	18 142
Zeeland	110	8,4	300	23,0	372	28,6	520	39,9	1 302
Noord-Brabant	611	11,5	1 274	24,1	1 596	30,1	1 815	34,3	5 296
Limburg	215	5,6	864	22,6	1 470	38,5	1 268	33,2	3 817
Zijp	10		50		20				80
Nederland	5 057	7,6	14 808	22,4	24 965	37,7	21 417	32,3	66 247

3.4. Alleenstaanden

In hoofdstuk 2 is al duidelijk getoond hoe explosief in de zestiger jaren het aantal alleenstaanden is toegenomen. Het aantal alleenstaanden zal in de komende jaren nog verder stijgen. Als de trend, dat steeds minder alleenstaande familieleden in huishoudens worden opgenomen, zich doorzet, kan uit deze groep een aanzienlijk aantal echte alleenstaanden voortkomen.

In de Volkstelling 1971 treffen we 137 112 mannen en 155 232 vrouwen opgenomen in huishoudens van anderen. In 57% van de gevallen is sprake van enige verwantschap; wanneer deze mensen allemaal apart zouden gaan wonen, betekent dit een toename van de alleenstaanden van ruim 166 000. Dit zal niet radicaal gebeuren, maar op de lange duur mag men een dergelijke ontwikkeling verwachten. Onder hen zijn vermoedelijk een relatief groot percentage geestelijk of lichamelijk gehandicapt voor wie vervangende verzorging nodig zal zijn.

Dezelfde redenen, die leiden tot de hypothesen omtrent de stijging van het aantal niet-gezinshuishoudens zijn van toepassing op de gang van zaken bij de alleenstaanden. Toenemende echtscheiding, een grotere gap tussen de verwachte levensduur van mannen en vrouwen hebben een positieve invloed op het aantal alleenstaanden. Verhoging van de leerplichtige leeftijd en überhaupt de belangstelling voor langdurige opleiding in onderwijsvormen buiten de eigen woonplaats brengen meer kamerbewoners met zich, vooral onder de jongeren. Het minimum jeugdloon maakt het ook voor werkende jongeren eerder mogelijk om op eigen benen te gaan staan.

Ten slotte doet zich het vooralsnog «elitair» verschijnsel voor van een vaste vriendschappelijke of seksuele relatie van partners die ieder voor zich apart blijven wonen. Wanneer deze gewoonte zich verder zou ontwikkelen, zal deze positief bijdragen aan de toeneming van het aantal alleenstaanden, maar negatief werken met betrekking tot het aantal niet-gezinshuishoudens. Wanneer we voor de zeventiger jaren een gelijke trendontwikkeling aanhouden als tussen 1960 en 1971, dan zou het aantal alleenstaanden nu reeds minstens 880 000 bedragen en bij de volgende Volkstelling in 1980 minimaal 1 100 000. We vermoeden echter, dat de stijgende trend van het laatste decennium nog sterker geweest is dan in de voorgaande periode. Op grond daarvan kunnen we het aantal alleenstaanden nu reeds rond 1 miljoen stellen en in 1981 dicht bij de 1 200 000.

In een eerdere publicatie¹⁷ zijn meer specifieke gegevens over alleenstaanden apart opgenomen. Aan het begin van dit hoofdstuk hebben we de verschillende kenmerken van alleenstaanden reeds besproken in relatie tot kenmerken van gezinnen.

3.5. Samengestelde huishoudens en hun onderlinge relaties

Deze categorie bestaat uit samenlevingsvormen die uit meerdere segmenten zijn opgebouwd, de zgn. primaire en secundaire eenheden. De primaire eenheid behoort bij het hoofd van het huishouden. Deze eenheid kan bestaan uit een gezin, volledig of onvolledig, een niet-gezinshuishouden of een «alleenstaande». De secundaire eenheid is per definitie altijd een gezin, d.w.z. echtpaar of één ouder met of zonder kinderen. Er zijn gevallen waarbij meer dan één secundair gezin per huishouden aanwezig is, al komen deze sporadisch voor. Zij zijn ook niet in het statistisch materiaal als zodanig te herkennen. Al naar gelang de combinatie van primaire en secundaire eenheid kunnen we spreken van samengestelde één- of meergezinshuishoudens.

In de inleiding tot dit hoofdstuk is reeds ingegaan op het bestaan van familiale samenlevingsvormen. Eerst zal nu worden nagegaan, welke familie-verhoudingen bestaan tussen de secundaire gezinnen en het huishouden waartoe ze behoren.

We kunnen zien, dat in de gebieden waar van oudsher de familiale samenwoningen voorkomen (Drenthe, Overijssel, Gelderland, Brabant en Limburg)¹⁸ ook in 1971 het percentage familiehuishoudens nog aanzienlijk hoger ligt dan in de rest van het land, zie tabel 35.

Tabel 35. Relatie tussen secundaire gezinnen en het hoofd van het huishouden waarin ze zijn opgenomen per provincie in 1960 en 1971

	Totaal familiale samenwoningen absoluut en als percentage van de secundaire gezinnen				Overige (verwanten en niet- verwanten) samenw. absoluut en als percentage van de secun- daire gezinnen				Totaal secundaire gezinnen		
	1960	1960	1971	1971	1960	1960	1971	1971	1960	1971	100
Groningen	1 998	83,9	1 303	75,6	383	16,1	421*	24,4	2 381	1 724	100
Friesland	1 399	80,7	1 104	79,4	334	19,3	287*	20,6	1 733	1 391	100
Drenthe	2 562	91,4	2 080	83,9	242	8,6	400	16,1	2 804	2 480	100
Overijssel	9 292	91,0	6 732	89,5	917	9,0	790*	10,5	10 209	7 522	100
Gelderland	11 974	89,5	10 778	88,5	1 404	10,5	1 395*	11,5	13 378	12 173	100
Utrecht	3 228	80,5	2 767	78,1	780	19,5	777*	21,9	4 008	3 544	100
Noord-Holland	7 445	70,1	5 073	64,2	3 176	29,9	2 833*	35,8	10 620	7 906	100
Zuid-Holland	8 965	74,1	7 166	68,7	3 128	25,9	3 264*	31,3	12 093	10 430	100
Zeeland	1 289	85,0	916	82,5	227	15,0	194*	17,5	1 516	1 110	100
Noord-Brabant	7 455	88,3	9 144	84,5	990	11,7	1 675	15,5	8 445	10 819	100
Limburg	6 134	91,4	6 996	89,2	576	8,6	847	10,8	6 710	7 843	100
Nederland	61 782	83,5	54 059	80,8	12 201	16,5	12 883*	19,2	73 983	66 942	100

Opvallend is de toename van secundaire gezinnen in Noord-Brabant en Limburg, zowel bij de familiale samenwoningen als bij de overigen. De gegevens van Volkstelling 1971 berusten op een steekproef; de verschillen zijn derhalve niet allemaal echte verschillen. De met * gemerkte aantallen in 1971 vertonen geen significante toe- of afname.

In het bestek van deze censusmonografieën is niet na te gaan hoe en in welke mate sociologische en demografische factoren van invloed zijn op deze ontwikkeling. Het is echter wel aan te nemen dat zaken als verandering in geboorte- en sterfjepatroon, verlaging van de huwelijksleeftijd, bedrijfsbeëindigingen met name in de landbouw, verbeterde sociale voorzieningen als AOW, WAO, Bijstandsuitkeringen en de bouw van bejaardenwoningen en tehuizen hierbij een rol spelen.

In tabel 36, een verfijning van de eerder weergegeven tabel 35, vinden we per provincie de absolute aantallen secundaire gezinnen bestaande uit ouders opgenomen in het huishouden van hun kinderen en gezinnen van kinderen opgenomen in het huishouden van hun ouders en overige combinaties voor de tellingen van 1960 en 1971.

Tabel 36. Relatie tussen secundaire gezinnen en het hoofd van het huishouden waarin deze zijn opgenomen, per provincie

	Ouder(s) opgenomen in het huishouden van kinderen		Kind(eren) opgenomen in het huishouden van de ouder(s)		Overige combinaties		Totaal secundaire gezinnen	
	absoluut 1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
Groningen	313	252	1 685	1 051-	383	421	2 381	1 724
Friesland	264	235	1 135	869-	334	287	1 733	1 391
Drenthe	518	512	2 044	1 568-	242	400+	2 804	2 480
Overijssel	2 405	2 257	6 887	4 475-	917	790	10 209	7 522
Gelderland	3 319	3 209	8 655	7 569-	1 404	1 395	13 378	12 173
Utrecht	451	404	2 777	2 363-	780	777	4 008	3 544
Noord-Holland	701	553	6 744	4 520-	3 175	2 833	10 620	7 906
Zuid-Holland	989	760-	7 976	6 406-	3 128	3 264	12 093	10 430
Zeeland	246	254	1 043	662-	227	194	1 516	1 110
Noord-Brabant	2 130	2 347	5 325	6 797+	990	1 675+	8 445	10 819
Limburg	2 061	1 908	4 073	5 088+	576	847+	6 710	7 843
Nederland ¹	13 407	12 691	48 375	41 368	12 201	12 883	73 983	66 942
	Per 100 van het totaal							
Groningen	13,1	14,6	70,8	61,0	16,1	24,4	100	
Friesland	15,2	16,9	65,5	62,5	19,3	20,6	100	
Drenthe	18,5	20,6	72,9	63,2	8,6	16,1	100	
Overijssel	23,5	30,0	67,5	59,5	9,0	10,5	100	
Gelderland	24,8	26,4	64,7	62,2	10,5	11,5	100	
Utrecht	11,2	11,4	69,3	66,7	19,5	21,9	100	
Noord-Holland	6,6	7,0	63,5	57,2	29,9	35,8	100	
Zuid-Holland	8,2	7,3	65,9	61,4	25,9	31,3	100	
Zeeland	16,2	22,9	68,8	59,6	15,0	17,5	100	
Noord-Brabant	25,2	21,7	63,1	62,8	11,7	15,5	100	
Limburg	30,7	24,3	60,7	64,9	8,6	10,8	100	
Nederland ¹	18,1	18,95	65,4	61,8	16,5	19,2	100	

¹ Incl. de IJsselmeerpolders en het Centrale bevolkingsregister.

Bron: 1960 CBS en VT 1971.

In aanmerking nemend het steekproefkarakter van de VT 1971 mogen na berekening van het betrouwbaarheidsinterval slechts de aangegeven plussen en minnen als werkelijke verschillen worden beschouwd. Zo kan over de eerste kolom alleen met zekerheid worden gezegd, dat in Zuid-Holland het aantal ouders, opgenomen in het huishouden van hun kinderen relatief is afgenomen. Over de overige provincies kan, al lijkt over de gehele lijn een neiging tot afname aanwezig, geen uitspraak worden gedaan. De aantallen van 1960 vallen binnen de betrouwbaarheidsintervallen van 1971. Desondanks kan men opmerken, dat de provincie Noord-Brabant afwijkend reageert. De verschillen liggen hier in omgekeerde richting ten opzichte van de andere provincies.

In de kolom: kinderen opgenomen in het huishouden van hun ouders zijn de verschillen meer geprononceerd en aan te merken als echte verschillen. We zien in alle provincies een afname van deze vorm van samenwoning, behalve in Noord-Brabant en Limburg waar een duidelijke toename te constateren valt.

Voor de kolom «overige combinaties» geldt eveneens dat voor Noord-Brabant en Limburg en ook voor Drenthe een significante toename te zien is. De overige provincies vertonen geen duidelijke verschillen.

Het is een opmerkelijk feit als zich ergens een stijging voordoet in het aantal secundaire gezinnen, aangezien het in tegenspraak is met de algemene tendens tot afname.

Wanneer we de verhoudingen van de categorieën onderling bekijken n.l.

het procentuele aandeel van elke categorie ten opzichte van het totaal aantal secundaire gezinnen per provincie dan is het duidelijk dat:

- het aandeel van de ouders opgenomen in het huishouden van de kinderen niet significant toeneemt. In 1960 lag dit aandeel in Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg boven het landelijk gemiddelde. In 1971 is dit nog steeds het geval, terwijl zich ook Zeeland bij deze groep voegt en in mindere mate Drenthe. Als bijzonderheid is op te merken, dat niettemin het aandeel in Noord-Brabant en Limburg is gedaald. De spreiding rond het landelijk gemiddelde is erg groot, waarden variërend van 7,0 tot 30,0 met een landelijk gemiddelde van 18,95.
- het aandeel van de kinderen inwonend in het huishouden van de ouders over de gehele lijn afneemt met uitzondering van de provincie Limburg, het geheel vertoont een rustig beeld met een betrekkelijk geringe spreiding: van 57,2 tot 64,9 rond een landelijk gemiddelde van 61,8.
- dat het aandeel van de overige combinaties in het totaal van secundaire gezinnen over de gehele lijn toeneemt. In de provincies Groningen, Zuid-Holland en Noord-Holland wordt een aanzienlijk hoger percentage bereikt dan het landelijk gemiddelde. Met name in Noord- en Zuid-Holland komt dit voor rekening van de niet-verwante samenwoningen, zoals we hierna zullen zien. Voor 1960 is er geen zicht op de samenstelling van de groep overige combinaties. In 1971 kan onderscheid worden gemaakt tussen gezinnen van broers en zusters, gezinnen van overige verwanten en gezinnen van niet-verwanten die samen een huishouding voeren.

Hoewel de aantallen per groep niet groot zijn, met name in de categorie «verre verwanten» is te verwaarlozen, bieden de cijfers per provincie inzicht in de regionale verscheidenheid in samenlevingspatronen. Overijssel en Noord-Brabant vallen op door hun relatief groot percentage gezinnen van broers en zusters in de overige secundaire gezinnen; in Noord- en Zuid-Holland daarentegen vormen de niet-verwante samenwoningen de opvallendste groep.

De categorie overige combinaties is weinig homogeen van samenstelling. Gezinnen van broers en zusters die bij elkaar inwonen vallen onder deze categorie; het kan hierbij gaan om volledige of onvolledige gezinnen die samenwonen, maar ook om zogenaamde restgezinnen, waarvan een van de leden een eigen gezin heeft gevormd, maar niet tegelijk hoofd van het huishouden is. Ook verdere verwanten die samenwonen in de vorm van een samengesteld huishouden vallen onder deze categorie, maar hun aandeel kan buiten beschouwing blijven. Het overgrote deel wordt gevormd door huishoudens waar geen verwantschap tussen de primaire en secundaire eenheid bestaat. Voor 1971 willen we laten zien hoe deze vormen concreet in elkaar zitten (tabel 37).

Tabel 37. Overige combinaties betreffende de relatie van 1e secundaire gezinnen met het hoofd van het huishouden per provincie 1971

Provincie	Totaal overige combinaties	Broers en zuster c.q. schoon-	Verre verwanten	Niet verwanten	
Groningen	421	74	17,6	347	82,4
Friesland	277	41	14,8	226	81,6
Drenthe	390	84	21,5	296	75,9
Overijssel	763	241	31,6	488	64,0
Gelderland	1 289	264	20,5	906	70,3
Utrecht	759	159	20,9	580	76,4
Noord-Holland	2 765	326	11,8	2 326	84,1
Zuid-Holland	3 235	479	14,8	2 663	82,3
Zeeland	194	42	21,6	152	78,4
Noord-Brabant	1 572	481	30,6	988	62,8
Limburg	829	190	22,9	587	70,8
Nederland	12 494	2 381	19,1	9 559	76,5

Het gaat hierbij om een totaal van 9 559 secundaire gezinnen, waarvan 3 438 met een mannelijk hoofd en 6 121 met een vrouwelijk hoofd. Deze laatste behoren per definitie tot de groep onvolledige of zo men wil één-oudergezinnen. Het aantal één-oudergezinnen met mannelijk hoofd bedraagt 701*. Laten we in het volgende eens nagaan welke primaire eenheden behoren bij deze secundaire gezinnen. We zien dan duidelijk dat de volledige secundaire gezinnen voor het belangrijkste deel samenwonen met een primaire eenheid bestaande uit een alleenstaande man of vrouw, terwijl de één-oudergezinnen intrekken bij een alleenstaande of een één-oudergezin met een hoofd van het andere geslacht. In de regel zal het hier gaan om concubinatoren maar andere vormen zonder sexuele band zijn niet uitgesloten. We kunnen hier enkel vaststellen dat in de categorie secundaire gezinnen maximaal 5 403 concubinatoren kunnen worden aangewezen. Evenzo kunnen de samenwoningen met partners van gelijk geslacht theoretisch tot homofiele relaties gerekend worden. In dat geval ligt het maximum op 347. De werkelijke aard van de relaties is echter niet te achterhalen. Het bovenstaande is in tabel 38 weergegeven.

Tabel 38. Samenstelling van samengestelde huishoudens waar tussen primaire en secundaire eenheid geen verwantschap bestaat, 1971

Primaire eenheid	Secundaire eenh. bestaat uit Echtbaar		Sec. eenheid bestaat uit Echtp. + kin.		Sec. eenheid bestaat uit Man + Kind(eren)		Sec. eenheid bestaat uit Vrouw + kind(eren)	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
	Echtbaar	250	15,6	144	12,7	60	8,6	258
Echtp. + kinderen	306	19,1	175	15,4	28	4,0	608	9,9
E + k + anderen	98	6,1	16	1,4	5	0,7	42	0,7
E + a	91	5,7	31	2,7	10	1,4	61	1,0
M + k	10	0,6	11	1,0	—	—	842	13,8
M + k + a	—	—	1	0,1	—	—	53	0,9
V + k	20	1,3	31	2,7	278	40,0	62	1,0
V + k + a	20	1,3	—	—	35	5,0	25	0,4
M + a	73	4,6	51	4,5	1	0,1	261	4,3
V + a	22	1,4	51	4,5	42	6,0	13	0,2
M	400	25,0	274	24,1	10	1,4	3 660	59,8
V	310	19,4	352	31,0	232	33,1	236	3,9
Totaal	1 600	100	1 137	100	701	100	6 121	100

In het volgende gedeelte zullen we diagrammen laten zien, die weergeven hoe per provincie, per agglomeratie en per 16 grote steden de secundaire gezinnen variëren in verwantschapsgraad tot de primaire eenheid. De categorieën zijn samengesteld op dezelfde wijze als bij de verwantschap voor inwonende andere personen t.o.v. het hoofd van het huishouden.

In de situatie waarbij ogenschijnlijk aanverwantschap de bindende factor is tussen primaire en secundaire eenheid, zoals bij voorbeeld bij een onvolledig secundair gezin bestaande uit schoonzoon of -dochter met kinderen, zijn we ervan uitgegaan, dat in ieder geval de kinderen dan een nauwe bloedverwantschap hebben aan het hoofd van het huishouden.

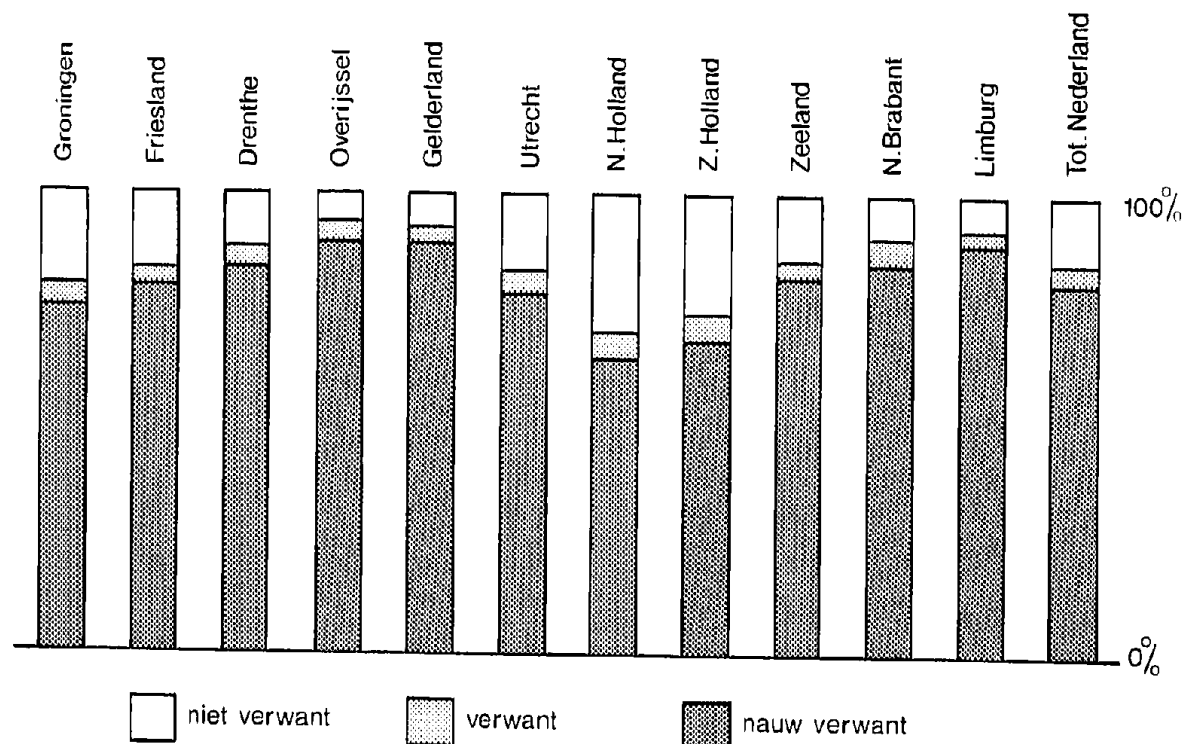
De beelden spreken voor zich zelf. Duidelijk is te zien, dat in de provincies Drenthe, Overijssel, Gelderland, Zeeland, Brabant en Limburg nauwe verwantschap een grote rol speelt in de samengestelde huishoudens. In Noord- en Zuid-Holland, de provincies met de grootste steden, is verwantschap van minder belang. Hetzelfde beeld wordt opgeroepen bij de verdeling naar agglomeraties.

Bij de grote steden, met name Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Groningen en Haarlem, is het duidelijkst te zien, dat hier de niet-verwante samenwoningen sterk naar voren komen.

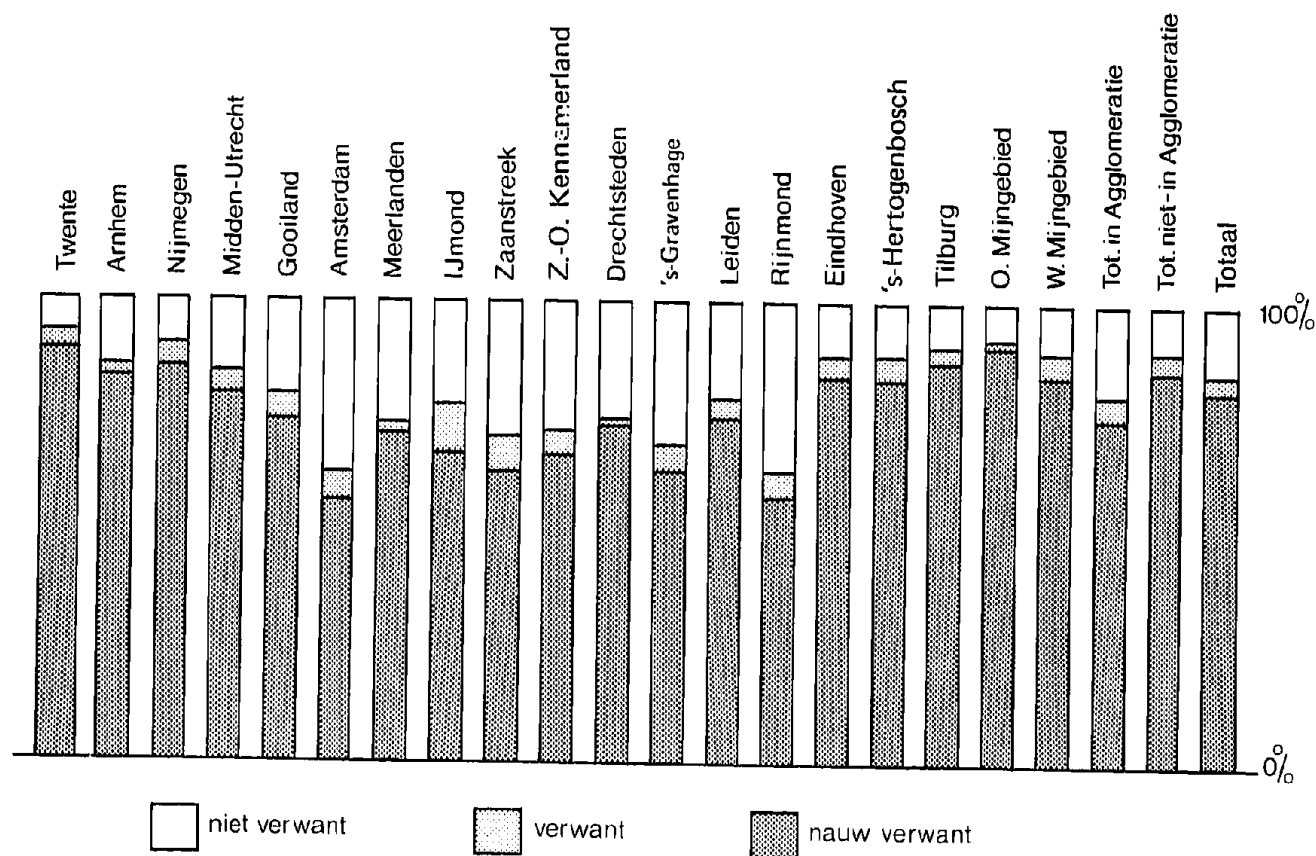
Helaas bieden deze gedetailleerde data slechts informatie over 1971, het

* Vooral deze kleine absolute aantallen moeten met de nodige reserve gehanteerd worden i.v.m. steekproefafwijkingen.

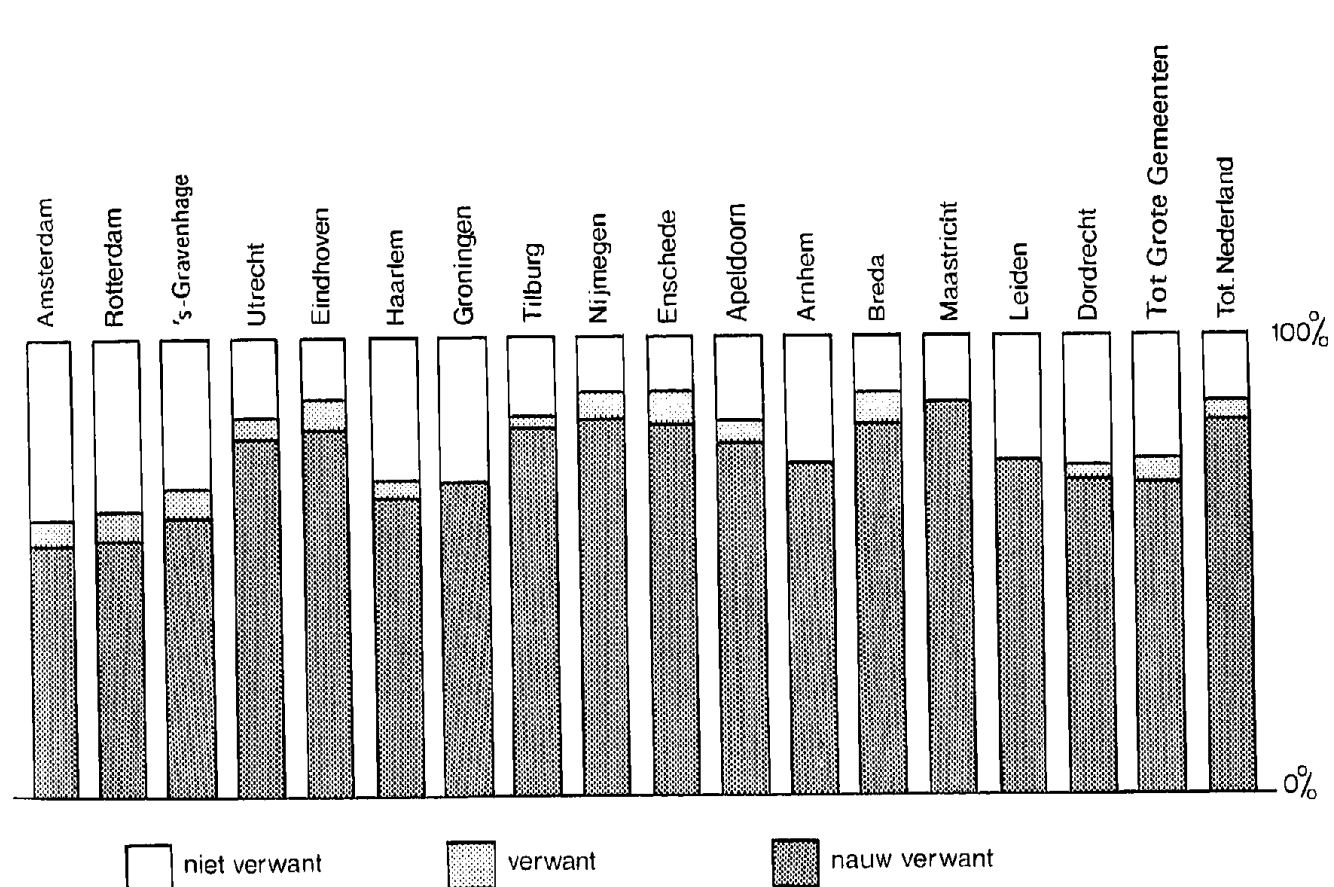
Figuur 7. Variatie in verwantschap van secundaire gezinnen per provincie, Nederland 1971

Figuur 8. Variatie in verwantschap van secundaire gezinnen in agglomeraties, Nederland 1971

Figuur 9. Variatie in verwantschap van secundaire gezinnen in grote gemeenten, Nederland 1971

moment van telling, en is er geen vergelijking met voorgaande jaren mogelijk. Voor een meer globale vergelijking tussen 1960 en 1971 kunnen we gebruik maken van tabel 36. Hierin hebben we reeds kunnen lezen, dat met name het inwonen van getrouwde kinderen bij de ouders afneemt, terwijl bij het inwonen van de ouders bij kinderen nauwelijks verandering te constateren is. Wellicht is hier ook sprake van verschuiving van de ene vorm in de andere, waarbij fiscale en juridische motieven van belang zijn. Vragen aangaande motivaties moeten op grond van deze statistische gegevens open blijven. In elk geval is de waar te nemen ontwikkeling in overeenstemming met onze verwachting van voortgaande gezinsindividualisering. Wat echter dan te denken van de provincies Noord-Brabant en Limburg? Deze blijken lijnrecht in te gaan tegen de geschetste ontwikkeling.

Bij het zoeken van een verklaring voor de omgekeerde gang van zaken in Noord-Brabant en Limburg hebben we ons allereerst gericht op de huwelijkssluitingen in deze provincies tussen 1960 en 1971 in relatie tot het generaliseerde bouwprogramma in deze jaren. Hierbij bleek dat het aantal huwelijken per 1 000 inwoners in deze periode in Brabant en Limburg constant boven het Nederlandse gemiddelde heeft gelegen¹⁹. Echter ook de netto-vermeerdering van de woningvoorraad was in Noord-Brabant en Limburg in deze periode aanzienlijk hoger²⁰. Opvallend was, dat in de twee zuidelijke provincies erg veel huwelijken werden gesloten in de maanden november en december. Waarschijnlijk kan men deze ten dele rekenen tot de categorie «zgn. belastinghuwelijken», een gebruik onder Rooms-Katholieken, om reeds «voor de wet» te trouwen, terwijl men het kerkelijke huwelijk, voor katholieken het enig geldige huwelijk, nog kortere of langere tijd uitstelde. Men kon dan toch reeds profiteren van de belastingvoordelen van het burgerlijke

Tabel 39. Aantal inwonende gezinnen per provincie (exclusief alleenstaanden en niet-gezinshuishouders)

Provincie	1) Zelfstandig huishouders zoekt woning		2) Zelfstandig huishouders zoekt geen woning		3) Inwonend als secundair gezin		4) Totaal inwon. gezinnen	5) Totaal aantal gezinnen	Kolom 1 per 1000 van kol. 5	Kolom 2 per 1000 van kol. 5	Kolom 3 per 1000 van kol. 5	Kolom 4 per 1000 van kol. 5
	abs.	%	abs.	%	abs.	%						
Groningen	123	5,1	575	24,0	1 702	70,9	2 400	133 671	1	4	13	18
Friesland	107	5,7	367	19,7	1 387	74,5	1 861	129 816	1	3	11	15
Drenthe	326	7,7	1 424	33,7	2 480	58,6	4 230	94 536	3	15	26	44
Overijssel	795	7,1	2 831	25,5	7 494	67,4	11 120	227 187	4	13	33	49
Gelderland	3 338	14,9	6 980	31,1	12 125	54,0	22 443	369 713	9	19	33	61
Utrecht	2 007	24,0	2 809	33,7	3 529	42,3	8 345	194 712*	10	14	18	43
Noord-Holland	7 030	31,6	7 387	33,2	7 830	35,2	22 247	568 538	12	13	14	39
Zuid-Holland	7 691	26,2	11 267	38,4	10 355	35,3	29 313	766 703	10	15	14	38
Zeeland	13	0,9	321	22,2	1 110	76,9	1 444	80 890	-	4	14	18
Noord-Brabant	3 344	18,4	4 060	22,3	10 807	59,3	18 211	429 955	8	9	25	42
Limburg	1 487	11,1	4 059	30,4	7 806	58,5	13 352	244 320	6	17	32	55
Nederland (excl. Zijp.)	26 261	19,5	42 080	31,2	66 625	49,4	134 966	3 240 041	8	13	21	42

3.6. Kenmerken van gezinnen in enkelvoudige en samengestelde huishoudens

huwelijk en had een grotere kans op een woningtoewijzing. Het is mogelijk, dat het moment van telling (28 februari), zo snel na de «huwelijks-rush» van november en december, van invloed is geweest op de registratie van een deel van deze pas gesloten huwelijken, nl. die echtparen die tijdelijk bij de ouders inwoonden.

Een andere veronderstelling was, dat ondanks de snel toenemende woningvoorraad de woningnood in Noord-Brabant en Limburg relatief groot zou zijn. In tabel 39 krijgen we een indicatie van de woningnood in 1971 op grond van het aantal inwonende zelfstandige huishouders die woningzoekend zijn. Helaas is bij de secundaire gezinnen niet gevraagd of zij een woning zochten. We weten daarom niet of in deze categorie ook sprake is van woningnood. Het lijkt ons echter aanvaardbaar om te veronderstellen, dat in gebieden met een relatief hoge woningnood onder de zelfstandig inwonende huishouders ook een relatief groot aantal secundaire gezinnen vanwege woningnood inwoont. Vermoedelijk is dit in Noord-Brabant en Limburg het geval. Qua samenlevingspatroon zijn deze provincies vergelijkbaar met Drenthe, Overijssel en Gelderland. De woningnood is in het zuiden vergeleken met deze provincies aan de hoge kant, zij het niet exceptioneel (zie tabel 39).

Wanneer onze veronderstelling juist is, dan zal ook het percentage echtparen zonder kinderen inwonend als secundair gezin met name in de samengestelde meergezinshuishouders dat wil zeggen jonge echtparen inwonend bij hun ouders, in de provincies Noord-Brabant en Limburg hoger moeten zijn dan in de rest van het land. Uit de cijfers, van tabel 40 blijkt dat dit inderdaad het geval is.

Tabel 40. Percentage echtparen zonder kinderen in het totaal van de secundaire gezinnen in samengestelde meergezinshuishouders per provincie, 1971

Provincie	Totaal sec. gezin.	Totaal E	%
Groningen	1 121	452	40,3
Friesland	920	380	41,3
Drenthe	1 998	783	39,2
Overijssel	6 001	2 411	40,2
Gelderland	9 517	4 108	43,2
Utrecht	2 526	972	38,5
Noord-Holland	4 579	1 828	39,9
Zuid-Holland	5 961	2 260	37,9
Zeeland	620	275	44,4
Noord-Brabant	8 352	4 078	48,8
Limburg	6 178	2 806	45,4
Nederland (excl. Zijp.)	47 773	20 353	42,6

Met het bovenstaande menen wij te hebben aangetoond, dat de afwijking van de provincies Noord-Brabant en Limburg in het patroon van voortgaande gezinsindividualisering verklaard moet worden uit factoren van tijdelijk en deels toevallig karakter. We kunnen derhalve onze verwachting, dat dit proces zich in de toekomst ook in de zuidelijke provincies en misschien wel des te sterker zal voortzetten, volledig handhaven.

Vervolgens zullen we nagaan of er kenmerkende verschillen zijn op te merken tussen gezinnen in enkelvoudige en gezinnen in samengestelde huishoudens. De verzelfstandiging in het wonen van gezinnen wordt steeds gezien als een maatstaf voor gezinsindividualisatie. Het is echter niet mogelijk de familie-relatie erbij te betrekken, wanneer onderzocht wordt, of er tussen «meer» en «minder» geindividualiseerde gezinnen verschillen bestaan ten aanzien van bepaalde kenmerken.

De gezinnen zijn ten behoeve van de onderlinge vergelijking ingedeeld in vijf categorieën, naar afnemende mate van gezinsindividualisatie. De cijfers

met betrekking tot deze vergelijking zijn vanwege hun veelheid allen opgenomen in de bijlagen.

Omdat de geïndividualiseerde gezinnen ruim 90% van alle gezinnen uitmaken, zullen zij meestal het uitgangspunt van de vergelijking vormen.

	Aantal	%
1. Gezinnen zonder anderen in enkelvoudige eengezinshuishoudens, dus gezinnen, die een zelfstandig huishouden vormen. Ze zullen in het vervolg worden aangeduid als «geïndividualiseerde gezinnen», in tegenstelling tot de overige vier categorieën, die tezamen de «minder geïndividualiseerde gezinnen» vormen.	2 939 142	90,6
2. Gezinnen met anderen in enkelvoudige eengezinshuishoudens; dit zijn de gezinnen, die een of meer andere personen in hun huishouden hebben opgenomen; in het vervolg te noemen: «gezinnen met anderen».	191 276	5,9
3. Secundaire gezinnen in samengestelde eengezinshuishoudens. Dit zijn gezinnen die met een «niet-gezin» samen een huishouden vormen, waarbij het niet-gezin geregistreerd is als hoofd van het huishouden. Een niet-gezin kan zijn een man of een vrouw, eventueel met een of meer andere personen. Deze categorie zal verder worden aangeduid als «secundaire gezinnen bij niet-gezinnen».	19 169	0,6
4. Primaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens. Een meer-gezinshuishouden omvat tenminste twee gezinnen. Het hoofd van het primaire gezin is tevens hoofd van het huishouden.	46 798	1,4
5. Secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens. Het hoofd van het secundaire gezin is niet tevens het hoofd van het huishouden.	47 773	1,5

De kenmerken, waarnaar de vijf categorieën vergeleken zullen worden, zijn in de volgende groepen te onderscheiden:

- leeftijd en burgerlijke staat
- regionale spreiding en kerkelijke gezindte
- sociale groep en inkomen
- ontwikkelingsfase van het gezin.

De meeste kenmerken hebben betrekking op het hoofd van het gezin. Alleen de ontwikkelingsfase van het gezin is een kenmerk, dat op het gezin als eenheid betrekking heeft.

3.6.1. Leeftijd en burgerlijke staat

In Bijlage 1 is te zien, dat de geïndividualiseerde gezinnen vrij gelijkmatig verdeeld zijn over de leeftijdsklassen van 25 tot 64 jaar. De gezinnen met anderen zijn duidelijk wat meer geconcentreerd, en wel rond de middelbare leeftijd (45-64 jaar). Dit zal geen verwondering wekken, aangezien - voor zover het volledige gezinnen betreft, en dat zijn verreweg de meeste (vgl. Bijlage 2) - de «andere persoon», die in het huishouden is opgenomen, in veel gevallen een verweduwd of gescheiden ouder van één van beide echtgenoten is, of een gehuwde, verweduwd of gescheiden zoon of dochter, die weer bij zijn of haar ouders is gaan wonen. In beide gevallen zullen de echtgenoten zelf niet meer tot de jongste behoren.

De primaire en secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens vormen wat leeftijd betreft een complementair beeld: onder de primaire gezinnen is vooral de middelbare leeftijd relatief sterk vertegenwoordigd, terwijl de secundaire gezinnen voornamelijk uit vrij jonge mensen bestaan. Zoals uit het vorige hoofdstuk blijkt, gaat het in deze gevallen vaak om ouders (primair gezin), bij wie een (getrouwd) kind met zijn of haar gezin inwoont (secundair gezin).

In de hogere leeftijdsklassen komen de secundaire gezinnen in meer-ge-

zinshuishoudens relatief weinig voor: men gaat kennelijk, naarmate het gezin ouder wordt en zich uitbreidt, steeds meer zelfstandig wonen. Anderzijds is het natuurlijk zo, dat ook het primaire gezin in de loop der tijd ouder wordt en dat de kans, dat één van beide echtgenoten is komen te overlijden, toeneemt. Is dit het geval, dan wordt het secundaire gezin voortaan geregistreerd als secundair gezin bij niet-gezin. Deze categorie is dan ook duidelijk meer gespreid over de verschillende leeftijdsklassen dan de categorie secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens.

Opvallend hoog is wel weer het percentage secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens, dat in de hoogste leeftijdscategorie valt: bijna 11% van de hoofden van deze gezinnen is 75 jaar of ouder. Men kan daarbij denken aan bejaarde echtparen, die bij hun kinderen ingetrokken zijn, maar het omgekeerde is ook mogelijk, bij voorbeeld in het agrarische drie-generatie-huishouden. In Oost- en Zuid-Nederland is het nl. onder boeren de gewoonte (geweest), dat een van de zoons bij de ouders introuwt en langzamerhand het bedrijf overneemt. Hij wordt echter pas als hoofd van het huishouden (en zijn gezin als primair gezin) geregistreerd, wanneer het bedrijf officieel aan hem is overgedragen. Pas als dat eenmaal gebeurd is, wordt de oudste generatie voortaan als secundair gezin in een meer-gezinshuishouden geregistreerd. De leeftijdsverdeling van de hoofden van de secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens wekt de indruk dat de officiële overdracht in een aantal gevallen wordt uitgesteld tot de ouders al hoog bejaard zijn.

Bijlage 2 geeft de verdeling van de verschillende categorieën gezinnen naar burgerlijke staat van het gezinshoofd. Het zal - gezien de wijze waarop het begrip gezin gedefinieerd is - niemand verbazen dat binnen elk van de vijf categorieën de overgrote meerderheid van de gezinshoofden gehuwd is. Interessanter is de verdeling van de gezinshoofden die ongehuwd, gescheiden (eventueel van tafel en bed) of verweduwd zijn. Hoewel absoluut gezien de meeste één-oudergezinnen een zelfstandig huishouden vormen, blijken ze relatief gezien sterker vertegenwoordigd te zijn onder de minder geïndividualiseerde gezinnen, m.n. onder de categorie secundaire gezinnen bij niet-gezinnen.

Het is overigens de vraag, in hoeverre in deze gevallen werkelijk gesproken kan worden van minder geïndividualiseerde gezinnen; zo zal een weduwe, die met haar kinderen bij haar vriend is ingetrokken, ertoe gerekend worden, hoewel nauwelijks te verdedigen is, dat een dergelijk gezin minder geïndividualiseerd is dan een gezin, bestaande uit een echtpaar met kinderen. In Bijlage 3 wordt wat dieper ingegaan op de gehuwden in de verschillende categorieën: voor alle echtparen is nagegaan, of beide partners al dan niet voor de eerste maal gehuwd zijn.

In alle categorieën blijkt de situatie, waarin beide partners voor de eerste maal gehuwd zijn, het meest voor te komen; het percentage ligt steeds boven de 90%. In de categorie secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens is zelfs voor 97% van de echtparen het huidige huwelijk voor beide partners het eerste huwelijk. Dit is in overeenstemming met het feit, dat vele gezinshoofden in deze categorie nog vrij jong zijn (vgl. Bijlage 1). De verschillen tussen de overige categorieën zijn te klein om er conclusies aan te verbinden.

3.6.2. Regionale spreiding en kerkelijke gezindte

Eerder in dit rapport is ingegaan op de regionale spreiding van de minder geïndividualiseerde gezins- en huishoudensvormen. Daarbij bleek met name dat vooral in de provincies Drenthe, Overijssel, Gelderland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg vaker dan gemiddeld sprake is van verwantschap tussen de secundaire gezinnen en het hoofd van de behorende primaire eenheid en eveneens tussen de «andere personen» en het hoofd van het huishouden, waartoe ze behoren.

In Bijlage 4 is de verdeling van de meer en minder geïndividualiseerde gezinnen naar provincie opgenomen. Daaruit blijkt, dat met name de gezinnen met anderen en de primaire en secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens in de provincies Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg

naar verhouding wat meer voorkomen, dan in de meeste overige provincies. Uit Bijlage 5 blijkt bovendien, hoezeer met name de primaire en secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens een «plattelandsverschijsel» vormen.

In het algemeen kan dus geconcludeerd worden, dat de minst geïndividualiseerde gezinnen relatief het meest voorkomen op het platteland in Oost- en Zuid-Nederland. Dit in tegenstelling tot de geïndividualiseerde gezinnen, die het meest voorkomen op de plaatsen, waar de meeste mensen te vinden zijn, dus in Noord- en Zuid-Holland en in de grote steden.

Een uitzondering op deze regel vormen de secundaire gezinnen bij niet-gezinnen: ze lijken wat regionale spreiding betreft veel op de geïndividualiseerde gezinnen. Bovendien bestaat er, zoals in een van de vorige hoofdstukken vermeld is, tussen het hoofd van het huishouden en het hoofd van het secundaire gezin veel minder vaak een verwantschapsrelatie dan in de meer-gezinshuishoudens het geval is. Dit roept opnieuw de vraag op, of er met betrekking tot deze categorie gezinnen wel gesproken kan worden van minder geïndividualiseerde gezinnen en of ze niet veel eerder deel uitmaken van huishoudens, die feitelijk zeer veel overeenkomst vertonen met de geïndividualiseerde gezinnen. Helaas kunnen de Volkstellingsgegevens hierop geen antwoord geven.

De verdeling naar kerkelijke gezindte sluit helemaal aan bij de gegevens over de regionale spreiding. Zoals uit Bijlage 6 blijkt, vertoont ook ten aanzien van dit aspect de procentuele verdeling van de secundaire gezinnen bij niet-gezinnen veel overeenkomst met die van de geïndividualiseerde gezinnen, met name wat het percentage Rooms-Katholieken en wat het percentage buitenkerkelijken betreft. Vooral onder de gezinnen-met-anderen en onder de primaire en secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens zijn de Rooms-Katholieken veel sterker en de buitenkerkelijken veel minder sterk vertegenwoordigd dan onder de geïndividualiseerde gezinnen. Dit is niet verwonderlijk, gezien de eerder geconstateerde relatieve concentratie van deze gezinnen in Oost- en Zuid-Nederland.

Opvallend is, dat de Gereformeerden naar verhouding nogal sterk ondervertegenwoordigd zijn onder de minder geïndividualiseerde gezinnen. Een verklaring hiervoor ligt niet direct voor de hand.

3.6.3. Sociale groep en inkomen

Als indicatoren van de sociale groep waartoe iemand behoort, wordt vaak uitgegaan van de combinatie: beroep en inkomen. In Bijlage 7 is de verdeling van de gezinnen naar sociale groep op grond van beroep en inkomen opgenomen. Overzichtelijker – maar ook grover – is de verdeling op grond van beroepsgroep alleen in Bijlage 8.

Het grootste deel van de hoofden van de geïndividualiseerde gezinnen blijkt als arbeider (32%) of als employé (30%) werkzaam te zijn.

Bijna 16% is gepensioneerd. Het percentage employé's ligt in alle andere categorieën lager. Bovendien blijkt uit Bijlage 7, dat binnen deze beroepsgroep het gedeelte, dat uit hogere employé's bestaat, in alle categorieën maar met name onder de secundaire gezinnen (bij niet-gezinnen en in meer-gezinshuishoudens) lager ligt dan in de categorie geïndividualiseerde gezinnen.

Een soortgelijk verschil kan geconstateerd worden met betrekking tot de arbeiders: uit Bijlage 7 blijkt, dat onder de minder geïndividualiseerde gezinnen het inkomen van degenen, die als arbeider (buiten de landbouw) werkzaam zijn, gemiddeld lager ligt dan onder de geïndividualiseerde gezinnen.

De gezinnen-met-anderen verschillen wat de verdeling naar beroepsgroep betreft, nog het minst van de geïndividualiseerde gezinnen. Alleen de zelfstandigen in de landbouw komen relatief wat meer en de employé's relatief wat minder voor onder de gezinnen-met-anderen. In dit opzicht lijken ze op de primaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens. Ook daar treffen we in vgl. met de geïndividualiseerde gezinnen weinig employés en relatief veel zelfstandigen in de landbouw aan. Dit is overigens in overeenstemming met de regionale concentratie van de minder geïndividualiseerde gezinnen. Ver-

der komt onder de primaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens een relatief hoog percentage gepensioneerden voor. Ook dit komt overeen met het beeld, dat we al van deze gezinnen hadden (nl. op grond van de leeftijdsverdeling, zie Bijlage 1).

Dit laatste geldt ook voor de secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens. Wat de secundaire gezinnen bij niet-gezinnen betreft: deze lijken ten aanzien van het beroep van het gezinshoofd nu eens niet uitgesproken veel op de geïndividualiseerde gezinnen. Het percentage employé's is veel kleiner, terwijl het percentage arbeiders (buiten de landbouw) wat groter is. Verder liggen, zoals opgemerkt, ook de lonen van deze arbeiders gemiddeld lager dan onder de geïndividualiseerde gezinnen het geval is (vgl. Bijlage 7).

Opvallend is het hoge percentage gezinshoofden in de categorie secundaire gezinnen bij niet-gezinnen, van wie het beroep onbekend is (18%). Het is niet helemaal duidelijk, hoe dit verklaard moet worden. Het is mogelijk, dat in een aantal gevallen de hoofden van deze secundaire gezinnen als huisvrouw fungeren, terwijl het hoofd van de primaire eenheid het inkomen verdient. Dit zou betekenen, dat de betrokken primaire en secundaire eenheid tezamen als een geïndividualiseerd gezin functioneren. Op grond van de Volkstellingsgegevens is dit echter niet na te gaan.

Samenvattend kan gesteld worden, dat de hoofden van de minder geïndividualiseerde gezinnen meer voorkomen in lager geëvalueerde beroepen dan de hoofden van de geïndividualiseerde gezinnen.

De verdeling van de verschillende categorieën naar bron van inkomen bevestigt de verdeling naar beroep (zie Bijlage 9): de geïndividualiseerde gezinnen en de gezinnen-met-anderen ontvangen voor resp. 76% en 72% inkomen uit arbeid. Bij de overige categorieën ligt dit percentage 10–15% lager, terwijl met name onder de primaire maar ook onder de secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens het percentage, dat inkomens uit pensioenen en dergelijke geniet, vrij hoog is, resp. 25% en 21%. Onder de secundaire gezinnen bij niet-gezinnen valt op, dat in vgl. met de overige categorieën een relatief hoog percentage gezinnen onderhouden wordt door ouders/verzorgers of (voormalige) echtgenoot.

Ten slotte enkele opmerkingen over het opleidingsniveau van de gezinshoofden (zie Bijlage 10).

Het opleidingsniveau van de hoofden van de geïndividualiseerde gezinnen ligt over het geheel wat hoger dan dat van de overige gezinshoofden: zij hebben naar verhouding het kleinste percentage met max. 6 jaar lager onderwijs, nl. 32%, en de hoogste percentages met een middelbare of hogere opleiding. Dit stemt overeen met de eerder geformuleerde conclusie, dat de minder geïndividualiseerde gezinnen vooral in de lager geëvalueerde beroepsgroepen te vinden zijn.

Vooral onder de hoofden van de primaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens ligt het percentage met niet meer dan lagere school erg hoog (52%). Dit zal waarschijnlijk samenhangen met de leeftijd van deze gezinshoofden (70% is ouder dan 45 jaar) en met de beroepsgroep, waarin een groot deel van hen – voor zover niet gepensioneerd – werkzaam is (vnl. arbeiders en zelfstandigen in de landbouw).

3.6.4. Ontwikkelingsfase van het gezin

De laatste karakteristiek, waarnaar de meer en minder geïndividualiseerde gezinnen vergeleken worden, is de ontwikkelingsfase van het gezin. Een uitgebreide indeling is te vinden in Bijlage 11b, de grote lijnen geeft Bijlage 11a.

Bijna 70% van de geïndividualiseerde gezinnen bestaat uit een echtpaar of een alleenstaande ouder met thuiswonende kinderen beneden de 30 jaar. Vrijwel alle overige gezinnen in deze categorie bestaan uit echtparen, die nog geen kinderen of geen kinderen (meer) thuis hebben (resp. 9% en 19%). Nog geen 3% omvat een echtpaar of een alleenstaande ouder met een of meer thuiswonende kinderen boven de 30 jaar. Uit hier niet opgenomen Volkstellingsgegevens blijkt, dat het in 70% van deze gevallen gaat om gezinnen met één thuiswonend kind. Daarbij zou men kunnen denken aan een

zoon, die nooit getrouwd is en altijd thuis is blijven wonen, aan een dochter, die haar bejaarde vader of moeder is blijven verzorgen, of aan een geestelijk of lichamelijk gehandicapte zoon of dochter.

Bij de gezinnen-met-anderen blijken deze percentages ongeveer hetzelfde te liggen. Weliswaar is het percentage jonge kinderloze gezinnen in de categorie iets kleiner en zijn er relatief wat meer oudere kinderloze echtparen – hetgeen overeenkomt met de iets hogere gemiddelde leeftijd van het gezinshoofd (vgl. Bijlage 1), maar de verschillen zijn niet groot.

De secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens vallen op door het relatief hoge percentage jonge echtparen zonder kinderen (27%) en het – in vgl. met de geïndividualiseerde gezinnen – lage percentage gezinnen met thuiswonende kinderen onder de 30 jaar (52%). Bovendien zijn de betrokken kinderen, volgens Bijlage 6, voor een zeer groot gedeelte nog geen 5 jaar oud. Dit bevestigt de n.a.v. Bijlage 1 gemaakte opmerking, dat het vooral jonge gezinnen zijn, die als secundair gezin in een meer-gezinshuishouden zijn opgenomen.

Onder de primaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens is vooral het percentage oudere kinderloze gezinnen vrij hoog (31%). In bijna al deze gevallen gaat het om gezinnen waarvan de kinderen de deur uit zijn (zie Bijlage 11b). Dat dit percentage vrij hoog is, ligt in de lijn der verwachting, gezien het feit, dat deze echtparen een (jong) gezin in hun huishouden hebben opgenomen.

Meer verbazingwekkend is het feit, dat zo'n hoog percentage van deze gezinnen ook zelf nog kinderen beneden de 30 jaar thuis heeft (61%), al blijkt uit Bijlage 11b, dat deze kinderen meestal niet meer tot de allerjongsten behoren. De secundaire gezinnen bij niet-gezinnen lijken, wat het percentage gezinnen met thuiswonende kinderen betreft, op de geïndividualiseerde gezinnen, maar de betrokken kinderen zijn jonger (vgl. Bijlage 11b). Ook is het percentage jonge kinderloze echtparen veel hoger en het percentage oudere echtparen zonder thuiswonende kinderen veel lager dan in de categorie geïndividualiseerde gezinnen.

De secundaire gezinnen bij niet-gezinnen nemen dus, wat de ontwikkelingsfase van het gezin betreft, een tussenpositie in tussen de geïndividualiseerde gezinnen en de secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens (vgl. de opmerkingen n.a.v. Bijlage 1).

Eén opvallend detail is nog vermeldenswaard, nl. dat onder de minder-geïndividualiseerde gezinnen (primaire en secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens, maar vooral onder de secundaire gezinnen bij niet-gezinnen) het percentage gezinnen met een thuiswonend kind boven de 30 jaar veel hoger ligt dan onder de geïndividualiseerde gezinnen. Dit lijkt erop te wijzen, dat gezinnen, die geneigd zijn het huishouden met anderen te delen, ook de neiging hebben hun eigen kinderen «vast te houden».

Ten slotte is in Bijlage 12 de verdeling van de meer en minder geïndividualiseerde gezinnen naar aantal thuiswonende kinderen beneden de 30 jaar opgenomen. Daaruit blijkt in eerste instantie dat het «grote» gezin, dus met vijf of meer kinderen, wel bijna verdwenen is.

Het aan de hand van Bijlage 11a en b geschetste beeld van: vooral jonge gezinnen in de twee categorieën secundaire gezinnen en oudere gezinnen in de overige categorieën, wordt door de gegevens van Bijlage 12 in grote lijnen bevestigd, gezien de verdeling van de percentages gezinnen met geen of één kind en van de percentages met twee of meer kinderen over de verschillende categorieën.

Samenvattend kan het volgende geconcludeerd worden. De geïndividualiseerde gezinnen zijn in vergelijking met de overige categorieën het meest gespreid wat de leeftijd van het gezinshoofd en de ontwikkelingsfase van het gezin betreft. Verder zijn de hoofden van de geïndividualiseerde gezinnen in het algemeen hoger opgeleid en vallen ze naar verhouding vaker in hoger geïndividualiseerde (en betaalde) beroepsgroepen dan de overige gezinshoofden.

Het meest in tegenstelling daarmee zijn de primaire en secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens. De hoofden van deze gezinnen zijn over het geheel genomen (veel) lager opgeleid en vallen in lager geïndividualiseerde beroepsgroepen dan de hoofden van de geïndividualiseerde gezinnen. De secundaire gezinnen zijn voornamelijk jonge gezinnen, terwijl onder de primaire gezinnen in het algemeen wat oudere gezinnen te vinden zijn. Een groot deel van de hoofden van de primaire gezinnen is dan ook gepensioneerd.

De meer-gezinshuishoudens komen relatief het meest voor op het platteland in Oost- en Zuid-Nederland. Onder hen zijn de Rooms-Katholieken sterker en de buitenkerkelijken minder sterk vertegenwoordigd dan onder de geïndividualiseerde gezinnen.

De gezinnen-met-anderen vallen wat veel kenmerken betreft zo'n beetje tussen de geïndividualiseerde gezinnen en de meer-gezinshuishoudens in. Ook onder de gezinnen-met-anderen komen naar verhouding meer Rooms-Katholieken en minder buitenkerkelijken voor dan onder de geïndividualiseerde gezinnen. Ze zijn dan ook relatief meer in Oost- en Zuid-Nederland geconcentreerd dan de geïndividualiseerde gezinnen, maar niet zo sterk als de meer-gezinshuishoudens. De hoofden van de gezinnen-met-anderen zijn vooral te vinden in de middelbare leeftijdsgroep. Het opleidingsniveau van deze gezinshoofden ligt in het algemeen iets – niet veel – hoger dan van de hoofden van de primaire en secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens, maar lager dan dat van de hoofden van de geïndividualiseerde gezinnen. Hetzelfde geldt voor de beroepsclassificatie van deze gezinshoofden.

De secundaire gezinnen bij niet-gezinnen vormen de opvallendste categorie. Hoewel ingedeeld bij de minder geïndividualiseerde gezinnen, blijken zij wat regionale spreiding en kerkelijke gezindte betreft zeer veel overeenkomst te vertonen met de geïndividualiseerde gezinnen. Aan de andere kant zijn de gezinnen in de categorie over het geheel genomen wat jonger dan de geïndividualiseerde gezinnen, terwijl er relatief gezien onder de secundaire gezinnen bij niet-gezinnen meer één-oudergezinnen te vinden zijn dan in één van de overige categorieën. Wat opleidingsniveau betreft lijken ze veel op de primaire en secundaire gezinnen in meer-gezinshuishoudens. Wat beroepsclassificatie betreft vallen ze tussen de geïndividualiseerde gezinnen en de meer-gezinshuishoudens in. Mogelijk is er t.a.v. dit laatste kenmerk enige vertekening in het spel door het hoge percentage gezinshoofden, waarvan het beroep onbekend is.

Noten

- 1 Kooy, G. A., Het modern Westers gezin, Hilversum 1970.
- 2 Beuckens-Vries, M. Interimrapport Censusedata monografieën Verschijningsvormen van het gezin Amsterdam 1976.
- 3 Bronkhorst, M. W. A. Ettema en H. Smit, Familie- en gezinshuishoudingen: hun ontwikkeling in een Spaans berggebied tussen 1950 en 1970. Soc. Gids juli/aug 1976.
- 4 König, R., Die Familie der Gegenwart, 1974.
- 5 Le Play, F., Les ouvriers européens, 1955.
- 6 Idem L'organisation de la famille 1875.
- 7 Beide werken geciteerd in J. M. Mogoy: The contribution of Frédéric Le Play to family research. Journal of marriage and family living nov. 1955.
- 8 Van Doorn-Janssen, M. J., Project Gezin en Familie. Mededelingen Soc. Inst. der RU Utrecht 2 delen nr. 81A en 81B, 1971 en 1972.

- 9 Beuckens-Vries, M., zie (1).
- 10 De Jong-Gierveld, J., De ongehuwden. Alphen a/d Rijn 1969.
- 11 Pfeil, E., Die Groszstadtfamilie. In: Familiensoziologie ed. D. Claessens en P. Milthoff 1973.
- 12 Idem, Die 23-jährigen. 1e Stufe einer Generationsuntersuchung 1968 geciteerd in D. Claessens ca. 1973.
- 13 In 6685 samengestelde huishoudens zijn 7853 andere personen opgenomen. Hierover zijn geen verdere gegevens voorhanden, derhalve worden zij verder buiten beschouwing gelaten.
- 14 Beuckens-Vries, M., Interimrapport Censusedata monografieën, Verschijningsvormen van het gezin, 1976.
- 15 CBS, 14e Algemene Volkstelling 1971. Uitkomsten voor Nederland.

- 16 CBS, Toepassing der kinderwetten, 1971.
- 17 Volkskrant 9-12-77 n.a.v. dissertatie A. M. Weterings. Het pleeggezin als opvoedingssituatie. Utrecht, 1977.
- 18 CBS, Generatiestertafels voor Nederland, 1975.
- 19 CBS, De toekomstige Nederlandse Bevolkingsontwikkeling na 1972, 1973.
- 20 Als onderdeel van het zgn. «IWA verslag» van de Interdepartementale Werkgroep Alleenstaanden, 1977.
- 21 Kooy, G. A., De oude samenwoning op het nieuwe platteland, 1959.
- 22 CBS, Maandstatistiek van de bevolking en de Volksgezondheid. Jaren 1960 t/m 1971.
- 23 Jaarverslagen Centrale Directie Volkshuisvesting. Jaren 1961–1970.

4. De woonsituatie van gezinnen en alleenstaanden

4.1. Inleiding

Hieraan voorafgaand is een vergelijking gemaakt tussen meer en minder geïndividualiseerde gezinnen en tussen gezinnen, alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens ten aanzien van een aantal kenmerken. Daarbij is de woonsituatie nog niet (expliciet) aan de orde geweest. Met woonsituatie wordt hier bedoeld of het gezin, resp. huishouden, al dan niet inwonend is, en indien inwonend, of het al dan niet een woning zoekt. De verdeling in «meer en minder geïndividualiseerde gezinnen» loopt grofweg parallel met de verdeling in «niet of wel inwonend». Immers, de categorie «minder geïndividualiseerde gezinnen» – slechts 9,4% van alle gezinnen – wordt gevormd door gezinnen, die óf zelf inwonen óf inwoning verlenen, met als criterium, dat de bij elkaar wonende eenheden een gemeenschappelijk huishouden vormen. De veel grotere categorie «meer geïndividualiseerde gezinnen» bestaat voor eveneens slechts 9% uit gezinnen die inwonen of inwoning verlenen, maar die overigens wel ieder voor zich een zelfstandig huishouden vormen.

Een vergelijking van meer en minder geïndividualiseerde gezinnen naar woonsituatie lijkt dus niet zo interessant. Daar komt bij, dat de Volkstelling van 1971 alleen voor de inwonende gezinnen, die een zelfstandig huishouden vormen, heeft nagegaan of ze al dan niet woningzoekend zijn. Dit betekent dat in elk geval voor de categorie minder geïndividualiseerde gezinnen niet nagegaan kan worden of de inwoning plaats heeft wegens de woningnood of om andere redenen*. Het lijkt interessant om een vergelijking naar woonsituatie te maken tussen de categorieën gezinnen (onderverdeeld naar volledige en onvolledige), alleenstaanden en niet-gezinshuishoudens, waarbij we ons om bovengenoemde reden beperken tot de zelfstandig inwonende huishoudens. Tabel 41 geeft de verdeling van deze categorieën naar woonsituatie (al dan niet inwonend) terwijl de inwonenden nog zijn uitgesplitst naar al dan niet woningzoekend.

Tabel 41. Woonsituatie en behoefte aan eigen woonruimte naar vorm van het huishouden

Huishouden	Totaal		Inwonend			
	abs.	%	zoekt wel abs.	%	zoekt niet abs.	%
Volledig gezin	3 024 972	100	24 934	1,2	38 611	0,8
Eén-oudergezin	219 186	100	1 327	0,6	3 472	1,6
Niet-gezinshuishouden	102 918	100	402	0,4	1 566	1,5
Alleenstaanden	698 489	100	33 981	4,9	133 492	19,1

Uit deze tabel blijkt dat onder de onvolledige gezinnen en de niet-gezinshuishoudens – relatief klein in aantal – het aantal inwonenden zowel relatief (2%!) als in absolute cijfers wel uitermate miniem is.

Bij de volledige gezinnen is het percentage inwonenden weliswaar eveneens slechts 2%, maar daarbij gaat het dan nog altijd om ruim 63 500 gezin-

* Men is er klaarblijkelijk van uitgegaan dat een gezin, dat bij een andere eenheid (gezin, alleenstaande of niet-gezinshuishouden) inwoont en daarmee bovendien een gemeenschappelijk huishouden vormt, niet zoekt naar andere woonruimte.

nen. De alleenstaanden vormen op zichzelf al een belangrijke groep, terwijl daar het percentage inwonenden bijna 25 is en dat betekent rond 167 500 mensen! Behalve dat het percentage inwonenden de meer-persoonshuishoudens en onder de alleenstaanden zo zeer uiteenloopt, is ook het gedeelte daarvan, dat woningzoekend is, nogal verschillend. Daarboven blijkt uit tabel 2 dat het aantal inwonende alleenstaanden per 100 woningen in de periode van 1960-1971 niet is afgenomen, zelfs iets is toegenomen, terwijl ook het gedeelte daarvan dat inwoont wegens de woningnood ongeveer even groot gebleven is. In tegenstelling daarmee is, wat de inwonende huishoudens betreft - afgezien van de secundaire gezinnen - zowel het aantal per 1 000 woningen als het gedeelte daarvan, dat inwoont wegens de woningnood, met meer dan de helft afgenomen.

Tabel 42. Aantal inwonende huishoudens (def. '47) en alleenstaanden (def. '47) per 1000 woningen in Nederland, in 1960 en 1971

Jaar	Huishoudens				Alleenstaanden		
	Totaal	waarvan: vanwege woningnood	om andere redenen	secundaire gezinnen	Totaal	waarvan: vanwege woningnood	om andere redenen
1960	75	37	12	26	44	9	35
1971	37	7	12	18	46	9	37

Op grond van deze overwegingen zal in dit hoofdstuk een vergelijking gemaakt worden tussen de inwonende volledige gezinnen* enerzijds en de inwonende alleenstaanden anderzijds, waarbij het met name zal gaan om de vraag: in welke opzichten verschillen de woningzoekenden en de niet-woningzoekenden binnen deze categorieën van elkaar. Daartoe zullen de categorieën naar de volgende kenmerken vergeleken worden:

- leeftijd en burgerlijke staat (voor zover van toepassing);
- regionale spreiding;
- sociale groep en inkomen.

4.2. Leeftijd en burgerlijke staat

Tabel 43. Woonsituatie van inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar leeftijd van het gezinshoofd of van de alleenstaanden

Leeftijd	Inwonende volledige gezinnen				Inwonende alleenstaanden			
	zoekt abs.	%	zoekt niet abs.	%	zoekt abs.	%	zoekt niet abs.	%
< 25 jr.	10 928	43,8	7 492	19,4	13 139	38,7	52 868	39,6
24-34 jr.	10 109	40,5	13 434	34,8	10 463	30,8	31 134	23,3
35-44 jr.	1 966	7,9	6 060	15,7	3 629	10,7	12 654	9,5
45-64 jr.	1 407	5,6	6 384	16,5	4 663	13,7	16 715	12,5
≥ 65 jr.	524	2,1	5 241	13,6	2 087	6,1	20 121	15,1
Totaal	24 934	99,9	38 611	100	33 981	100	133 492	100

Zoals uit tabel 43 blijkt, zijn zowel de inwonende gezinnen als de inwonende alleenstaanden vooral te vinden in de jongere leeftijdsklassen. Dit geldt voor de gezinnen in sterkere mate dan voor de alleenstaanden. Ook de woningzoekenden onder de inwonende van beide categorieën zijn vooral in de jongere leeftijdsklassen geconcentreerd. Dit is echter bij de gezinnen veel meer het geval dan bij de alleenstaanden, hetgeen erop wijst, dat de inwo-

* In het vervolg van dit hoofdstuk zal gemakshalve vaak over «gezinnen» gesproken worden i.p.v. over «volledige gezinnen». Bedoeld worden wel steeds volledige gezinnen.

nende gezinnen die een eigen woning zoeken daarin in het algemeen sneller (nl. op jongere leeftijd) slagen dan de inwonende alleenstaanden die een eigen woning zoeken.

In Bijlage 13 zijn de inwonende alleenstaanden uitgesplitst naar burgerlijke staat*.

Het is de moeite waard deze tabel te vergelijken met tabel 12 uit het vorige hoofdstuk. Daaruit blijkt in de eerste plaats, dat onder de inwonende alleenstaanden de ongehuwden veel sterker vertegenwoordigd zijn dan onder de categorie alleenstaanden als geheel.

Uit Bijlage 13 blijkt verder, dat de ongehuwde inwonende alleenstaanden - evenals de getalsmatig veel kleinere groep gescheiden inwonende alleenstaanden - sterker geconcentreerd zijn onder de woningzoekenden dan onder de niet-woningzoekenden. Anderzijds zijn de verweduwen onder de inwonende alleenstaanden duidelijk ondervertegenwoordigd in vergelijking met het deel dat zij uitmaken van de categorie alleenstaand als geheel. Bovendien zijn de verweduwen, voor zover zij inwonend zijn, daarmee in grote mate tevreden, althans niet-woningzoekend.

Opmerkelijk is, dat van de gehuwde alleenstaanden, die inwonen bij anderen, relatief een klein aantal (1 705) op een totaal van 18 876 d.i. 9,4% naar een andere woning uitzielt. Het is moeilijk voor te stellen welke mensen achter deze cijfers schuilgaan. Men zou kunnen denken aan mensen die voor hun werk tijdelijk gescheiden van hun partner of gezin wonen.

Tabel 44 geeft de woonsituatie van de inwonende gezinnen en alleenstaanden naar urbanisatie-graad. Al eerder is geconstateerd, dat de alleenstaanden bij uitstek een «grote-stads-verschijnsel» vormen (zie tabel 14).

4.3. Regionale spreiding

Tabel 44. Inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden, naar woonsituatie en urbanisatie-graad

Urbanisatie-graad	Inwonende volledige gezinnen				Inwonende alleenstaanden			
	zoekt abs.	%	zoekt niet abs.	%	zoekt abs.	%	zoekt niet abs.	%
Plattelandsgemeenten	578	2,3	2 995	7,8	188	0,6	2 229	1,7
Verstedelijkt platteland	2 568	10,3	7 961	20,6	636	1,9	7 444	5,6
Erensengemeenten	2 884	11,6	4 198	10,9	2 651	7,8	9 342	7,0
Plattel. stadjes + kleine steden	799	3,2	1 748	4,5	880	2,6	6 873	5,1
Middelgrote steden	3 673	14,7	6 089	15,8	4 403	12,9	22 791	17,1
Grote steden	14 432	57,9	15 620	40,4	25 223	74,2	84 813	63,5
Totaal	24 934	100	38 611	100	33 981	100	133 492	100

Uit tabel 44 blijkt dat de inwonende gezinnen en alleenstaanden en onder deze beide categorieën vooral de woningzoekenden, nog veel sterker in de grote steden geconcentreerd zijn. Er kan bij een aantal van ruim 25 000 woningzoekenden met recht gesproken worden van woningnood onder de alleenstaanden in de grote steden, al mag een aantal van ruim 14 000 woningzoekende gezinnen ook niet over het hoofd gezien worden.

De verdeling van de inwonende naar provincie (zie Bijlage 14) stemt met de verdeling naar urbanisatie-graad overeen. Ruim 50% van de inwonende alleenstaanden is in Noord- en Zuid-Holland te vinden. Dit percentage ligt voor de woningzoekenden onder de inwonende alleenstaanden nog hoger (58%), doordat deze woningzoekenden vooral in Noord-Holland oververtegenwoordigd zijn.

* Voor de inwonende gezinnen is dit overbodig, aangezien de burgerlijke staat van het gezinshoofd per definitie gehuwd is.

Onder de inwonende gezinnen is hetzelfde verschijnsel te constateren. Ook onder hen zijn de woningzoekenden voor ruim 55% in West-Nederland (Noord- en Zuid-Holland) te vinden, hetgeen ook vooral het gevolg is van hun relatief hoge concentratie in Noord-Holland. Wat de gezinnen betreft valt verder op, dat het aantal inwonende woningzoekenden met name in Noord-Brabant en Gelderland vrij hoog ligt. Voor Utrecht geldt dat de alleenstaanden er relatief slecht gehuisvest zijn. Dit komt overeen met de verdeling van de categorieën gezinnen en alleenstaanden als geheel over de verschillende provincies (vgl. ook tabel 15).

4.4. Sociale groep en inkomen

De verdeling voor de inwonende gezinnen en alleenstaanden naar woonsituatie en naar sociale groep (op grond van beroep en inkomen) is opgenomen in Bijlage 15.

Tabel 45 geeft de verkorte indeling, waarbij de sociale groep alleen op de beroepsgroep gebaseerd is.

Tabel 45. Inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en sociale groep (verkorte indeling a.d.h.v. beroepsgroep)

Beroepsgroep	Inwonende volledige gezinnen				Inwonende alleenstaanden			
	zoekt abs.	%	zoekt niet abs.	%	zoekt abs.	%	zoekt niet abs.	%
Zelfst. wetenschapp. vrije beroepen	2	0,0	97	0,2	31	0,1	96	0,1
Overige zelfst. buiten landbouw	1 066	4,3	2 848	7,4	472	1,4	1 830	1,4
Zelfst. in landbouw	163	0,6	2 010	5,2	31	0,1	176	0,1
Employé's	7 893	31,7	8 495	22,0	16 459	48,4	33 265	25,0
Arbeiders buiten landb.	12 778	51,2	15 118	39,1	5 103	15,0	29 416	22,0
Landarbeiders	336	1,3	768	2,0	53	0,2	311	0,2
Onbekend	806	3,2	2 798	7,3	2 715	8,0	20 356	15,3
Tijdelijk niet-werkend	369	1,5	330	0,9	583	1,7	1 077	0,8
Zonder beroep (scholier, student)	1 052	4,3	841	2,2	6 063	17,8	25 669	19,2
Gepensioneerd	465	1,9	5 301	13,7	2 471	7,3	21 296	16,0
Totaal	24 934	100	38 611	100	33 981	100	133 492	100

Vergelijken we tabel 45 met tabel 16 uit het vorige hoofdstuk, dan blijken in de categorie inwonende gezinnen relatief meer arbeiders (buiten de landbouw) voor te komen dan in de categorie gezinnen als geheel. In nog sterkere mate zijn de arbeiders oververtegenwoordigd onder de woningzoekende inwonende gezinnen. Uit Bijlage 15 blijkt, dat het vooral om de lager betaalde arbeiders gaat. De employé's zijn als groep niet oververtegenwoordigd onder de inwonende gezinnen, wel onder de woningzoekende inwonende gezinnen. Ook hier blijkt het voornamelijk om de lagere employé's met een inkomen beneden f 12 000 (1971) te gaan.

Onder de inwonende alleenstaanden zijn naar verhouding zowel meer arbeiders (buiten de landbouw) als meer employé's te vinden dan in de categorie alleenstaanden als geheel. Onder de woningzoekende inwonende alleenstaanden zijn de employé's veruit het sterkst vertegenwoordigd én het sterkst oververtegenwoordigd. Uit Bijlage 15 blijkt, dat het hier niet alleen gaat om de lagere employé's met een inkomen beneden f 12 000, maar ook om de middelbare employé's met een inkomen van f 12 000–f 16 000 (1971). Vooral onder alleenstaanden in deze beroepsgroep is de woningnood dus vrij groot.

De arbeiders (buiten de landbouw) met een inkomen van f 8000–f 12 000 (1971) zijn weliswaar oververtegenwoordigd. Uit Bijlage 15 blijkt, dat het hier niet alleen gaat om de lagere employé's met een inkomen beneden f 12 000, maar ook om de middelbare employé's met een inkomen van

f 12 000–f 16 000 (1971). Vooral onder alleenstaanden in deze beroepsgroep is de woningnood dus vrij groot.

De arbeiders (buiten de landbouw) met een inkomen van f 8000–f 12 000 (1971) zijn weliswaar oververtegenwoordigd onder de inwonende alleenstaanden, maar niet onder de woningzoekende inwonende alleenstaanden. Wel sterk oververtegenwoordigd onder de inwonende alleenstaanden – zowel onder de woningzoekenden als onder de niet-woningzoekenden – zijn de scholieren en studenten, vergeleken met hun aandeel in de categorie alleenstaanden als geheel (vgl. tabel 16 uit het vorige hoofdstuk). Waarschijnlijk is dit stuk «woningnood van alleenstaanden» nog het meest bekend, gezien de aandacht, die veel dagbladen rond het begin van het studiejaar ten toon spreiden voor de «kamernood» onder studenten.

Opvallend tenslotte is het relatief lage percentage gepensioneerden onder de inwonende gezinnen en alleenstaanden en met name onder de woningzoekenden binnen deze beide categorieën. In feite constateren we hier hetzelfde verschijnsel als bij de verweduwdde alleenstaanden: beide groepen (verweduwdde en gepensioneerde alleenstaanden) zullen elkaar immers voor een groot deel overlappen. Ook ten aanzien van de gepensioneerden geldt, dat de meesten van hen vroeger tot de categorie gezinnen behoord zullen hebben en zullen nadat ze alleenstaanden geworden waren, in hun woning zijn blijven wonen.

Samenvattend kan gesteld worden, dat niet alleen het percentage inwonenden, maar ook het percentage woningzoekende inwonenden onder de alleenstaanden veel groter is dan onder de gezinnen. Ook het absolute aantal woningzoekende inwonende alleenstaanden ligt hoger dan het absolute aantal woningzoekende inwonende gezinnen.

Wat zijn nu de voornaamste verschillen tussen beide categorieën woningzoekenden?

Van de woningzoekende inwonende gezinnen is het gezinshoofd in meer dan 80% van de gevallen jonger dan 35 jaar. Het zijn vooral lager betaalde arbeiders (buiten de landbouw) (51%) en ook wel lagere employé's met een vrij klein inkomen. Ongeveer 60% van de woningzoekende inwonende gezinnen is te vinden in de grote steden.

De woningzoekende inwonende alleenstaanden zijn in ongeveer 80% van de gevallen jonger dan 45 jaar. Het zijn, wat burgerlijke staat betreft, vooral nooit-gehuwden (70%). Wat beroepsgroep betreft zijn het vooral lagere en middelbare employé's (48%) en verder scholieren/studenten en arbeiders (buiten de landbouw). Ongeveer 75% van de woningzoekende inwonende alleenstaanden is te vinden in de grote steden.

5. Samenvatting en conclusies

Wanneer we de vorige hoofdstukken in hun totaliteit bezien kan dat slechts leiden tot één allesomvattende conclusie: Het al sinds eind vorige eeuw op gang zijnde individualiseringsproces is nog steeds gaande. In deze tijd kan dit wellicht beter worden aangeduid met het concept «emancipatie van samenlevingsvormen». Dit vanwege het feit dat het niet meer zoals in vroeger jaren enkel gaat om het loslaten van oude samenlevingspatronen, het verzelfstandigen van het gezin en van het individu, maar ook om het vormen van nieuwe alternatieve leefverbanden. Van dit laatste is echter in de data van Volkstelling 1971 nog weinig terug te vinden; er is althans niets over de toe- of afname van niet-huwelijkse samenlevingen te zeggen, daar er geen eerder vergelijkingsmateriaal voorhanden is.

De ontwikkeling van samenstelling en vorm van de huishoudens in Nederland tot en met de Volkstelling 1960 is uitvoerig aan de orde gekomen in het Interimrapport van Beuckens-Vries: *Verschijningsvormen van het gezin*. Het onderhavige rapport behandelt slechts de verschuivingen die sinds 1960 zijn te constateren. Wat daarbij het meest treft is, dat deze verschuivingen binnen de totale categorie huishoudens zo gering zijn. Er is een absolute toename in het aantal huishoudens (def. 1960, excl. alleenstaanden) van 2 756 050 tot 3 299 623 in 1971, een toename van 19,7%. De toename van het aantal alleenstaanden (def. 1960) is veel sterker: 373 520 tot 681 000 – 82%. (Bij gebruik van de definities van 1947 voor huishouden en alleenstaande wordt de procentuele toename iets geringer).

Binnen de huishoudens (def. 1960, excl. alleenstaanden) is een significante groei te zien bij de categorie enkelvoudige huishoudens: *echtparen zonder kinderen met kinderen*. Dit illustreert duidelijk dat bij de Census 1971 het huwelijk kennelijk nog een aantrekkelijke status betekende. De echtparen zonder kinderen houden voor 9% jonge gezinnen in en voor 19,2% echtparen die geen kinderen (meer thuis) hebben. De sterkste toename wordt waarschijnlijk geleverd door de oudere echtparen, die door verlaging van de leeftijd waarop hun kinderen het huis verlaten, hetzij doordat zij op zichzelf gaan wonen, i.v.m. studie of beroep, hetzij door huwelijk, eerder in de «empty-nestfase» » geraken. Bij de samengestelde huishoudens is tevens groei te constateren vooral ten aanzien van de één-oudergezinnen primaire eenheden met mannelijk hoofd en secundaire gezinnen met vrouwelijk hoofd. Deze behoren niet noodzakelijkerwijs bij elkaar. Alle overige categorieën blijven gelijk of nemen af in aandeel (tabel 5).

De samengestelde huishoudens nemen als categorie in zijn geheel af, zowel in absolute cijfers als relatief.

De niet-gezinshuishoudens vormen een bijzondere categorie. In absolute getallen neemt deze groep wel toe, maar het aandeel binnen de huishoudens neemt af. Deze groep is zeer heterogeen van samenstelling, waardoor de interpretatie van deze cijfers wordt bemoeilijkt. Qua samenstelling bestaat deze groep voor 84,2% uit twee-persoonshuishoudens en resp. 11,6% en 2,8% telt drie en vier personen per huishouden. De rest maakt totaal derhalve slechts 1,4% uit, d.w.z. dat het gaat om ongeveer 1 400 huishoudens met vijf of meer personen.

In het algemeen mag men stellen dat het aantal samenlevingsverbanden op basis van verwantschap, of het nu gaat om samengestelde huishoudensvormen of gezinnen waar verwante – niet-gezinsleden – in zijn opgenomen, tendeert tot afname. In mindere mate is dit het geval in de traditioneel be-

kende gebieden van Oost en Zuid-Nederland, de provincies Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg.

Wanneer we bezien welke variabelen van invloed zijn op gezinsindividualisering, dan overweegt de indruk dat het vormen van samengestelde huishoudens zijn basis vindt in behoefte aan woonruimte, financiële behoeften, noodzakelijke zorg of verzorging. In gebieden met een sterke familiecohesie speelt verwantschap hierbij een leidende rol.

Door de toegenomen welvaart en de verworvenheid van sociale zekerheden worden deze behoeften minder voelbaar en vervalt daarmee tevens de basis voor de samengestelde huishoudens. Het is te verwachten dat deze categorie huishoudens langzamerhand zal verdwijnen. Tenzij nieuwe maatschappelijke behoeften voldoende relevantie vormen tot het oprichten van grotere leefverbanden, zoals communes, werkgemeenschappen of woongemeenschappen. In de gegevens van 1971 waren deze groepen niet te isoleren. Voor zover zij geteld zijn vallen zij onder de 1 400 niet-gezinshuishoudens met meer dan 4 personen.

De categorie alleenstaanden is explosief toegenomen. Het gaat hier grofweg om 3 categorieën: 1. alleenwonende werkende of studerende jongeren; 2. buitenlandse werknemers, jongeren of ouderen die zonder gezin naar Nederland zijn gekomen; 3. gescheidenen en verweduwen, waarvan de verweduwde vrouwen de grootste groep vormen.

Voor de toekomst zal wellicht het aandeel van de buitenlandse werknemers in deze categorie minder worden, maar zowel ten aanzien van alleenwonende jongeren als ten aanzien van gescheiden en verweduwde mannen en vrouwen is een sterke toename te verwachten. Uit de gegevens omtrent huisvestingssituatie blijkt vooral onder jongeren een grote behoefte aan eigen woonruimte. De veronderstelling lijkt niet ongegrond, dat wanneer het qua beschikbare woonruimte te verwezenlijken zou zijn, nog veel meer jongeren tot de categorie alleenstaanden gerekend zouden kunnen worden.

De aantallen opgespoorde niet-huwelijkse samenlevingen – zowel potentiële homo- als hetero-sexuele relaties – dienen met grote voorzichtigheid te worden gehanteerd.

5.1. Toekomstperspectief

In de paragraaf betreffende de groep alleenstaanden hebben we een royale voorspelling gedaan ten aanzien van de ontwikkeling in de huidige en toekomstige periode. Recent verscheen in de reeks Statistische Bulletins nr. 39 met een voorlopig overzicht van de uitkomsten van het Woningbehoeftenonderzoek 1977/1978.

Hoewel de termen een-persoonshuishouden uit dit onderzoek en de alleenstaanden uit de Census 1971 elkaar wel lijken te dekken, is er geen zekerheid of de praktijk van telling in beide gevallen hetzelfde is. Het is waarschijnlijk, dat in 1971 personen met een vaste relatie toch als alleenstaande zijn geregistreerd. In die periode was samenwonen van partners maatschappelijk nog lang niet in die mate geaccepteerd als nu het geval is. Als deze redenering juist is, zullen een aantal personen die in het verleden als alleenstaanden te boek stonden in de toekomst als meer-persoonshuishoudens kunnen worden geclassificeerd.

De schatting van het CBS gebaseerd op de enquête van het Woningbehoeftenonderzoek 1977/78 bedraagt:

Totaal aantal huishoudens:	4 704 100
Eén-persoons hh	843 400
Meer-persoons hh	3 860 700

Wanneer we deze cijfers betrekken bij een voorspelling voor de Census van 1981, dan komen we dan uit op ongeveer 4 000 000 meer-persoonshuishoudens en 975 000 alleenstaanden. Het gemiddeld aantal personen per huishouden komt daarbij beneden de 3 te liggen.

Het percentage alleenstaanden ten opzichte van het totaal aantal huishou-

dens zou zich ontwikkelen volgens de reeks: 1960 – 11,9 %, 1971 – 17,1%, 1977/78 (CBS-schatting) – 17,9%, 1981 (eigen schatting) – 19,6%.

Uit het Woningbehoeftenonderzoek wordt duidelijk welke consequenties er liggen voor de woningmarkt. Dat er een groot tekort bestaat aan een- en tweepersoonswoningen is al lang bekend. Nu blijkt ook het debiet aan leden van huishoudens, die woningzoekend zijn.

Van de totaal 1 367 200 in aanmerking komende leden van huishoudens wil iets meer dan de helft voorlopig niet verhuizen, daarentegen willen 319 200 eventueel verhuizen hoewel relatief velen van hen niet actief zoeken naar een woning.

Zeker verhuizen willen 282 900 leden van huishoudens, van wie er 165 100 actief aan het zoeken zijn naar geschikte woonruimte. Het overgrote deel van de zoekers wil graag een huurhuis in de categorie beneden f 450 per maand. (Zie Statistisch Bulletin nr 39 uitgave CBS dd 15 mei 1979).

Bijlagen

Bijlage 1. Gezinnen in huishoudens naar leeftijd van het hoofd van het gezin

Leeftijd	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Jonger dan 25 jr.	139 895	4,8	3 665	1,9	2 852	14,9	510	1,1	16 391	34,3
25-35 jaar	660 260	22,5	24 218	12,7	5 384	28,1	3 638	7,7	13 146	27,5
35-44 jaar	646 341	22,0	40 329	21,1	4 281	22,3	7 082	15,1	4 769	10,0
45-64 jaar	1 071 175	36,4	99 425	52,0	4 242	22,1	26 122	55,8	3 902	8,2
65-74 jaar	302 815	10,3	18 108	9,5	1 183	6,2	7 067	15,1	4 469	9,4
75 jaar en ouder	118 656	4,0	5 531	2,9	1 227	6,4	2 379	5,1	5 096	10,7
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 2. Gezinnen in huishoudens naar burgerlijke staat van het hoofd van het gezin

Burgerlijke staat	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Ongehuwd	6 686	0,2	1 278	0,7	1 851	9,7	227	0,5	2 533	5,3
Gehuwd	2 780 649	94,5	170 106	88,9	12 113	63,2	41 019	87,7	38 605	80,9
Gesch. v. t. o. b.	6 816	0,2	872	0,5	343	1,8	240	0,5	453	0,9
Gesch. v. echt	25 766	0,9	4 653	2,4	2 248	11,7	856	1,8	2 392	5,0
Weduwstaat	119 225	4,0	14 367	7,5	2 614	13,6	4 456	9,5	3 790	7,9
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 3. Echtparen in huishoudens naar huwelijksituatie

Huwelijksituatie	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Beiden 1e maal gehuwd Vr. 1e huw.	2 567 716	92,7	152 179	90,4	10 452	92,8	37 740	92,9	35 108	97,1
m. niet 1e huw. M. 1e huw.	81 228	2,9	5 136	3,1	350	3,1	1 156	2,8	411	1,1
vr. niet 1e huw.	46 007	1,7	4 689	2,8	200	1,8	757	1,9	313	0,9
Beiden niet 1e huwelijk	73 661	2,7	6 304	3,7	262	2,3	962	2,4	341	0,9
Totaal	2 768 612	100%	168 308	100%	11 264	100%	40 615	100%	36 173	100%

Bijlage 4. Gezinnen in huishoudens naar provincie

Provincie	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Groningen	124 784	4,2	6 084	3,2	603	3,1	1 119	2,4	1 121	2,3
Friesland	121 783	4,1	5 743	3,0	471	2,5	899	1,9	920	1,9
Drenthe	84 211	2,9	5 879	3,1	482	2,5	1 966	4,2	1 998	4,2
Overijssel	196 474	6,7	17 259	9,0	1 521	7,9	5 932	12,7	6 001	12,6
Gelderland	320 543	10,9	27 720	14,5	2 666	13,9	9 277	19,8	9 517	19,9
Utrecht	177 696	6,0	10 980	5,7	1 018	5,3	2 492	5,3	2 526	5,3
Noord-Holland	529 577	18,0	26 573	13,9	3 327	17,4	4 482	9,6	4 579	9,6
Zuid-Holland	715 370	24,3	35 050	18,3	4 489	23,2	5 853	12,5	5 961	12,5
Zeeland	75 223	2,6	3 949	2,1	490	2,6	608	1,3	620	1,3
Noord-Brabant	381 938	13,0	29 110	15,2	2 467	12,9	8 088	17,3	8 352	17,5
Limburg	207 629	7,2	22 766	11,9	1 665	8,7	6 082	13,0	6 178	12,9
Z-IJ-Polders	3 934	0,1	183	0,1	—	—	—	—	—	—
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 5. Gezinnen in huishoudens naar urbanisatiegraad

Organisatiegraad	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Plattelandsgemeenten	299 257	10,2	23 589	12,3	2 312	12,1	8 364	17,9	8 530	17,9
Vestedelijk platteland	564 251	19,2	46 970	24,6	4 140	21,6	15 584	33,3	15 893	33,3
Forons gemeenten	402 257	13,7	21 933	11,5	1 886	9,8	4 601	9,8	4 712	9,9
Plattel. stadjes + kleine steden	268 671	9,1	16 108	8,4	1 515	7,9	4 228	9,0	4 307	9,0
Middelgrote steden	490 867	16,7	29 577	15,5	2 849	14,9	5 564	11,9	5 745	12,0
Grote steden	913 839	31,1	53 099	27,8	6 467	33,7	8 457	18,1	8 586	18,0
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 6. Gezinnen in huishoudens naar kerkelijke gezindte van het hoofd van het gezin

Kerkelijke gezindte	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
RK	1 089 811	37,1	88 906	46,5	7 328	38,2	22 031	47,1	22 623	47,4
Ned. Herv.	734 090	25,0	46 884	24,5	5 144	26,8	14 396	30,8	13 306	27,9
Geref.	265 335	9,0	13 532	7,1	1 208	6,3	2 729	5,8	2 702	5,7
Andere kerk. gez.	83 076	2,8	5 219	2,7	590	3,1	982	2,1	997	2,1
Geen	766 830	26,1	36 735	19,2	4 899	25,6	6 660	14,2	8 145	17,0
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 7. Gezinnen in huishoudens naar sociale groep van het hoofd van het gezin

Beroepsgroep	Bruto jaarinkomen	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
		gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
		abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Zelfst. wet. vrij ber.	> 16 000	14 113	0,5	902	0,5	—	—	23	0,0	10	0,0
Zelfst. wet. vrij ber.	< 16 000	664	0,0	11	0,0	—	—	10	0,0	—	—
Zelfst. buiten landb.											
met ≥ 10 man personeel	> 16 000	14 907	0,5	870	0,5	10	0,1	168	0,4	49	0,1
	< 16 000	3 846	0,1	247	0,1	10	0,1	63	0,1	2	0,0
met < 10 man personeel	> 16 000	81 762	2,8	5 418	2,8	190	1,0	1 096	2,3	249	0,5
	12-16 000	74 820	2,5	5 654	3,0	242	1,3	1 448	3,1	641	1,3
	< 12 000	74 295	2,5	6 252	3,3	405	2,1	1 603	3,4	886	1,9
Zelfst. in landb.	> 16 000	23 928	0,8	2 876	1,5	41	0,2	906	1,9	369	0,8
	12-16 000	32 528	1,1	5 322	2,8	141	0,7	1 842	3,9	533	1,1
	< 12 000	54 472	1,9	8 880	4,6	458	2,4	3 983	8,5	1 416	3,0
H employé's	> 16 000	184 387	6,3	7 076	3,7	210	1,1	729	1,6	112	0,2
	12-16 000	2 716	0,1	81	0,0	30	0,2	10	0,0	30	0,1
	< 12 000	1 052	0,0	42	0,0	10	0,1	—	—	1	0,0
M employé's	> 16 000	303 151	10,3	11 932	6,2	462	2,4	1 476	3,2	570	1,2
	12-16 000	152 987	5,2	6 316	3,3	523	2,7	1 088	2,3	1 190	2,5
	< 12 000	6 353	0,2	207	0,1	41	0,2	81	0,2	222	0,5
L employé's	> 12 000	135 492	4,6	6 466	3,4	532	2,8	1 071	2,3	816	1,7
	8-12 000	118 305	4,0	7 033	3,7	1 287	6,7	1 029	2,2	2 460	5,1
	< 8 000	10 439	0,4	891	0,5	383	2,0	132	0,3	1 044	2,2
Arbeiders buiten landb.	> 16 000	48 607	1,7	2 498	1,3	71	0,4	492	1,1	295	0,6
	12-16 000	328 294	11,2	18 102	9,5	1 447	7,5	3 810	8,2	3 098	6,5
	8-12 000	532 304	18,1	37 526	19,6	3 820	19,9	8 522	18,2	12 244	25,6
	< 8 000	55 076	1,9	4 843	2,5	1 361	7,1	1 289	2,8	3 887	8,1
Landarbeiders o.d.		40 704	1,4	3 121	1,6	272	1,4	844	1,8	1 446	3,0
Beroepsgr. en inkomen onbekend		44 228	1,5	3 200	1,7	335	1,7	814	1,7	639	1,3
Tijdelijk niet werkend: zoekt eerste werk		6 505	0,2	601	0,3	50	0,3	124	0,3	180	0,4
heeft reeds werk		15 234	0,5	1 344	0,7	191	1,0	304	0,6	418	0,9
Scholier of student		12 135	0,4	558	0,3	112	0,6	43	0,1	516	1,1
Gepens. niv. midd. en hoger ond.		34 969	1,2	1 854	1,0	122	0,6	270	0,6	169	0,4
Gepens. overig niveau		446 825	15,2	31 652	16,5	3 322	17,3	11 316	24,2	9 903	20,7
Huisvrouwen/overig/onbekend		84 044	2,9	9 501	5,0	3 091	16,1	2 212	4,7	4 378	9,2
Totaal		2 939 142	100	191 276	100	19 169	100	46 798	100	47 773	100

Bijlage 8. Gezinnen in huishoudens naar sociale groep (verkorte indeling aan de hand van beroep) van het hoofd van het gezin

Beroepsgroep	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Zelfst. in wetensch. vrije beroepen	14 777	0,5	913	0,5	—	—	33	0,1	10	0,0
Overige zelfst. buiten landb.	249 630	8,2	18 441	9,6	857	4,5	4 378	9,4	1 827	3,8
Zelfst. in landb.	110 928	3,6	17 078	8,9	640	3,3	6 731	14,4	2 318	4,9
Employé's	914 882	30,0	40 044	20,9	3 478	18,1	5 616	12,0	6 445	13,5
Arbeiders buiten landb.	964 281	31,6	62 969	32,9	6 699	34,9	14 113	30,2	19 524	40,9
Landarbeiders	40 704	1,3	3 121	1,6	272	1,4	844	1,8	1 446	3,0
Onbekend	128 272	4,2	12 701	6,6	3 426	17,9	3 026	6,5	5 017	10,5
Tijdelijk niet werk.	21 739	0,7	1 945	1,0	241	1,3	428	0,9	598	1,3
Zonder beroep (scholier/student)	12 135	4,0	558	0,3	112	0,6	43	0,1	516	1,1
Gepensioneerd	481 794	15,8	33 506	17,5	3 444	18,0	11 586	24,8	10 072	21,1
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 9. Gezinnen in huishoudens naar (voornaamste) bron van inkomen van het hoofd van het gezin

Bron van inkomen	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Uit arbeid	2 243 272	76,3	138 464	72,3	11 729	61,2	30 237	64,6	30 304	63,4
Uit vermogen	21 928	0,7	1 269	0,7	80	0,4	367	0,8	322	0,7
Uit pensioenen e.d.	462 754	15,7	32 828	17,1	3 425	17,9	11 866	25,4	10 143	21,2
Soc. uitkering	91 601	3,1	9 495	5,0	907	4,7	2 410	5,1	1 952	4,1
Onderhoud door ouders/verzorg.	13 600	0,5	878	0,5	1 206	6,3	151	0,3	2 236	4,7
Onderhoud door (voorm.) echtgen.	4 694	0,2	697	0,4	749	3,9	101	0,2	443	0,9
Onbekend	101 293	3,4	7 645	4,0	1 073	5,6	1 666	3,6	2 373	5,0
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 10. Gezinnen in huishoudens naar opleidingsniveau van het hoofd van het gezin

Opleidingsniveau	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Basis	936 814	31,9	79 987	41,8	7 285	38,0	24 278	51,9	17 214	36,0
Lager	201 017	6,8	11 726	6,1	1 914	10,0	2 276	4,9	5 066	10,6
Uitgebr. la. niv.	821 242	27,9	42 992	22,5	5 069	26,4	8 912	19,0	14 534	30,4
Middelb. niv.	246 577	8,4	10 548	5,5	1 099	5,7	1 564	3,3	2 702	5,7
Semi-hoger niv.	149 125	5,1	5 552	2,9	303	1,6	608	1,3	811	1,7
Niet-univ. hoger	19 469	0,7	635	0,3	20	0,1	73	0,2	21	0,0
Acad. niveau	68 601	2,3	2 641	1,4	80	0,4	119	0,3	90	0,2
Niv. onbekend	473 471	16,1	36 189	18,9	3 247	16,9	8 883	19,0	6 675	14,0
Nog in dagond.	22 826	0,8	1 006	0,5	152	0,8	86	0,2	660	1,4
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 11A. Gezinnen in huishoudens naar ontwikkelingsfase van het gezin (korte tabel)

Ontwikkelingsfase	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Jonge kinderloze gezinnen	266 204	9,0	12 494	6,5	3 309	17,3	2 011	4,3	12 857	26,9
Gezinnen met kinderen <30 j. thuis	2 027 601	69,0	133 004	69,6	12 869	67,1	28 581	61,0	24 876	52,1
Gezinnen met uitsluitend kinderen > 30 j. thuis	80 972	2,8	5 350	2,8	1 246	6,5	1 945	4,2	2 544	5,3
Oudere kinderloze gezinnen	564 365	19,2	40 428	21,1	1 745	9,1	14 261	30,5	7 496	15,7
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 11B. Gezinnen in huishoudens naar ontwikkelingsfase van het gezin (uitgebreide tabel)

Ontwikkelingsfase	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Jonge kinderloze gezinnen (< 5 j. gehuwd; vrouw < 45 j.)	266 204	9,1	12 494	6,6	3 309	17,3	2 011	4,3	12 857	26,9
Gezinnen met kinderen 0-5 j.	495 672	16,9	18 379	9,6	4 764	24,9	2 995	6,4	15 720	33,0
gezinnen 0-5 én 6-14 j.	340 836	11,6	17 347	9,1	1 432	7,5	3 087	6,6	2 317	4,8
gezinnen 6-14 j. én 15-20 j.	322 721	11,0	21 184	11,0	2 671	13,9	3 842	8,2	2 946	6,2
gezinnen 15-20 j. én 21-29 j.	191 810	6,5	18 525	9,7	1 446	7,5	5 282	11,3	1 376	2,9
gezinnen 21-29 j. én ≥ 30 j.	199 775	6,8	19 718	10,4	448	2,3	4 403	9,4	293	0,6
Oudere echtparen, kinderen de deur uit (vrouw ≥ 45 j.)	164 175	5,6	14 609	7,6	1 063	5,5	4 289	9,2	1 333	2,8
Oudere kinderloze huwelijken (vrouw ≥ 45 j.)	80 972	2,8	5 350	2,8	1 246	6,5	1 945	4,2	2 544	5,3
Oudere echtparen, kinderen de deur uit (vrouw ≥ 45 j.)	146 784	5,0	13 357	7,0	633	3,3	1 011	2,2	523	1,1
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 12. Gezinnen in huishoudens naar aantal thuiswonende kinderen onder de 30 jaar

Aantal kinderen	Enkelvoudige huishoudens				Samengestelde huishoudens					
	gezinnen zonder anderen		gezinnen met anderen		secundaire gezinnen in één-gezins-huishoudens		primaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens		secundaire gezinnen in meer-gezins-huishoudens	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
0	911 541	31,0	58 272	30,5	6 300	32,9	18 217	38,9	22 897	47,9
1	632 286	21,5	43 874	22,9	7 491	39,2	11 454	24,5	17 002	35,6
2	705 510	24,0	40 339	21,1	3 556	18,6	7 481	16,0	5 137	10,8
3	370 254	12,6	22 984	12,0	1 233	6,4	4 755	10,2	1 761	3,7
4	171 008	5,8	12 700	6,6	327	1,7	2 143	4,6	699	1,5
5 of meer	148 543	5,0	13 107	6,9	262	1,2	2 748	5,8	277	0,5
Totaal	2 939 142	100%	191 276	100%	19 169	100%	46 798	100%	47 773	100%

Bijlage 13. Inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en burgerlijke staat

Burgerlijke staat	Inwonende alleenstaanden			
	zoekt		zoekt niet	
	abs.	%	abs.	%
Ongehuwd	27 596	81,1	93 056	69,7
Gehuwd	1 765	5,2	17 111	12,8
Gescheiden v. t. e. b.	744	2,2	1 913	1,4
Gescheiden van echt.	2 325	6,8	6 822	5,1
Verwduwd	1 551	4,6	14 590	10,9
Totaal	33 981	100	133 492	100

Bijlage 14. Inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en provincie

Provincie	Inwonende volledige gezinnen				Inwonende alleenstaanden			
	zoekt		zoekt niet		zoekt		zoekt niet	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Groningen	112	0,5	484	1,3	1 674	4,9	7 666	5,8
Friesland	87	0,4	337	0,9	204	0,6	1 392	1,0
Drenthe	315	1,3	1 329	3,4	203	0,6	942	0,7
Overijssel	784	3,1	2 742	7,1	663	2,0	4 403	3,3
Gelderland	3 159	12,7	6 673	17,3	3 459	10,2	14 183	10,6
Utrecht	1 908	7,6	2 474	6,4	4 001	11,8	16 128	12,1
Noord-Holland	6 637	26,6	6 501	16,8	11 362	33,4	32 223	24,1
Zuid-Holland	7 214	28,9	10 285	26,6	8 267	24,3	37 104	27,8
Zeeland	13	0,1	310	0,8	60	0,2	795	0,6
Noord-Brabant	3 290	13,2	3 714	9,6	3 337	9,8	12 945	9,7
Limburg	1 415	5,7	3 759	9,7	751	2,2	5 710	4,3
ZIJP	-	-	3	0,0	-	-	-	-
Totaal	24 934	100,1	38 611	99,9	33 981	100	133 492	100

Bijlage 15. Inwonende volledige gezinnen en inwonende alleenstaanden naar woonsituatie en naar sociale groep

Beroepsgroep	Bruto- jaarin- komen	Inwonende volledige gezinnen				Inwonende alleenstaanden			
		zoekt		zoekt niet		zoekt		zoekt niet	
		abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Zelfst. wet. vrije ber.	≥ 16 000	—	—	77	0,20	31	0,09	46	0,03
Zelfst. wet. vrije ber.	< 16 000	2	0,01	20	0,05	—	—	50	0,04
Zelfst. buiten landbouw met ≥ 10 man personeel	≥ 16 000	31	0,12	52	0,13	—	—	20	0,02
	< 16 000	41	0,16	12	0,03	10	0,03	10	0,01
met < 10 man personeel	≥ 16 000	104	0,42	654	1,69	33	0,10	143	0,11
	12-16 000	395	1,58	1 059	2,74	198	0,58	816	0,61
	< 12 000	495	2,00	1 071	2,77	231	0,68	841	0,63
Zelfst. in landbouw	≥ 16 000	2	0,01	281	0,73	—	—	10	0,01
	12-16 000	39	0,16	566	1,47	10	0,03	41	0,03
	< 12 000	122	0,49	1 163	3,01	21	0,06	125	0,09
H. employé's	≥ 16 000	370	1,48	691	1,79	764	2,25	1 447	1,08
	12-16 000	33	0,13	69	0,18	188	0,55	153	0,11
	< 12 000	63	0,25	15	0,04	137	0,40	359	0,27
M. employé's	≥ 16 000	714	2,86	1 474	3,82	1 641	4,83	2 572	1,93
	12-16 000	1 679	6,73	1 805	4,67	3 817	11,23	6 554	4,92
	< 12 000	273	1,09	180	0,47	1 411	4,15	3 554	2,66
L. employé's	≥ 12 000	1 413	5,87	1 382	3,58	1 532	4,51	2 036	1,53
	8-12 000	3 073	12,32	2 522	6,53	5 450	16,04	11 882	8,90
	< 8 000	276	1,11	357	0,92	1 519	4,47	4 698	3,52
Arbeiders buiten landbouw	≥ 16 000	349	1,40	388	1,00	120	0,35	257	0,19
	12-16 000	3 107	12,46	3 567	9,24	804	2,37	2 685	2,01
	8-12 000	7 991	32,05	9 740	25,23	3 150	9,27	22 733	17,03
	< 8 000	1 331	5,34	1 423	3,69	1 029	3,03	3 741	2,80
Landarbeiders o.d. Beroepsgr. en inkomen onbekend		336	1,35	768	1,99	53	0,16	311	0,23
Tijdelijk niet werkend: zoekt eerste werk		534	2,14	1 611	4,17	1 616	4,76	9 020	6,76
heeft reeds gewerkt		129	0,52	131	0,34	147	0,43	249	0,19
Scholier/student		233	0,93	199	0,52	438	1,28	828	0,62
Gepens. niveau midd. en hoger onderw.		1 062	4,26	841	2,18	6 063	17,84	25 669	19,23
Gepens. overig niveau Huisvrouw/overig/ onbekend		22	0,09	272	0,70	211	0,62	1 607	1,20
		443	1,78	5 034	13,04	2 260	6,65	19 689	14,75
Totaal		24 934	100	38 611	100	33 981	100	133 492	100

Bijlage 16. Kerngezinnen, gezinnen met andere personen, alleenstaanden en niet-gezins-huishoudens naar sociale groep

Beroepsgroep	Bruto- jaarin- komen	Kern- gezinnen	Gezinnen met ande- ren	Afleen- staanden	Niet- gezins- huishou- dens
		%	%	%	%
Zelfst. wet. vrij ber.	≥ 16 000	0,5	0,5	0,1	0,1
Zelfst. wet. vrij ber.	< 16 000	0,0	0,0	0,0	0,0
Zelfst. buiten landb.					
met ≥ 10 man personeel	≥ 16 000	0,5	0,5	0,1	0,1
	< 16 000	0,1	0,1	0,0	0,0
met < 10 man personeel	≥ 16 000	2,8	2,8	0,3	1,0
	12-16 000	2,5	3,0	0,7	1,5
	< 12 000	2,5	3,3	1,3	3,0
Zelfst. in landb.	≥ 16 000	0,8	1,5	0,0	0,2
	12-16 000	1,1	2,8	0,0	0,6
	< 12 000	1,9	4,6	0,4	3,3
H employé's	≥ 16 000	6,3	3,7	1,6	1,9
	12-16 000	0,1	0,0	0,1	0,2
	< 12 000	0,0	0,0	0,2	1,1
M employé's	≥ 16 000	10,3	6,2	3,3	4,5
	12-16 000	5,2	3,3	3,8	3,2
	< 12 000	0,2	0,1	1,3	0,7
L employé's	≥ 12 000	4,6	3,4	1,9	2,3
	8-12 000	4,0	3,7	5,0	3,7
	< 8 000	0,4	0,5	1,6	1,3
Arbeiders buiten landb.	≥ 16 000	1,7	1,3	0,2	0,2
	12-16 000	11,2	9,5	1,7	1,8
	8-12 000	18,1	19,6	10,0	6,1
	< 8 000	1,9	2,5	2,5	3,3
Landarbeiders o.d. Beroepsgr. en inkomen onbekend		1,4	1,6	0,3	0,7
Tijdelijk niet werkend: zoekt eerste werk		0,2	0,3	0,2	0,2
heeft reeds werk		0,5	0,7	0,5	0,5
Scholier of student		0,4	0,3	7,6	1,2
Gepens. niv. midd. en hoger ond.		1,2	1,0	3,2	4,2
Gepens. overig niveau Huisvrouwen/overig/ onbekend		15,2	16,5	42,4	43,7
Totaal = 100%		2 939 142	191 276	681 000	101 068

Geraadpleegde literatuur

- Beuckens-Vries M.
Bronkhorst, M. c.s.
CBS
CBS
CBS
CBS
CBS
CBS
CBS
CBS
Centrale Directie voor de
Volkshuisvesting
Doorn-Janssen, M. J. van
Gezinsraad
Hoog, C. de c.s.
Hoog, C. de
Hoog, C. de
Jong-Gierveld, J. de
König, R.
Kooy, G. A.
Kooy, G. A.
Niphuis-Nell, M.
Olde Daalhuis, A.
Pfeil, E.
Mogey, J. M.
Rijpma, Sj.
Witte, B.S.
- Verschijningsvormen van het gezin. Amsterdam, 1976.
Familie- en gezinshuishoudingen: hun ontwikkeling in een Spaans
berggebied tussen 1950 en 1970. Sociologisch Gids, 1976/4.
13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960.
Huishoudens, gezinnen, woningen. Deel 5B. Zeist, 1964.
Idem, deel 5A. 's-Gravenhage, 1972.
Voorlopige uitkomsten Volkstelling 1971 Nederland. 's-Gravenhage, 1972.
Technische Toelichting bij de 14e Algemene Volkstelling. Voorburg, 1976.
Uitgebreide technische toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de
14e Algemene Volkstelling van 28 februari 1972.
Generatiesterftetafels voor Nederland. 1972.
De toekomstige Nederlandse bevolkingsontwikkeling na 1972. 1973.
Toepassing der kindwetten, 1971.
Maandstatistiek van de bevolking en de Volksgezondheid.
Jaren 1960 t/m 1971.
Jaarverslagen 1970-1971.
Gezin en familie. Deel A. Utrecht, 1971.
De gevolgen van het kleiner wordende gezin. Literatuurrapport, 1975.
Enige informatie over alleenstaanden op basis van de Volkstelling 1971.
Rijswijk CRM, 1977.
Huishouden, huwelijk en gezin. Amsterdam, 1976.
De Volkstelling bezien. Amsterdam.
De ongehuwden. Alphen a/d Rijn, 1969.
Die Familie der Gegenwart, 1974.
De oude samenwoning op het nieuwe platteland. Assen, 1959.
Het modern Westers gezin. Hilversum, 1970.
De gezinsfasen. Amsterdam, 1974.
Gescheidenen en Verweduwden. 's-Gravenhage, 1978.
Die Groszstadtfamilie. In Familiensoziologie Claessens D.e.a., 1973.
The contribution of Frédéric Le Play to Family Research
In: Marriage and Family living. November 1935.
Gezondheid en gezinsindividualisering in een agrarische gemeenschap.
Lochem, 1973.
Sex in Nederland. Utrecht, 1969.